

MATICA HRVATSKA
OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
S U S R E T I 3
2009.

Broj 3.

Nakladnik

OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude

Glavni urednik

Mario Bušić

Uredništvo

Marija Martić

Andrijana Mlinarević-Cvetković

fra Ante Marić

Srećko Mikulić

Mario Bušić

Mladen Leko

Tihomir Glavaš

Petar Majić

Jozo Marić

Stjepan Glavaš

Vinko Čuljak

Vinko Zorić

Grafički urednik

Andrijana Mlinarević-Cvetković

Lektor i korektor

Danijela Ančić

Tisak

Grafotisak, Grude
www.grafotisak.com

Naklada

1000 primjeraka

3

MATICA HRVATSKA GRUDE

SUSRETI

Grude, 2009.

SADRŽAJ

UVODNO SLOVO	7
ZEMLJOPIS POVIJEST	9
POLITIKA	61
KULTURA KNJIŽEVNOST.....	85
CRVENI KRIŽ.....	149
UČENIČKI USPJESI	155
SPORT	161
KRONIKA	171

UVODNO SLOVO

Već treću godinu zaredom objavljujemo *Godišnjak* Matice hrvatske – Ogranak Grude koji smo od njegova drugoga izdanja nazvali *Susreti*. Ovogodišnji *Susreti 3* nastavak su ozbiljna rada Ogranka Matice hrvatske u Grudama. Imajući u vidu da će se tek za neko vrijeme, možda za desetak godina ustrajna objavljivanja ovoga zbornika, moći ocjenjivati njegova vrijednost, nastavljamo hod s vremenom bilježeći grudsko zgdoslovlje.

Teško je vrijeme u kojemu živimo i mičemo se, ali nas i ono potiče koracati naprijed. Generacije što dolaze poslije nas naša su budućnost kojoj dugujemo upravo svoje vrijeme, ovo današnje. I ova knjiga, i njezin sadržaj, i osobe koje su u njoj potpisane mali su prinos našega naraštaja onomu što nas nasljeđuje. Dao Bog da naši potomci iščitaju iz ovoga vremena za svoj život i budućnost samo ono dobro, a ono loše neka zaborave.

Mr. sc. Mario Bušić, glavni urednik

ZEMLJOPIS POVIJEST

VJEKOSLAV ŠIMUNOVIĆ

Transformacija pograničnih naselja na
primjeru Drinovaca11

ANDRIJA NIKIĆ

Kretanje pučanstva u Drinovcima.....23

BAZILIJE PANDŽIĆ

Fra Silvije Grubišić56

MARIO BUŠIĆ

Sovići i Gorica u Bekiji.....60

TRANSFORMACIJA POGRANIČNIH NASELJA NA PRIMJERU DRINOVACA

Promjena državnih granica imala je tijekom povijesti često ključno značenje u promjeni gospodarskoga stanja pograničnih naselja. Gubitkom zaleđa brojni su gradovi izgubili svoje prijašnje funkcije, smanjili ekonomsku moć, a i depopulirali.

Međutim, primjer pograničnoga naselja Drinovci (općina Grude) ukazuje da je moguća i pozitivna gospodarska aktivnost. Stvaranje nove međudržavne granice između Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine omogućila je gospodarski razvoj malom ruralnom naselju koje je konstantno bilježilo negativan demografski rast i bilo prostor emigracije. Otvaranje novih proizvodnih objekata stvorilo je mogućnost za zapošljavanje lokalnog stanovništva, kao i stanovnika iz susjedne RH.

Ključne riječi: pogranični pojas, ruralna naselja, Drinovci, transformacija gospodarstva.

Transformation of border villages in the example of Drinovci

The change of state borders throughout history has often had a crucial role in the change of the economic status of border villages. By losing hinterland many cities have lost their earlier functions, they have reduced the economic power and population.

However, the example of the border village Drinovci (municipality of Grude) indicates the possibility of positive economic activities. The creation of a new border between the Republic of Croatia and the Republic of Bosnia and Herzegovina has been possible the economic development of a small rural village that has constantly recording a negative demographic growth, and has also been a place of emigration. The opening of new production facilities has created the opportunity for employment of local population as well for residents from neighboring Croatia.

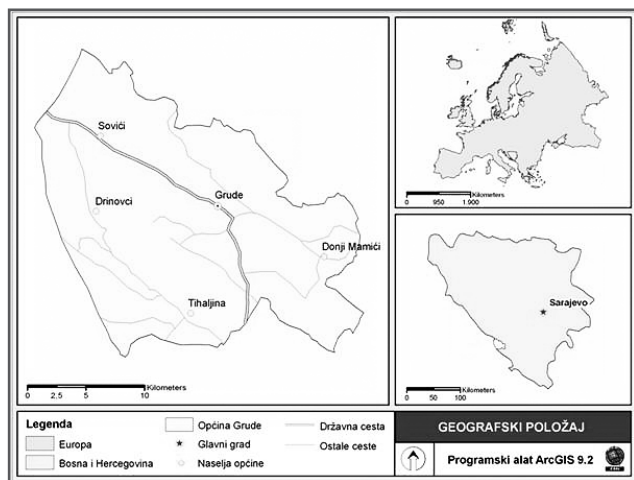
Keywords: frontier belt, (border zone) rural villages, Drinovci, transformation of the economy.

Uvodnik

Općina Grude kao sljedbenik povijesne Bekije (turska riječ beki znači ostatak, okrajak, po čemu je i ovaj prostor dobio ime Bekija jer je zapravo ostatak Imotskog kadiluka) osnovana je u razdoblju prelaska na komunalni sustav 1955. godine, smještena u većem istočnom dijelu Imotsko-bekijskog polja i sastavni je dio Zapadnohercegovačke županije, dok se naselje Drinovci nalazi na krajnjem jugozapadnom dijelu općine uz granicu s Republikom Hrvatskom (slika 1).

Gospodarska valorizacija ovog prostora zbog stalnog sutoka utjecaja te relativno siromašne prirodne osnove nije bila značajnija te ga je činila dugi niz godina nerazvijenim i pasivnim (Šimunović, 1985., str. 1). Prostorno općina uključuje jedini urbani centar, grad Grude koji je i općinsko središte, te manja urbano-ruralna i ruralna naselja II. i III. stupnja centraliteta: Blaževići, Borajna, Donji Mamići, Dragićina, Drinovačko Brdo, Drinovci, Gorica, Jabuka, Putaševica, Ružići, Sovići i Tihaljina.

Plodno Imotsko-bekijsko polje te povoljni klimatski i reljefni uvjeti (submediteranska klima, mogućnost mješovitog ratarsko-stočarskog gospodarstva) pridonijeli su naseljenosti ovog područja još od razdoblja neolitika (Ravlića pećina) i ilirskih plemena (nalazišta gomila). Prostorno je stanovništvo raspoređeno na tri visinske zone: do 199 m (12,9 %), od 200 m do 499 m (85,5 %) i od 500 m do 1000 m (1,6%). Upravo je zona kontakta polja i vapnenačkog bila područje najveće koncentriranosti stanovništva (Šimunović, 1997., str. 38).

Slika 1: Geografski položaj općine Grude i naselja Drinovci

Ovaj prostor tradicionalno je bio orijentiran na niskoakumulativnu i neorganiziranu poljoprivrednu proizvodnju (usitnjenost posjeda, nedovoljna primjena agrotehničkih mjera, neravnomjeran raspored padalina, redoviti godišnji povodnji poljoprivrednog zemljišta...) koja je tijekom cijele povijesti bila dominantna gospodarska grana što je osiguravala kakvu-takvu egzistenciju stanovništvu ovog područja. Najveći dio obradivih površina nalazi se na rubu polja, izvan dosega poplavnih voda, dok se na višim vapnenačkim bilima nalaze pašnjačke površine koje pogoduju stočarskom gospodarenju što je do prelaska na uzgoj komercijalne kulture duhana bilo osnova seljačke ekonomije.

Sve do 1980-ih godina industrija nije u većoj mjeri zahvatila ovo područje, a i početak industrijskog razvoja usko je vezan uz poljoprivredu, odnosno najvažniju poljoprivrednu kulturu - duhan, tj. otvaranje pogona za obradu duhana.

Kretanje broja stanovnika ruralnih naselja općine Grude

Cijelo je područje općine Grude u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata pa sve do danas izloženo intenzivnim emigracijskim kretanjima. Migracijska kretanja stanovništva usko su povezana s procesima industrijalizacije, koja su zahvatila prostore izvan ove ruralne zone. Iseljavanje stanovništva usmjereno je prvenstveno prema Republici Hrvatskoj, prema obližnjem Imotskom, Splitu, odnosno Zagrebu, a onda i prema zemljama današnje EU (na tzv. „privremeni rad“ koji bi u pravilu potrajao sve do umirovljenja). Migracijska kretanja ponajprije su uključivala muško mlado i zrelo stanovništvo, a potom i članove njihovih obitelji. Intenzitet tih migracija različit je u pojedinim naseljima, no razdoblje od 1980-ih može se okarakterizirati kao vrijeme kada je depopulacija zahvatila cijelu općinu (tablica 1). Sva ruralna naselja bilježe konstantan pad broja stanovnika, jedino je u naselju Grude (slika 2) uočen lagani porast broja stanovnika. To se može tumačiti i kao posljedica lokalne migracije iz obližnjih ruralnih naselja povezano s otvaranjem novih radnih mjesta u uslužnim djelatnostima (tablica 1).

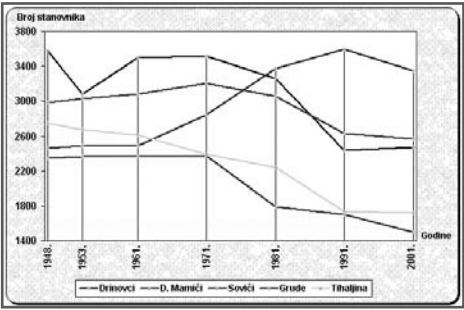
Tablica 1: Usporedba kretanja broja stanovnika naselja Drinovci i većih ruralnih naselja općine Grude nakon Drugoga svjetskog rata

godina	broj stanovnika Drinovca	bazni index	broj stanovnika D. Mamići	bazni index	broj stanovnika Sovića	bazni index	broj stanovnika Gruda	bazni index	broj stanovnika Tihaljine	bazni index
1948.	3477	100,00	2344	100,00	2982	100,00	2460	100,00	2747	100,00
1953.	3080	86,10	2364	100,85	3027	101,51	2491	101,26	2678	97,49
1961.	3495	97,71	2365	100,89	3084	103,42	2488	101,14	2613	95,12
1971.	3516	98,29	2371	101,15	3209	107,61	2847	115,73	2392	87,08
1981.	3256	91,02	1792	76,45	3057	102,51	3378	137,17	2239	81,51
1991.	2440	68,21	1703	72,65	2629	88,16	3598	146,26	1734	63,12
2001.	2474	69,16	1494	63,74	2573	86,28	3346	136,02	1718	62,54

Izvor: Popis stanovništva BiH 1991., Stalno stanovništvo BiH prema naseljima, DZZS, RH, Zagreb, 1995.

Federalni zavod za statistiku, BiH, Sarajevo, 2009.

Raspad jugoslavenske države i stvaranje novih samostalnih država na tom području uzrokovalo je i određene socio-ekonomske transformacije, posebno u pograničnom pojasu prema Republici Hrvatskoj. Naselja koja su se našla u toj zoni, poput Gorice, Tihaljine, Sovića i Drinovca, doživjela su važne gospodarske promjene. Nekadašnja nerazvijena dominantno poljoprivredna naselja transformirala su se u naselja intenzivnih poduzetničko-uslužnih djelatnosti.

Slika 2: Kretanje broja stanovnika u najvećim ruralnim naseljima općine Grude i urbanom naselju Grude

Praćenje kretanja broja stanovnika u naselju Drinovci moguće je od prvoga službenog popisa iz 1879. godine, odnosno po okupaciji Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske (tablica 3, slika 2). Prijašnji podatci temelje se na popisima koje su provodili svećenici po obiteljima,

domaćinstvima prilikom godišnjega blagoslova kuća od sredine 18. st. (tablica 2).

Tablica 2: Broj stanovnika Drinovaca polovicom 18. i 19. stoljeća:

godina	broj obitelji	broj odraslih	broj djece
1742.	36	174	94
1768.	35	224	128
1833.	63	227	125
1844.	104	392	320

Izvor : Nikić, 2007.

Iz tih je popisa uočljiva i veličina pojedinih domaćinstava koja su brojila u prosjeku 8-9 članova. To ukazuje na postojanje patrijarhalnih porodičnih zadruga koje su se na ovom prostoru održale sve do polovice XX. stoljeća.

Praćenjem broja stanovnika od prvoga službenog popisa do 1991. godine uočava se trend stalnoga rasta do 1931. godine kada je zabilježen drastičan pad (verižni index 1921-1931 = 43,24 %). Glavni razlog drastičnom padu ukupnoga broja stanovnika treba tražiti u pojavi viška radne snage, odnosno nedovoljnoj gospodarskoj razvijenosti. Opće siromaštvo nagnalo je stanovništvo iz ovoga agrarno prenaseljenog prostora da pođe „trbuhom za kruhom“, kako izvan granica općine tako i izvan granica države. Iseljavanje je imalo svoj početak još krajem 19. stoljeća da bi se nastavilo po završetku Prvoga svjetskog rata, a najjači val iseljavanja bio je onaj iza Drugoga svjetskog rata. Za stanovništvo, koje se iseljavalo, važno je napomenuti da je ono bilo najjače biološke i radne sposobnosti tako da je razlika u intenzitetu migracije pojedinih dobnih skupina imala za posljedicu narušavanje demografske i gospodarske strukture ukupnoga stanovništva koje je ostalo živjeti na svojim ognjištima.

Tablica 3: Kretanje broja stanovnika ruralnog naselja Drinovci

godina	broj stanovnika naselja Drinovci
1879.	1565
1885.	1799
1895.	2149
1910.	2781
1921.	2685
1931.	1161
1948.	3477

1953.	3080
1961.	3495
1971.	3516
1981.	3256
1991.	2440
2001. (procjena)	2474

Izvor : Federalni zavod za statistiku, BiH , Sarajevo, 2009.

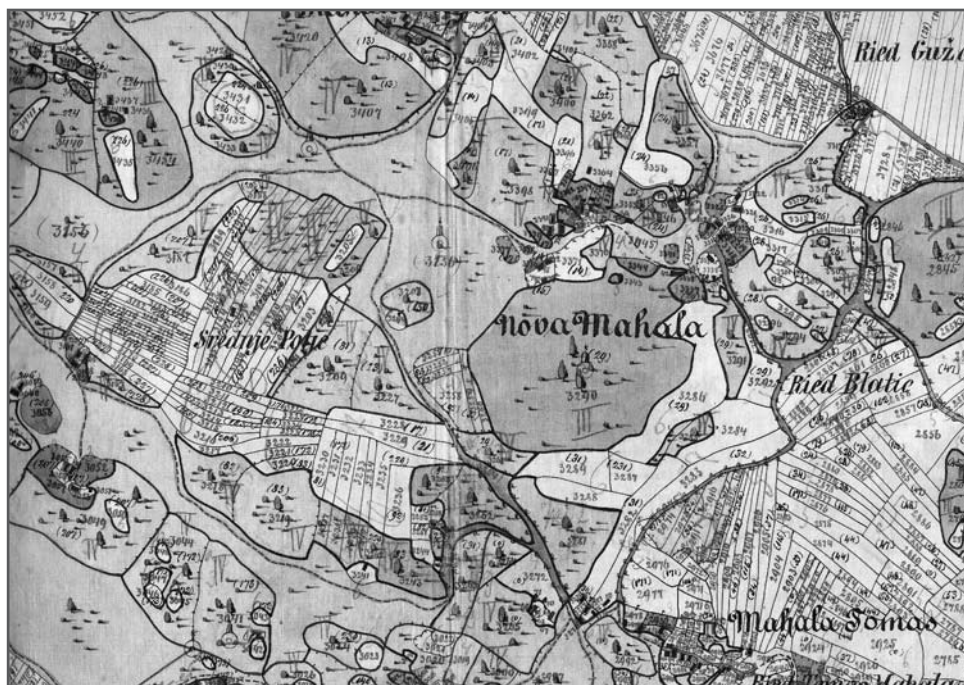
Promjene u gospodarskoj strukturi

Gospodarstvo općine Grude, a time i naselja Drinovci, temeljilo se na primarnim djelatnostima, prvenstveno ratarstvu i stočarskoj proizvodnji. Glavne ratarske zone vezane su za rub Bekijskoga, odnosno Grudskog dijela polja, uz koje su se formirala i naselja. Kulture koje su se uzgajale, kao i veličina površina pod usjevima, prvenstveno je ovisila o trajanju poplava. Među glavnim kulturama, koje je stanovništvo ovoga prostora uzgajalo, izdvajaju se kukuruz, duhan i vinova loza. Od iznimno velike važnosti za cijelo područje Hercegovine, pa tako i Drinovaca, bila je kultura duhana. Duhane se sadio na ovom području još u 18. stoljeću, ali je na važnosti dobio nakon austro-ugarske okupacije kada se i stanovništvo potiče na sadnju duhana i otvaraju prvi pogoni za obradu i otkup. Duhane se tijekom vremena profilirao kao kultura koja je osigurala egzistenciju najvećemu broju stanovnika, a omogućila je i porast životnoga standarda. Drinovci su bili naselje koje je, uz sadnju duhana, imalo i ulogu jednoga od centara, preko kojega se kontinuirano provodilo krijumčarenje duhana u Dalmaciju (Alilović, 1976.).

Ograničavajući čimbenici intenzivnijoj poljoprivrednoj proizvodnji bili su mali i isparcelirani posjedi, što je u konačnici rezultiralo i deagrarizacijom i iseljavanjem. Iz katastarskih planova 19. stoljeća (austro-ugarski plan iz 1882. godine) uočljiva je orijentacija proizvodnje na vinograde i oranične površine, ali je veliki dio površina pod šumama i pašnjacima, posebno u područjima izloženim poplavnim vodama (slika 3).

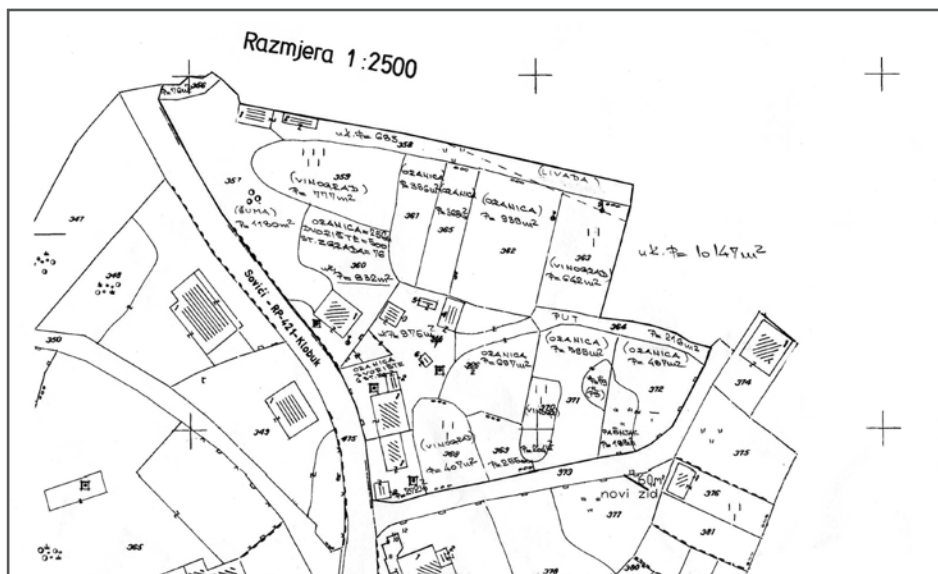
Uzgoj ovaca dugo je vremena bio dominantna grana stočarstva, posebno u područjima na višem vapnenačkom bilu. Danas je stočarstvo sporedna gospodarska grana i služi isključivo za podmirenje vlastitih potreba.

Proces industrijalizacije, koji je 1970-ih godina zahvatio i Hercegovinu, uzrokovao je napuštanje poljoprivrede kao glavne gospodarske grane i zapošljavanje u industriji i uslužnom sektoru izvan naselja. Samo u razdoblju 1971.-1981. godine broj poljoprivrednoga stanovništva u ukupnome

Slika 3: Katastarski plan obradivih površina u naselju Drinovci iz 1882. godine

stanovništvu općine Grude i naselja Drinovci prepolovio se. I danas na području Drinovaca prevladavaju mali i usitnjeni posjedi kojima još uvijek nisu riješeni vlasnički odnosi. Ovakvo stanje u kojemu na posjedima i stambenim

Slika 4: Dio Katastarske karte k.o. Drinovci, 2009.

objektima ima više vlasnika, od kojih mnogi ne žive u naselju, odrazilo se i na transformaciju kulturnoga krajolika. Sve je više zapuštenih poljoprivrednih površina koje se nalaze pod zelenim ugarom ili su zarasle u grmlje, odnosno brojni su zapušteni vinogradi. Usporedba katastarskih planova iz 1882. godine i 2009. godine (slike 3 i 4) pokazala je transformaciju dijela analizirane čestice (Mala mahala) koja je u početnom analiziranom razdoblju bila pod šumama i manjim dijelom pod vinogradima. Danas su na tom području brojne male parcele oranica, vinograda, a na jednom dijelu poljoprivrednih površina nikli su privatni stambeni objekti.

Kamene tradicijske kuće karakteristične za ovaj dio Hercegovine izložene su propadanju iz više razloga, a najčešći su neriješeni vlasnički odnosi, nedostatnost financija, izumrle cijele obitelji ili pak obitelji bez potomaka i sl. Pored njih niču novi stambeni objekti koji ničim ne ukazuju na kulturno nasljeđe kraja. To je tip kuća građenih od cigle i betonskih blokova, obojene fasade, s PVC prozorima i vratima, pokriven crijepom, odnosno ukazuje na jednoobraznost u gradnji, ne samo u Hercegovini već na znatno širem području, od sjevera Hrvatske do južne Dalmacije, zahvaćajući i teritorij Republike Srpske i Hercegovine (fotografije 1 i 2).

Fotografija 1: Napuštene kamene tradicijske kuće i zarasla i napuštena imanja

Fotografija 2: Novi stambeni objekti, primjer odstupanja od kulturnoga nasljeđa

Drinovci su bili tipično selo razvijene strukture, s brojnim zaseocima s petnaestak do dvadeset domaćinstava „razbacanih“ uokolo, udaljenih od samoga središta i po nekoliko kilometara, koje se transformira i poprima konture i izgled izduženoga tipa naselja duž magistralne prometnice Imotski – Ljubuški – Čapljina (slika 5).

Slika 5: Izgled naselja Drinovci, uz prometnicu Imotski – Ljubuški – Čapljina

Posljednjih dvadeset godina vrijeme je intenzivne transformacije gospodarstva u Drinovcima. U naselju su sagrađeni brojni proizvodni pogoni, uglavnom prerađivačke industrije (vosak, hrana, pića, papirna i kartonska ambalaža, plastika, rashladni uređaji, prerada mlijeka, betonska armatura) te uslužne djelatnosti (trgovina, transport i ugostiteljstvo). Veliki dio tih pogona nastao je iz malih obiteljskih obrta i radionica, a danas djeluju kao srednje velika poduzeća s više od 60 zaposlenika, čije se tržište širi izvan granica Bosne i Hercegovine. Primjer je tvrtka Lumen koja ima izvozno tržište na prostoru zemalja bivše Jugoslavije. Zapošljavanjem uglavnom lokalnoga stanovništva zaustavljeno je iseljavanje stanovništva. Anketa u dvije najveće tvrtke (Visoka i Lumen) potvrdila je dominantnu strukturu zapošljavanja lokalnoga stanovništva (fotografija 3).

Fotografija 3: Tvrtka Lumen – proizvodna i uslužna djelatnost

Najveći je broj zaposlenih (> 50 %) iz naselja Drinovci, potom obližnjih Sovića (20 %), a manji broj čine migranti iz udaljenijih naselja : Široki Brijeg, Posušje, Tihaljina i Imotski. Nove djelatnosti usmjerene su na zapošljavanje i visokoobrazovanoga kadra. Anketa (autor, 2009.) provedena u proizvodnim i uslužnim djelatnostima (Toming, Tegrad, Zarkan-promet, Zrinjski, osamnaest obrta, Visoka, Lumen) ukazuje to (Toming 37 zaposlenih, VSS – 7; Tegrad 12 zaposlenih, VSS – 3; Zarkan-promet 22 zaposlena , VSS – 5; Zrinjski 12 zaposlenih, VSS – 3; ostalih 18 obrta i uslužnih djelatnosti 125 zaposlenih, VSS – 25; anketa autora, travanj, 2009.).

Perspektive i mogućnosti razvoja

Usitnjeni mali posjedi predstavljaju potencijal za razvoj plasteničke proizvodnje povrtlarskih kultura. Položaj uz granicu s Republikom Hrvatskom i gradom Imotskim pruža mogućnosti razvoja prekogranične suradnje, posebno

u turističkoj djelatnosti. Cjeloviti prostor Imotsko-bekijskoga polja i njegova bližega okruženja obiluje visokovrijednim objektima prirodne i kulturne baštine koji se mogu zajedničkom suradnjom valorizirati na turističkom tržištu (Crveno i Modro jezero, jezero Krenica, Ravlića pećina, Peć Mlini- izvorišteTihaljine, nekropole stećaka).

Primjena SWOT analize na naselje Drinovci ukazuje da ovo područje ima znatnijih razvojnih potencijala, prvenstveno osloncem na vlastite ljudske i prirodne resurse. Elementi koji su danas iskazani kao slabosti razvoja, uz određena ulaganja i interese privatnih poduzetnika, mogu postati snage koje će omogućiti gospodarski i demografski razvoj naselja (mali i isparcelirani posjedi, koji su danas slabost, mogu postati prednost ulaganjem u organsku, ili intenzivnu stakleničku proizvodnju). Blizina auto-ceste u susjednoj R. Hrvatskoj omogućuje intenzivnije uključivanje na tržište susjedne države.

Snage su:

- Poduzetnički interes stanovnika
- Veliki broj poduzetnika
- Povoljna geografska lokacija naselja
- Pogranični prostor
- Čisti okoliš
- Intenziviranje poljoprivredne proizvodnje na malim posjedima
- Staklenička proizvodnja
- Organska poljoprivreda
- Izgrađena infrastruktura.

Slabosti su:

- Sporo uvođenje novih tehnologija
- Uvođenje EU standarda u gospodarstvu
- Usitnjenost posjeda
- Neriješeni vlasnički odnosi
- Nepovoljna demografska struktura
- Neriješeno pitanje gospodarenja otpadom.

Mogućnosti su:

- Regionalno i prekogranično povezivanje i suradnja u gospodarstvu
- Stvaranje poduzetničkih zona
- Blizina sveučilišnih centara –

Prijetnje su:

- Politički nestabilna država
- Neriješena privatizacija
- Neriješeni imovinsko-pravni odnosi
- Nepostojanje službenih statističkih podataka

- primjena novih znanja i tehnologija - Nedovoljni državni poticaji i
- Ulaganja i strane investicije ulaganja.
- Uključivanje u pretpristupne fondove EU
- Nova zanimanja u obrazovanju
- Prometna dostupnost – blizina auto-ceste RH.

Literatura i izvori :

- ALILOVIĆ, I.: *Duhan i život naroda u Hercegovini*, Zagreb, 1976.
- NIKIĆ, A.: “Značajnije statistike ružičke župe (1742.-2005.)”, *Godišnjak Matice hrvatske*, br. 1., Grude, 2007.
- ŠIMUNOVIĆ, V.: *Ekonomsko-geografski razvoj općine Grude* (diplomski rad), Zagreb, 1985.
- ŠIMUNOVIĆ, V.: *Centralitet naselja Zapadnohercegovačke županije* (magistarski rad), Zagreb, 1997.
- DZZS, *Popis stanovništva Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1995.
- Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2009.
- Podatci Zavoda za katastar općine Grude (dio plana Z32 C XVI SI2 b/2 1882.)
- ROGLIĆ, J.: “Antropogeografske osobine Imotskog polja”, *Glasnik geografskog društva*, Beograd, 1937.
- ROGLIĆ, J.: “Imotsko polje”, posebno izdanje, *Geografsko društvo*, svezak 2, Beograd, 1938.
- Strategija razvitka općine Grude za razdoblje do 2015.*, Grude, 2007.
- VEGO, M.: *Bekija kroz vjekove*, Sarajevo, 1964.

Dr. sc. Vjekoslav Šimunović

KRETANJE PUČANSTAVA U DRINOVcima

Uvod

Drinovci su mjesto – župa u Bekiji koja se smjestila na granici s južnom Hrvatskom. Uistinu je zavrijedila ova župa predstavljanje na stranicama našega *Godišnjaka* sa statističkim podacima kroz nekoliko posljednjih stoljeća, posebice od 1871. godine kada je i obnovljena. Iz mnoštva prikupljenih dokumenata izdvojio sam kronološki statističke podatke iz matičnih knjiga, sumarne popise rođenih, odnosno krštenih, vjenčanih i preminulih u posljednjih stotinjak godina.

Župa Drinovci spominje se u povijesnim izvorima od 1630. godine pa sve do druge polovice 18. stoljeća. Potom je dio prostrane župe u Ružićima. Pripadala je hercegovačkomu samostanu na Prološkom blatu. Godine 1871. obnovljena je župa u Drinovcima. Zahvaljujući biskupu fra Paškalu Buconjiću, koji je bio rodom iz Drinovaca, Drinovačani se mogu ponositi lijepom i prostranom crkvom. Sagrađena je 1894. godine. Župni stan preuređivan je više puta, a u župi trenutno djeluju svećenici fra Ivan Boras i fra Stanko Mabić te časne sestre Anamarija Biško i Mirona Rupčić.

Da bi se moglo bolje shvatiti vremensko razdoblje u kojemu je ‘živjela’ drinovačka župa sa svojim katoličkim pukom, važno je poznavati njezin zemljopisni položaj, kao i opširnije tekstove i izvješća pojedinih suvremenika. Statistički podatci o katolicima u razdoblju od 1873. do 2007. godine nude višestruke analize i zaključke. Budući da o drinovačkoj župi nije opširnije pisano, ovdje sam ponudio podatke za opširniju studiju ne samo sa sažetim nego i posebnim statistikama po selima. Zbog ograničenosti prostora na sljedećim stranicama susreću se i izvadci iz opširnije studije.

Ovaj članak može poslužiti ne samo povjesničarima nego i đacima, studentima i župljanima te djelatnicima i znanstvenicima raznih struka, od demografa, preko statističara i analitičara do jezikoslovaca.¹

¹ Izražavam zahvalnost župnomu osoblju na susretljivosti pri istraživanju u župnome arhivu na čelu s fra Ivanom Borasom.

1. Zemljopisni položaj

S obzirom na zemljopisni položaj, Drinovci se mogu smatrati graničnikom ili *mrginjom* između Bosne i Hercegovine i Hrvatske na području Imotske krajine i *Bekije*. Tursko osvajanje Bosne i Hercegovine trajalo je stotinjak godina. U tom dugotrajnom ratnom kolopletu i vremenima turske okupacijske vladavine najviše je propatio hrvatski katolički živalj. Njegova brojnost naglo opada po selima, posebice u gradskim naseljima. Sela su opustošena, spaljena i uništena, mnogi ljudi poginuli, a dio vitalnoga pučanstva odveden je u ropstvo. Jedan je dio izginuo na bojištu ili kod svojih kuća kao žrtve rata, drugi dio povlači se prema moru tražeći spas u gradu ispod Srđa ili u nekome drugom pomorskom naselju u Dalmaciji, Zagori, Lici i Kordunu, a nemali broj i izvan hrvatskih granica. Treći dio, uglavnom vitalno pučanstvo, Osmanlije odvođe u ropstvo. Dio preživjeloga pučanstva uputio se preko Save sve do Bačke i Srijema.

Hrvatsko uporište u Počitelju na Neretvi Turci su osvojili 1471. godine, područje zapadno od Mostara, zajedno s Ljubuškim. Imotski i Rog osvojili su do 1480. godine. Godine 1482. osvojili su Herceg Novi, posljednji ostatak Hercegovine, i godine 1490. Koš na otoku Posrednici, posljednje hrvatsko obrambeno uporište u dolini Neretve. Livno su Turci osvojili prije godine 1485. Hrvatska je obrana s Neretve prenesena na rijeku Cetinu i utvrde u njezinoj blizini, prvenstveno Klis. Tada su Turci, po različitim podacima, 100 000 ljudi odveli u zarobljeništvo i 30 000 mladića u janjičare.² Tom prilikom

² MIJATOVIĆ, ANDELKO: *Iz riznice hrvatske povijesti kulture*, Zagreb, 1996., str. 127-128.

nisu Osmanlije okupirale sav teritorij Bosne, a izgubili su neke prije osvojene dijelove.

Današnja granična crta između Mletačke Republike i Otomanskoga Carstva na prostoru Drinovaca utvrđena je 1718. godine, odnosno 1721. godine, tri godine nakon Požarevačkoga mira između Osmanskoga Carstva, Austro-Ugarske i Mletaka. Imotska se krajina do tada prostirala od Klobuka do Roška Polja, a oslobođena je od Turaka u tzv. *Malom ratu* (1714.-1718.) između hrvatsko-mletačke i turske vojske.

Novim ugovorom Turaka i Mlečana Hercegovini su ostale donja i gornja Bekija, a ostatak Hercegovine pripojen je Dalmaciji. Granica prema tadašnjoj Turskoj, a današnjoj Hercegovini, morala je biti udaljena od imotske tvrđave za domet topa. Tursku stranu zastupao je Mehmed-efendija Šaba, a mletačku generalni providur Alvise Mocenigo. Konačni dokument o razgraničenju potpisan je 8. lipnja 1721. Sâmo se povlačenje granice na toj strani (*Linea Moncenigo*) oduljilo do 1733. godine, a povučena granica do danas je ostala ista. Granična crta između drinovačke župe i Hrvatske – od Runovića preko Slivna do Tihaljine – iznosi tridesetak kilometara.

Godine 1721. napravljena je i karta s granicom između Venecije i Turske po kojoj Drinovci ostaju kao pogranično područje između te dvije države. Na podlozi s lijeve strane karte nalazi se tekst na talijanskome jeziku pod naslovom *Teritorio di Imoschi Dalmato et Ottomano ossia Bekiia*, dok je s desne strane hrvatski prijevod koji glasi:

„Dalmatinski i turski teritorii Imotskoga ili Bekiia

Dalmatinski teritoria Imotskoga je onaj dio turske pogranične turske linije do brda Biokovo na Makarskom i Omiškom području; turski teritorij Imotskoga ili Bekija je onaj dio koji se od pogranične linije proteže prema sjeveru i istoku. Ova je podjela uslijedila mjeseca kolovoza 1717, godine, kad je Imotski pomoću austro-mletačkih četa bio otet iz turske prevlasti, u kojem je prilikom iza kako je uslijedilo novo razgraničenje, bivši inženjer Zavrović svojevrijem polovinu teritorija prodao Turcima. Ovaj dio koji obuhvaća slijedeća sela, t.j. Zagorje, Vir, Gradac, Grude, Kočerin, Drinovci, Tihaljina, Tursko Aržano, Turska Vinica, Turske Ričice, Turski Cvitića most, Tursko Posušje i Turska Gorica sačinjava Općinu Imotski, nazvano Bekija, koje zemljište posjeduju turske poglavice iz Mostara, Ljubuškoga i Livna; pošto su pak pogranična sela ostala još uvijek u svom prvobitnom postojanju, nastavlja se podržavanjem odnošaja srodnosti zajedničkog suživljenja i zajedničkih interesa između stanovnika Bekije i Dalmatinskog teritorija Imotskoga. Uslijed ovih odnošaja, u slučaju kada bi se radi kužne bolesti naoružala granica u susjednoj Ercegovini, to ipak usprkos svoj strogosti higijenskih zakona i vojničkog reda, nikada nije bio zabranjen slobodan saobraćaj stanovnika Bekije i stanovnika

Imotskoga. Sve dok Bekija ne bude utjelovljena teritorija Dalmatinskomu Imotskoga i oduzeta od turske prevlasti, ovo stanje prouzrokuje pogibelj, u kojoj će se uvijek da nalazi Dalmatinska pokrajina i austrijska država u slučaju da bi se kuga širila u Bosni i Hercegovini.“³

Katoličko stanovništvo u Hercegovini očekivalo je da će mletačka vojska nakon osvajanja Imotskoga osloboditi i Hercegovinu. Turci su najbliži dio Hercegovine prema Imotskomu, uključujući Posušje i Rakitno, prozvali *Bekija* (ostatak). *Bekija* se na sjeveru prostire do Tomislavgrada i planine Vran, a na istoku obuhvaća Kočerin u širokobriješkoj općini. Na jugu je drevni Klobuk te područje do Vojnića i Dola koji su u sastavu Ljubuške općine. Tako je Imotsko-bekijsko polje, jedinstvena zemljopisna i gospodarska cjelina, podijeljeno.

Župe Veljaci i Rastok tvorile su novonastalo zemljopisno područje nazvano Nahija (tur. upravna jedinica).⁴ Ovakva podjela područja nastala je zahvaljujući mjerniku Zavroviću i nekim Mlečanima koji su podmićeni turskim zlatom. Međutim, stanovnici tih prostora ostali su snažno povezani nadajući se ujedinjenju nasilno razdvojenih dijelova Imotske krajine. Pretpostavka za to stvorena je 1878. godine austrijskom okupacijom Bosne i Hercegovine, ali se zamišljeno, ipak, nije ostvarilo.

Ideje o ujedinjenju hrvatskoga bića na ovim prostorima između Imotskoga i Bekije ponovo su aktualizirane tijekom obrambenoga Domovinskog rata (1991.-1995.). Današnji granični prijelaz iz Bosne i Hercegovine prema Hrvatskoj (odnosno od Gruda prema Imotskoj krajini) nalazi se u Gorici, na Drinovačkome Brdu i u drugim mjestima kao što je Sebišina.⁵

Uz bogato polje, Drinovčani su često trpjeli glad zbog poplava. O uređenju polja govori dopis iz Bekije, što ga je 1889. godine objavio *Glas Hercegovca*: “Iz Bekije, 1. siečnja. [1889.] Prošlih dana proputovao sam cielu Bekiju, u kojoj izmedju drugih razvidih Drinovačko polje, koje je podložno potopu, tako da težaci mogu reći ‘svake treće ol četvrte godine od njega nikakve koristi neimamo, kao što i Vlada od desetine’; nu narod ovdašnji prošle godine zaželio se je kruha koga mu predprošle godine povodnje oteše, te neumornimi mješnicami(!) prošloga proljeća polje pročistiše; a to sve upravom dičnoga im župnika v. č. O. Fra Blaža Jerkovića. Ovaj revni župnik, motreći biedu i glad svojih duhovnih ovčica, koji mjesto da njega pošteno uzdrže svojom redovinom i pristojbinom župljanskom, upozna, da ni sami sebe nemogu uzdržati. Ta bieda duboko

³ Usp. OPAČAK, ANDELKO: *Moje Drinovačko Brdo*, 2009.

⁴ Nahija je dio kadiluka u čijeme su sastavu bila sela. Kadiluk je dio sandžaka, a sandžak je dio vilajeta iznad kojeg je Carstvo. Nahija potpuno odgovara našem srednjovjekovnom pojmu župa. Kadiluk kao upravni termin u sustavu turske upravne podjele označuje područje na koje se protezala stvarna i teritorijalna mjerodavnost jednog kadije, odnosno suca. Vilajet je arapska riječ koja znači u turskome kraj, krajina, veće ili manje područje pa i cijela država. Usp. ŠABANOVIĆ, H: *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, str. 110-111.

⁵ Usp. OPAČAK, A: *Moje Drinovačko Brdo*, 2009.

kosnu srce župnika, te prizovne prve ljude svoje župe, obrazloživši koliko im treba drugo stanovište zauzeti, da poboljšaju svoje siromašno stanje, budući, da im je Bog dao toli blago podneblje pod kojim svaka blagodat Božja obasiplje ih, a povrh toga što nije drugom narodu dao (str. 147) ovako plodno polje i bogato, koje što neplodi kruhom tome da su oni isti krivi, koji se ni za dlaku nestaraju za pročišćenjem onoga polja, prosjekavši najprije stare ponore, koje su oni isti zatvorili, i otvorivši drugi ponor od Boljave do rečeni ponora, i najpotlje nesagradeći barem jedan privremeni most na Plavilu gdje su prošle godine za cijeli 8 mjeseci plaćali vozarinu, kad su kamo tjeli ići. Zato ako su složni, neizčekivajući zlu godinu te ujedinjenim silama, podielivši aršinom, late se posla. Na to ponutkovanje složno seljani Drinovaca izmjeriv metrom duljinu prokopa do ponora odmah se dojm{!} te na opredieljenom svaki svom mjestu kroz mjesec i po dana učniše prokop do 5 km. duljine, tri ponora otvoriše starinska oklopiv ih čvrstim zidom, da zemlju i mulj ne gutaju. (...) Izvan toga rečeni Župnik izposlovao je preko c. kr. kotarskog suda koliko ljubušskog toliko imotskog, da u Runovići i Potocih očiste nekakav od najboljih ponora zavaljeni kao što i Drinovčani svoja tri pročistile u Kongori. (...) Drinovčani su sami uložili u rečenu radju preko 800 nadnica, osim Gorice i Sovica koji im osobito pripomogoše s japijom za most na Plavilu iz svojih gajeva.”⁶

2. Spomen i kretanje pučanstva

U srednjem vijeku na području današnje drinovačke župe postojale su dvije crkve. Jednoj znamo ime. Bila je to crkva sv. Luke. Druga se nalazila blizu Plavila i nepoznata je imena, no sačuvale su se njezine ruševine.

Na temelju arheoloških nalaza, tradicije, zapisa fra Petra Bakule i sačuvanih dokumenata doznajemo da su franjevački samostani postojali u Novome kod Čapljine, na Bišću, u Mostaru, Konjicu, Ljubušcome, Duvnu, Čerinu, Policama (Ružići), Imotskom (na Prološkom jezeru), a od 15. stoljeća u Zaostrogu, malo kasnije i u Živogošću. Uz to, postojali su i franjevački samostani u istočnoj Hercegovini: Nevesinju, Stocu, Ljubinju, i, uz benediktinski, u Polju na trebinjskome području.⁷ U ljubušcome kraju postojalo je 39 crkava, u mostarskom 15, u Brotnju 10, u širokobriješkome 10, u konjičkome kraju 48 i duvanjskome kraju 33. U zapadnoj Hercegovini bilo ih je 145. Na području istočne Hercegovine poznato je 45 drevnih crkava. Ukupno 145 u zapadnoj i 45 u istočnoj Hercegovini zbrojeno čini podatak od 190 crkvenih zdanja. Međutim, osim regionalnih franjevačkih poglavara – provincijala u

⁶ *Glas Hercegovca*, VI, 1889. (9. siečnja), str. 2.

⁷ Usp. Franjevački arhiv u Ljubljani, Mavro Faidiga, *Bosna seraphica*.

Dubrovniku, vikara u Bosni i biskupa franjevac – imena drugih frataru sve do početka 16. stoljeća gotovo su nepoznata. Unatoč nepoznatosti, brojni fratri su ugradili sebe u povijest Katoličke crkve i navedena zdanja na ovim širokim prostranstvima.⁸

Turci su crkve i sve samostane u Hercegovini porušili, a preživjeli franjevci sa svojim vjernim pukom okupljali su se i stvorilo svetište na otvorenome u Bristovici.

2.1. Spomen Drinovaca

U doba Turaka, od 15. stoljeća, duhovna pastva Bosne i Hercegovine, izuzevši Ttrebinjsku biskupiju, vođena je iz franjevačkih samostana. Svaki je samostan imao svoje područje za koje se brinuo uz pomoć svojih članova. Drinovci su pripadali do početka 17. stoljeća samostanu u Zaostrogu.⁹ U 16. stoljeću Drinovci su vjerojatno bili sastavni dio veljačke župe koja je bila ovisna o samostanu u Zaostrogu. U prvome poznatom popisu župa zaostroškoga samostana iz 1599. godine u sastavu veljačke župe spominje se i Tihaljina. Gotovo je sigurno da su u tom popisu župi Tihaljina pripadali Drinovci, Ružići i Grude jer su ta četiri sela kroz čitavo

17. i 18. stoljeće činila jednu župu.¹⁰ Crkvena uprava na području Makarske biskupije bila je podijeljena na samostane, a oni pak na župe.

U turskome popisu sela Imotske i Ljubuške krajine sastavljenom oko 1585. godine spominju se Dirnovci, i to pod brojem 88. Evo bližih naselja:

„85. Ružići, selo, baština Matićeva u ruci Nikole. Lužjak ‘drugi naziv Ružići’, selo pripada Vukoslavu sinu Petrijevu. Tu se spominju ‘Mate Martinov, Matija Petrijeva, Vid došlac...’

⁸ Usp. NIKIĆ, ANDRIJA: *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918. godine*, Mostar, 2002., str. 128-164.; *Katolici u Sarajevu do 1918., Mostar, 2001., s popisom vikara i provincijala; Događajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918.*, Mostar, 2003.

⁹ PANDŽIĆ, B.: „Prošlost drinovačke župe“, *Kršni zavičaj 2*, Drinovci, 1971., str. 7.

¹⁰ *Isto*, str. 8.

(...) 86. Grabuljan, selo

87. Studenci, selo

88. Drinovci, selo

89. Podbile, selo

90. Podgorje, selište¹¹

U potonjim turskim poreznim knjigama – defterima i dokumentima, čiji se originali čuvaju u Carigradu, a preslike u Orijentalnom institutu u Sarajevu, nalaze se poimenično osobe i obitelji na području Drinovaca. Njihovo objavljivanje odavno očekujem.

2.2. Spomeni franjevačkoga samostana u Prološcu

Franjevci u Hercegovini, prema pisanju fra Petra Bakule, počinju djelovati dvadesetak godina nakon osnutka Reda, to jest oko 1230. godine. Franjevci su na naše područje dolazili s područja Dubrovačke Republike i odgajali važan dio svoga podmlatka. Dr. fra Atanazije Matanić citira dokument potvrđujući da je 1375. godine u samostanu Male braće u Dubrovniku živjelo oko 75 franjevac. Franjevci su pratili dubrovačke trgovce i uz stoljećima uhodane putove podizali svoje samostane i prihvatilišta ne samo za svoja sjedišta nego i za odmore trgovaca i živine (konje i mazge). Za uzvrat su trgovci darivali pojedine samostane i ostavljali im obilne darove.

Od polovice 13. pa do polovice 15. stoljeća broj samostana u današnjoj Hercegovini povećavao se. Poznati su samostani u Novom, Ljubuškom, Mostaru – u Zahumu, Konjicu, Imotskome (Prološkom blatu) i Duvnu te na Bišću, u Nevesinju, Ljubinju i u blizini Trebinja, a fra Petar Bakula, spominje još i samostane na Čerinu i Policama (današnja župa Ružići). Iz primorskih samostana franjevci su već od 1248. godine odlazili u unutrašnjost. Od 1291. godine franjevci pravno djeluju i u Bosni. Tamo su nakon plodonosna djelovanja i podizanja brojnih samostana i crkava godine 1340. osnovali Bosansku vikariju. Spominje se i u popisu iz 1334. godine. Osnovao ju je prema tadašnjim običajima hrvatski velikaš, gospodar Imote, na izvoru rijeke ponornice Vrljike, a na, po predaji, mjestu nekadašnjega benediktinskog samostana. Naime, franjevci su tu naslijedili benediktince po kojima se i glavni izvor Vrljike zove Opačac, opatovo vrelo.¹²

U to vrijeme Imotski je u vlasti Nelipića (Nelipčića), što je 1372. godine potvrdio kralj Ludovik I. kada su mu Nelipići ustupili Knin pa se s pravom

¹¹ Usp. NIKIĆ, ANDRIJA: *Događajnica...*, Mostar, 2003., str. 213.

¹² Prije nekoliko godina iskopana je crkva na mjestu gdje su službovali benediktinci pa franjevci.

može tvrditi da su ga oni osnovali.¹³ Samostan je bio posvećen sv. Franji. Zahvaljujući broju franjevacu, i iz tog samostana njihov rad jača na širokome području. Oni bijahu najpogodniji pastoralni djelatnici s obzirom na jezik, narodnost i običaje koji su ih vezali s pukom. Godine 1433. te 1435. na poziv kralj Stjepana Tvrtka II. fra Jakov Markijski pohada Bosnu i pregledava život redovnika po samostanima. Obišao je fra Jakov tada i imotski samostan. Nađe u njemu mrtvih pet franjevacu (svećenika) i dva brata laika. Oni su vjerojatno bili žrtva turskih prodora.¹⁴ Radi toga je fra Jakov savjetovao preživjelim franjevcima da se samostan prenese na otočić u Prološkom blatu, što oni i učiniše. Nakon doseljenja na otok franjevci nastaviše novim životom. Sazidaše skromni samostan i crkvicu na udaljenijem i nepristupačnijem mjestu. Samostanski kompleks sazidan je u 14. stoljeću. Iz tog samostana franjevci su stoljećima pastorizirali šire područje koje se protezalo od Roška Polja do Vranić planine, od Ugljana do Klobuka te do biokovskih vrhunaca.

Turska okupacija i provođenje zuluma, usprkos prikupljenim zaštitnim dokumentima, već iz prvih desetljeća svjedoče kako samovolji poturica nije bilo granica. Stoga franjevci traže, plaćaju i kupuju zaštitne dokumente. Jedan od takvih dokumenata čuva se u omiškom samostanu, a glasi: „TEMESUK HERCEGOVAČKOGA (SANDŽAK-BEGA?) JUSUFA, SINABAJRAMOVA 3. dek, džumaza II. 982. h. (= 7-16. X. 1574.)

Redovnicima crkve u selu Kameni Most, u nahiji/župi Imota, u kadiluku Mostar, u sandžaku Hercegovini.

On (= Bog)

Povod pisanju ovoga pisma jest slijedeće: Fra Ivan, fra Marko i fra Mijo, redovnici crkve u selu Kameni Most u župi/nahiji Imota u kadiluku Mostar, u livi Hercegovini, pokazali su potvrde ranijih emira, da su oslobođeni od običajnih nameta.

Zbog toga što su i od ove strane zamolili i zatražili temesuk/potvrdu u smislu izloženog, to je napisan ovaj huruf kao temesuk, da ih zato nitko ne uznemiruje i ne smeta od mojih ljudi, ni od mojih vojvoda, niti od drugih - i predat u njihove ruke.

Napisano (kao gore!)

(S desne strane pendža i pečat): Jusuf-bega s. Bajramova.¹⁵

¹³ Codex diplomaticus, sv. XIV., Zagreb, 1916., str. 101.

¹⁴ Stare zidine napuštenoga samostana na desnoj obali izvora rijeke Vrljike vide se i danas. Usp. „Imotski franjevački samostan“, *Imotski zbornik*, sv. 2., str. 141-142.

¹⁵ Na poledini piše kratki sadržaj bosanicom: „Sinan Josepova kniga na voivode.“ Arhiv franjevačkoga samostana u Omišu, *Acta turcica* 1. Dokument je napisan na turskome jeziku.

Da su poturice ranjavale i gvardijana, svjedoči turski dokument iz 1606. godine. Dokument u cijelosti glasi: „HUDŽET IMOTSKOGA KADIJE MEHMEDA, 2. dekade džumaza II. 1015. h. (14-23. X. 1606.)

Imotski kadija Mehmed, sin Sinanov, izdaje slijedeći hudžet:

Sudu pristupa fra Tadija, redovnik Otoka Jezera Podstranje, koje pripada kadiluku Imotski, i izjavljuje: ‘Prije izvjesnoga vremena je Ibrahim, sin Alije, iz sela Prološca, udario britvom u ruku našega starješinu gvardijana fra Ivana. On je kasnije obolio od neke unutarnje bolesti i umro od te bolesti. Dok je on bolovao, posjetili su ga Emir-spahija i Hasan sin Balije i Mustafa sin Ibrahimov i Durak sin Ahmedov, svi iz sela Podstranja, od kojih je sada zatraženo, da na sudu izjave, od čega je umro spomenuti pokojnik. Oni su odgovorili, da su posjetili spomenutoga fra Ivana, dok je bio bolestan, i da im je on rekao: *Moje su rane prošle, i od njih nemam nikakve teškoće, nego mi se sada pojavila unutarnja bolest.*’ Ova je izjava zapisana na traženje fra Tadije.“¹⁶

Nevolje i česta uznemiravanja nisu smjela zaustaviti franjevce pojedinih naših samostana da pašama nose ‘darove’ kako bi se zaštitili od novih nasilnika. Primjerice, godine 1622. gvardijani četiriju samostana obdarili su jednoga pašu. Da su to učinili, svjedoči sačuvana potvrda – teskera Abdulkerim-paše: „Doneseni su pokloni od strane redovnika Makarske, Zaostroga, Imotskoga i Živogošća po starom običaju, pa neka ih moji ljudi, moje vojvode i ostali stoga ne uznemiruju. - (Na poledini bosančicom:) Kniga pašina kako primi. . . na Mostaru što dade fratrom. . . (Pečat)“¹⁷

Stotinjak godina kasnije, kako smo išćitali iz zapisa fra Stipana Vrljića, franjevci iz imotskoga samostana pastorizirali su župe:

1. Gorica: od Vranića do Zečice vode, Plavila i Rotne kamenice (Obuhvaćala je Goricu, Vrbanj, Posušje, Grude, Gradac i Lukovac.)
2. Drinovci: Drinovci, Ružići, Tihaljina, Blaževići do Umljana i Runovići
3. Opanci: Studenci i Svibić
4. Proložac: Ričice i Lokvičići
5. Podbablje: Zmijavci i Poljica
6. Vinjani: Vinjani, Vir i Zagorje.

Veoma zanimljiv spomen sela Žukovice pronašao sam u sidžilu imotskoga kadije Bešira, izdanomu početkom srpnja 1621. godine. U sudskoj presudi se, naime, navodi da su Murteza, spahija, i Ahmed doveli na sud pred kadiju petoricu redovnika imotskoga samostana na Otoku blizu Prološca tražeći da se

¹⁶ Na poledini bosanicom piše: „*Hočet’ za ci(ć)a fra Ivana kako umri od sarbole (sardobolje?)*.“ Arhiv franjevačkog samostana u Makarskoj = AFSM, AT = turski izvornik – T M V-b-1.

¹⁷ Potvrda/teskera mostarskoga paše Abdulkerima, 1. dek. džumaza I. 1031. h., 14.-23. III. 1622. AFSM, AT M V-a-9; preveo Šabanović, neobjavljen. Sl. 58.

zatvore jer su, navodno, sudjelovali u nekoj svađi u samostanu u Makarskoj. Kadija ih je oslobodio jer se nijedan od njih u vrijeme svađe nije nalazio u Makarskoj; oni pripadaju drugomu samostanu udaljenom od Makarske jedan konak. Među tom petoricom nalazio se i fra Tadija iz Žukovice. Danas nije jasno je li riječ o našim Žukovicama, ali je vrlo moguće jer je to područje sve do 1718. godine pripadalo imotskomu samostanu (kod Vira – Zavelima). To bi bio ne samo prvi spomen Žukovica nego i jasan podatak da su Žukovice početkom 17. stoljeća bile naseljeno mjesto.¹⁸

U turskome dokumentu iz 1674. godine spominje se franjevac, vjerojatno, iz prološkoga – imotskoga samostana. U dokumentu stoji: „Bročno i Blato (isto O 34). Stanovnicima župa (nahija) Blato i Bročno, da prime na znanje sljedeće: Katolički – hrvatski puk (hrvatski vlasli -Hrvat eflakani), koji se kreću po spomenutim župama (nahijama) trebaju jednog redovnika. Nositelj ove murasele redovnik po imenu fra Marijan iz Imotskog došao je njima, pa je potrebno da ga nitko ne sprječava i da ga nitko ne uznemiruje.“¹⁹

Godine 1640. franjevački pohoditelj fra Pavao Pelizer iz Rovinja obišao je samostan i nekoliko dana proživio s tamošnjim franjevcima. Promatrajući život pojedinih pastoralnih djelatnika koje su turski osvajači na razne načine zlostavljali, fra Pavao Pelizer iz Rovinja upitao je jednog franjevca: „Dragi oče, Vi ste vidjeli one lijepe krajeve u Italiji. Što Vas je vratilo u ovu bijedu, u ove pogibelji, da Vas nevjernici stalno progone?“ Odgovor je bio: „Mnogopoštovani oče, domovina!“²⁰

Domoljublje je bilo presudno. Turci su porušili crkvu,²¹ ali nisu mogli uništiti blagdan Velike Gospe. Na mjestu gdje je bila crkva okupljao se kršćanski narod od Klobuka do Roška Polja. I danas je to omiljeno svetište imotskoga kraja. Mnogi vjernici iz odcijepljenoga imotskog kraja: Drinovaca, Gorice, Vira, Zagorja i Zavelima svake godine na Veliku Gospu hrle svojoj Majci na Vrljiku.

2.3. Spomeni u izvješćima iz 1626. godine

U izvješćima iz 1626. godine Drinovci se spominju više puta. Tako se u franjevačkome izvješću spominje i četvrti franjevački samostan. On je postojao u Prološcu, ali se nazivao imotskim. Pripadao je hercegovačkim franjevcima i po podrijetlu franjevac koji su tamo većim dijelom živjeli i po prostoru koji su

¹⁸ Župan – potok 1674., 70.

¹⁹ Arhiv franjevačkoga samostana u Makarskoj, AT M III-72: F.

²⁰ Usp. NIKIĆ, ANDRIJA: *Događajnica...*, Mostar, 2003., str. 250.-251. U izvješću o imotskome samostanu nalazi se opis navedenoga susreta.

²¹ U izvješću iz 1644. godine biskup fra Bartul Kačić piše za Makarsku biskupiju: „Župnih crkava trideset podignutih, a trideset srušenih, koje pojedinačno nemaju svaka svoga župnika.“

pastorizirali, a poslije oslobođenja Imotskoga ostali su u Hercegovini. Samostan je bio smješten na jezeru. U tom samostanu živjelo je trinaest franjevac. Gvardijan je fra Luka Blažević, a lektor (profesor) fra Mijo Runović. Oni služe četiri župe: Cistu, Tribistovo, Vinjane i Tihaljinu.

U izvješću od 6. rujna 1626. makarskoga biskupa fra Bartola Kačića, uz ostalo, za Hercegovinu piše da franjevci iz Živogošća pastoriziraju župe Blato, Brotnjo koje ima oko 300 kuća. Četiri su crkve. Jednu su fratri sagradili, a tri su od pamtivijeka tu. Samostan u Zaostrogu pastorizira župe: Čitluk (Gabela) koja ima oko 100 kuća, Zajezerje koja ima 120 kuća, Ljubuški koja ima mnogo kuća. Četvrta župa je Vrgorac koja ima oko 100 kuća. Četvrti samostan je u Imotskome, a on pastorizira župe: Podbila, Sovići, Drinovci i Kamen Most. U svim župama je oko 400 kuća. Peti samostan je u Rami. Franjevci pastoriziraju četiri župe: Duvno s 200 kuća (bile su dvije župe: Duvno i Roško Polje), Livno s oko 150 kuća, Rama sa 60 kuća. Postoje dvije crkve: u Livnu i Rošku Polju. Iste godine makarski biskup fra Bartol Kačić navodi imena župa: Kamen Most, Podbila, Sovići i Drinovci.²² (Isto u izvoru f. 402v.)

U trećem izvješću spominju se četvrti – imotski samostan u kojemu prebiva sedam svećenika: dva klerika, dva laika i deset mladića. Ima on četiri župe: Podbila, Sovići, Drinovci i Kamen Most. U svim ovim župama ima oko 400 kuća; tu su četiri crkve ili kapele, od kojih su tri skoro srušene, a jedna je obnovljena trudom franjevac i zove se sv. Stjepana.

Godine 1636. u turskome dokumentu spominju se Drinovci.²³ U izvješću iz 1640. godine spomenuti biskup fra Bartul Kačić piše: „Četvrti samostan je Imotski u kojemu su: deset svećenika, četiri klerika, dva lajika, deset mladića. Ima četiri župe: prva Podbila, druga Sovići, treća Drinovci, četvrta Kamenmost, a u svim je tim župama oko 500 kuća.²⁴ Ima četiri crkve ili kapele od kojih su tri gotovo srušene, a jedna nastojanjem fratarata ponovno sagrađena.”²⁵

2.4. Podatci iz 18. stoljeća

Generalni pohoditelj fra Ivan de Vietri 1708. godine bio je u imotskome samostanu. Tada je zapisao o samostanu sv. Franje u Imotskom slijedeće:

„U samostanu živi 9 redovnika, ali trpe iste muke koje trpe i braća svetog Petra u Tuzli, jer pošto je Imotski samostan sagrađen u uglu jednog jezera među

²² Tajni vatikanski arhiv, *Macharensia*, f. 402v. KOVAČIĆ, SLAVKO: *Najstariji izvještaji Makarske biskupije...*

²³ *Acta Turcica*, br. 243.

²⁴ Ako se uzme prosječno da je u kućama živjelo po 40 osoba, onda proizlazi da je na samostanskom području živjelo oko 2000 katolika. U izvješću iz 1644. biskup fra Bartul Kačić piše za Makarsku biskupiju: „Brojčano stanje puka koji boravi u mojoj biskupiji otprilike je šezdeset tisuća koji žive po katoličku.”

²⁵ KACIĆ, BARTUL: *Zbornik*, str. 283.

mračnim brdima, voda je uništila zgradu iz temelja, pošto Turčin ne dozvoljava da se više popravi, redovnici su bili prisiljeni da si naprave jednu siromašnu slamaru sa siromašnom crkvom i tu stanovati i slaviti Boga, kako ne bi ostavili te siromašne kršćane.

Spomenuti samostan ima pet župa pod turskom vlašću i pod jurisdikcijom makarskog biskupa. To su:

1. Gorica, mjesto s 15 sela raspršenih malobrojnih obitelji. Župu služi o. Augustin Margarević.

2. Drinovci, s dva sela. Župu služi o. Šimun Komerić.

3. Kamen Most, mjesto s deset sela malobrojnih raspršenih kuća. Služi ih župnik o. Stjepan Varić (Vrljić).

4. Podbila, s osam sela raspršenih malobrojnih obitelji. Župu služi o. Martin Kranević.

5. Imotski, sa samostanskom crkvom posvećenom sv. Franji. Unaokolo je pet sela, posluživani od župnika o. gvardijana, a s njim i svim svojim redovnicima.

Redovnici (franjevci) u kraljevstvu Bosne Srebre, piše isti fra Ivan, čine ova dobra djela:

1. Odgajaju kršćane u tolikom strahu Božjem, tako da bi potakli i najokorjelija srca da se smekšaju na pogled pobožnosti tog naroda, koji od početka mise do podizanja stoje sklopljenih ruku, očiju uprtih u oltar, a od podizanja do konca mise stoje s prekrštenim rukama. U crkvi muškarci su odijeljeni od žena. Ne poznaju liječnika osim svećenika i ne uzimlju lijekova osim sv. sakramenata i riječi sv. Evanđelja, koje svećenik, položenih ruku na glavu, moli. Veoma su gostoljubivi i prema svećenicima imaju neobično poštovanje, tako da, kad vide svećenika, ne usuđuju se sjesti i ako nekada vide da svećenik putem ide, klečeći čekaju blagoslov.

Kod njih nema ljubakanja ni svirke, ni pjevanja, ni psovki. Ako se nekada hoće proveseliti, pjevaju nabožne priče [pjesme], koje su ih redovnici naučili.

Među ovim dobrim kršćanima nema dioba, jer je otac sa sinovima i oženjenim unucima. I svi su složni i žive zajedno u istoj kući, koju vodi najstariji od ljudi i najstarija od žena koje podložni slušaju više nego redovnički.

2. Iako su opterećeni neprestanim nametima iako ih Turci neprestano nagovaraju da napuste sv. evanđeoski zakon, obećavajući im da će ih osloboditi od svih nameta, oni su ipak postojani i čvrsti u svetoj vjeri, jer ih podržavaju njihovi svećenici - župnici.

3. Svetkovine svetkuju tako dobro, da ne samo ne rade, nego po čitavi dan s krunicom u ruci mole.

4. Došašće (Advent) i korizmu provode s kruhom, vodom i solju začinjenim povrćem, jer u Bosanskom kraljevstvu nema ulja.

5. Toliku pobožnost imaju prema Blaženoj Djevici Mariji i Isusovoj mucu da smatraju grijehom jesti maslac petkom i subotom. Ono što obavljaju redovnici u svojoj crkvi u samostanima, mnogo je toga, ali ukratko spominjem, da svake svetkovine propovijedaju na svakoj misi, izlažu presveti sakrament i prije nego dadnu blagoslov, nose ga u procesiji oko crkve. Neka sve bude na slavu Božju.

Osim toga u Bosni ima mnogo šizmatika (pravoslavaca), koji neprestanim poticajima redovnika prelaze svake godine u pokornost svetoj Rimskoj crkvi. Konačno, žao mi je što ne mogu reći sve zbog kratkoće vremena, kažem samo sa svećeničkom iskrenošću, da je Bosansko kraljevstvo natopljeno više znojem i krvi, nego vodom.“

Nakon razgraničenja Mlečana i Turaka 1718. godine drinovačka župa gubi svoj dalmatinski dio i vezu s imotskim samostanom, a pripala je samostanu u Kreševu i o njemu je ovisila do osnutka samostana na Širokome Brijegu.

2.5. Izvješće biskupa Dragičevića iz 1742. godine

Apostolski vikar i biskup fra Pavo Dragičević više puta je obilazio župe po Bosni i zapadnoj Hercegovini. Kako se kretalo stanovništvo u Drinovcima, pokazuju nam dva statistička podatka.

2.5.1. Izvješće biskupa fra Pave Dragičevića iz 1742. godine

Prvu vrlo iscrpnu statistiku katolika u Bosni donosi biskup fra Pavo Dragičević iz Fojnice. Biskup Dragičević poslao je Propagandi u Rim tri

izvješća. Najvažnije je i najopširnije ono prvo, od 27. (29?) veljače 1744. godine. U tome izvješću (kanonski pohod 1741.-1743.) popisane su sve kućne starješine s brojem članova obitelji u cijelome vikarijatu od Save do Neretve. To izvješće imalo je 438? stranica velikoga formata ("in folio"). Zapravo, to je jedna povelika knjiga. Mnogo je tu navedenih obitelji nestalo izumiranjem, seobom pa i mijenjanjem prezimena, što je u našim krajevima česta pojava, katkad i bez ikakva razumna razloga.

Župa Drinovzi²⁶ (Drinovci) imala je tada 4 naselja sa 125 katoličkih kuća, 1.056 katolika, a od toga je bilo 666 odraslih i 390 maloljetnih osoba. Naseljena mjesta s katoličkim pukom bila su:

naziv naselja u dokumentu	broj kuća u naselju	broj odraslih osoba	broj djece	ukupno osoba	ime naselja
Grude	24	125 ¹	87	212	Grude
Ruxichi	39	209	118 ²	327	Ružići
Drinovzi	36	165 ³	94	259	Drinovci
Tiaglina	26	157	89	246	Tihaljina

2.5.2. Izvješća fra Pavla Dragičevića od 25. studenog 1762.²⁷

Izvješće biskupa fra Pavla Dragičevića o njegovu kanonskom pohodu apostolskomu vikarijatu u Bosni, što ga je 25. studenoga 1762. preko svoga poslanika, prečasnoga don Vincencija Radinkovića, poslao Sv. zboru za raširenje vjere u Rim sadrži sljedeće župe:

župa	krštenih	umrlih	vjenčanih	broj kuća	broj katolika
Drinovzi	164	55	24	147	1.140

2.6. Izvješće biskupa Bogdanovića iz 1768. godine

U podugu opisu biskupova obilaska apostolskoga vikarijata tajnik je o župi Drinovci zapisao: „Nakon putovanja od dva sata presvjetli gospodin biskup došao je u selo ove župe zvano Grude. Tu ga je dočekaio fra Anto Vrcić. Kao gosta primio ga je katolik Franjo Miloš u svoju kuću, gdje je prenoćio.

1. lipnja 1768. preč. g. biskup ispovijedao je i u toj istoj kolibici, pošto je postavljen oltar, održao misu; sakupljenom je puku rekao razlog svog dolaska,

²⁶ Isto, str. 82.-84.

²⁷ JELENIĆ, JULIJAN: *Documenta res gestas Fratrum Minorum Provinciae Bosnae Argentinae ab an. 1699.-1835. Spectantia*, volumen I., Typographia Croatica Franciscanae provinciae, Mostar, 1927.

održao pobudni govor i više njih pričestio a nekoliko ih krizmao. Istog dana, pošto je ručao, presvijetli gospodin je otišao u drugo selo zvano Ružići, dva sata udaljeno. (f.336v) Tu je bio lijepo primljen u kući braće Kreševskog samostana, u kojoj župnik redovno boravi, i tu je prenoćio.

2. lipnja, na koji je pala svetkovina Tijelova, isti je presv. gospodin ispovjedio vrlo mnogo pokornika a zatim održao misu brojnom puku ispred te kuće, pošto su podigli oltar pod orahovim stablom. Propovijedao je revno (o temi) ā neka svatko ispita samog sebe» i više njih pričestio a vrlo ih mnogo krizmao. Istog je dana pregledao upravljanje župom i nije našao nedostatka. Iz njihovih knjiga našao je da su se mise za puk blagdanima održavale od zadnjeg pohoda sve do danas te da je

kršteno 126

vjenčano 38

umrlo 83

kuća 155

onih koji primaju pričest 890

djece ili onih koji ne primaju pričest 533.

3. lipnja gospodin biskup se zadržao na istom mjestu i ispovjedio nekoliko pokornika, održao misu pod istim stablom, puku preporučio mnogo stvari a neke potvrdio svetim pomazanjem. Zatim je poslije ručka pregledao sveti pribor i u ovoj župi našao dva prijenosna oltara sa svim potrebnim za održavanje mise; nije našao ništa neprilična osim jedne misnice, za koju je rekao da se nabavi (nova).

Zatim je kasno otišao u treće selo ove župe, udaljeno dva sata, zvano Tihaljina, gdje ga je primio Filip Rašić (f. 337r), katolik, u svoju kolibu i tu je prenoćio.

4. lipnja je ispovjedio više pokornika pa je u polju, na oltaru podignutom pod orahovim stablom, održao misu. U propovijedi je preporučio da vode kršćanski život, vrlo mnogo njih je okrijepio svetom pričesću a one koji su to tražili potvrdio svetom krizmom. Zatim je (sabranom) puku i cijeloj župi podijelio pastirski blagoslov i poslije ručka otišao u slijedeću župu.²⁸

Poslije 1768. godine selo Ružići postalo je središte župe. Prema predaji premještaj je učinjen zbog turskih progona. Ali odluka za taj premještaj morala se navijestiti, kao i povoljniji položaj Ružića za boravak župnika. Naime, onuda je prolazio bolji put od Ljubuškoga prema Duvnu. Kada su biskupi dolazili na krizmu, obično bi se skupila sva župa u Ružićima kako bi ga se što svečanije dočekalo. Tako je 12. prosinca 1761. apostolski vikar, biskup fra Pavo

²⁸ Usp. NIKIĆ, ANDRIJA: *Događajnica...*

Dragićević, došao iz Veljaka u Ružiće da obavi krizmu u drinovačkoj župi. Tadanji drinovački župnik pripremao mu je stanovanje u kući Ilije Šimića, u kojoj se zadržao do 15. prosinca. Kroz to vrijeme je pregledao župne knjige, krizmao djecu, propovijedao puku, a zatim nastavio put prema Duvnu. Godine 1776. došao je krizmati puk novi apostolski vikar, biskup fra Marko Dobretić. Tada se župa više ne zove Drinovci nego Ružići iako je prostorno ista kao što je bila prije kad se zvala župa Drinovci. Župnik je već imao kućicu u Ružićima koju je sagradio na darovanome zemljištu obitelji Šimić.

Gotovo cijelo jedno stoljeće ružićki je župnik nedjeljom i svetkovinom slavio svetu misu na središnjem mjestu župe kako bi što veći broj župljana mogao sudjelovati u misnom slavlju. Jedno od tih mjesta je i Bristovica.²⁹

Statistički podatci govore kako je župa Drinovci³⁰ (Drinovci) 1768. godine imala 6 naselja sa 155 katoličkih kuća, 1.423 katolika, a od toga je bilo 890 odraslih osoba i 533 djece.

naziv naselja u dokumentu	broj kuća u naselju	broj odraslih osoba	broj djece	ukupno osoba	ime naselja
1. Tiaglina	41	202	122	324	Tihaljina
2. Drinovzi	35	224	128	352	Drinovci
3. Grude	26	174	76	250	Grude
4. Ledinaz	9	38	33	71	Ledinac
5. Blaxevidi	6	21	13	34	Blaževići
6. Ruxichi	38	231	161	392	Ružići

2.7. Izvješće biskupa fra Marka Dobretića od 12. srpnja 1777. o drugome pohodu vikarijatu u Bosni³¹

Apostolski vikar, biskup fra Marko Dobretić, nakon pohoda svim župama u apostolskome vikarijatu zapisao je: „Mjeseca srpnja 1777. godine učini se brojanje sviju kuća krstjanskih koje su u ovome vikarijatu bosanskomu...”³²

Izvješće biskupa fra Marka Dobretića o drugome pohodu (1776.-1777.) apostolskomu vikarijatu u Bosni, što ga je 12. srpnja 1777. poslao Sv. zboru u Rim za širenje vjere sadrži sljedeće podatke o župi čije je sjedište u Ružićima:

²⁹ Usp. PANDŽIĆ, Bazilije: „Prošlost drinovačke župe...“, *Kršni zavičaj*, br. 2., str. 7-10.

³⁰ Isto, str. 112-114.

³¹ JELENIĆ, Julijan: *Documenta res gestas Fratrum Minorum Provinciae Bosnae Argentinae ab an. 1699.-1835. Spectantia*, volumen I., Typographia Croatica Franciscanae provinciae, Mostar, 1927., str. 187.-234.

³² BENIĆ, Bono: *Ljetopis sutješkog samostana, Masleša*, Sarajevo, 1979., str. 256.

župa	kršteni	vjenčani	umrli	odrasli	djeca	ukupno	kuća
Ruxichi	165	35	24	1.088	471	1.559	178

2.8. Izvješće biskupa fra Marka Dobretića od 2. lipnja 1780. o trećem pohodu vikarijatu u Bosni³³

Podatci o župi Ružići iz izvješće biskupa fra Marka Dobretića o trećem pohodu (1779.-1780.) apostolskomu vikarijatu u Bosni:

župa	kršteni	vjenčani	umrli	odrasli	djeca	ukupno	kuća
Ruxichi	144	33	35	1.089	471	1.560	174

2.9. Izvješće iz 1844. godine

Prema župnikovu izvješću iz 1844. godine prostrana ružička župa imala je sljedeću statistiku:

red. broj	župa	broj kuća	broj odraslih	broj djece
1.	Ruxichi	71	327	189
2.	Draghichina	27	125	65
3.	Vishnicza	10	67	40
4.	Pogana Vlaka	17	66	47
5.	Boraina	7	20	17
6.	Tialjina	94	345	206
7.	Drinovczi	104	392	320
8.	Blaxevidi	5	23	19
9.	Allagovacz	11	41	29
10.	Grude	84	324	244
	ukupno : 2.906 osoba =	430	1.730	1.176

³³ JELENIĆ, Julijan: *Documenta res gestas Fratrum Minorum Provinciae Bosnae Argentinae ab an. 1699.-1835. Spectantia*, volumen I., Typographia Croatica Franciscanae provinciae, Mostar, 1927., str. 235.-287.

2.10. Podatci iz Bakulina Šematizma za 1867. godinu

Prema opširnijoj statistici ružičke župe iz Šematizma fra Petra Bakule prepoznamo i sela koja su pripala novoobnovljenoj drinovačkoj župi:

Župa Ružići³⁴

naseljeno mjesto	broj kuća	broj katolika
Ružići, rezidencija	58	431
Police	44	105
Seline	26	180
Tihaljina	113	864
Zaside	7	46
Brdo	18	146
Sebišina	11	52
Ploci	11	122
Bovani	12	101
Drinovci	92	662
Kongora	1	5
Blaževići	9	83
Alagovac	17	125
Krištelica	4	28
Grude poljem	21	139
Grude brdom	23	223
Višnjica	22	133
Dragićina	43	269
Pogana Vlaka	24	162
Cerovi Do	4	30
Borajna	6	39
Vlaka	4	37
UKUPNO	570	3.982

U župi nije bilo ni turskih ni pravoslavnih obitelji.³⁵

³⁴ Isto, str. 153.

³⁵ Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski Šematizam Franjevačke Kustodije i Apostolskog Vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (Šematizam fra Petra Bakule), Provincijalat hercegovačkih franjevaca, Mostar, 1970. Original: Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina Sub regimine spirituali Fratrum Min. Observ., Saneti Francisci pro Anno Domini 1867. Spalati. Typis Antonni Zannoni 1867.

3. Svetište na Bristovici

Katolici koji su s franjevcima ostali bez crkava i samostana pronašli su skrovitu udolinu u Bristovici i tu se stoljećima okupljali te slavili svetu misu i primali sakramente. Tako je na području prostrane ružičke župe stvoreno zajedničko svetište Bristovica gdje su se stoljećima vjernici okupljali na slavlje svete mise i primanje ostalih sakramenata. Okupljanje vjernika na ovome svetom mjestu oživio je fra Žarko Ilić, ali 'svetište' očekuje od svojih sadašnjih i susjednih župnika Ružića, Drinovaca i Tihaljine da ga na pravi način zaštite i ukrase kao povijesno susretište za slavlje svetih sakramenata. Posljednjih desetljeća vjernici se iz okolnih zaselaka, sela i župa redovito okupljaju na ovome mjestu prve lipanjske nedjelje svake godine. I na ovo svetište mogu se primijeniti riječi hrvatskoga književnika Ivana Mažuranića:

“Uto i dan već rudjet poče,
I susjednoj u planini
Javit krdo čuješ glas pastijera,
Kojemu se zvonko oziva
Prevodnika ovna zvono.
Kad al eto inoga pastijera
Gdjeno krotak k svome stadu grede.
Ne resi ga ni srebro ni zlato,
Nego krepost i mantija crna.
Ne prate ga sjajni pratioci
Uz fenjere i duplijere sjajne,
Ni ponosnijeh zvona sa zvonika:
Već ga prati sa zapada sunce
I zvon smjieran ovna iz planine.
Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni brdo i dolina,
Tamjan miris što se k nebu diže
Iz cvijeta i iz bijela svijeta
I iz krvi za krst prolivene.
Kad se četi bliže prikućio
Vrijedan sluga vrednjeg gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.
Pak okupiv hrabre vitezove,
Na studen je kamen pokročio,

Studen kamen, al je srce vruće.
Dobar starac četi besjedio:
'Djeco moja, hrabri zatočnici,
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita, ali vami zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer:
Za vas ljepše u svijetu neima.
Djedi vaši za nj lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj lijevahu krvcu,
Za nj vi isti krvcu prolijevate:
Za vas draže u svijetu neima.
Oro gnijezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije.”³⁶

Za razliku od kršćana na Zapadu koji su imali drevne katedrale, gotičke, romanske, barokne, renesansne..., crkve i svetišta, katolici u Hercegovini imali su: Bristovicu, Bile, Krstivodu, Crkvine..., doline i groblja – šamatorja, kao živi arhiv u zemlji okićen živim vjernicima.

A kako se to stoljećima stvaralo, neka nam opet progovori raspjevani Mažuranić u svome epu:

“Kad se četi bliže približio,
Vrijedan sluga vrednjeg Gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.
Pak okupiv hrabre vitezove,
Na studen je kamen pokročio,
Studen kamen, ali je srce vruće.
Dobri starac četi besjedio:
'Djeco moja, hrabri zatočnici,
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita, ali vami zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer:
Za vas ljepše na svijetu neima.

³⁶ MAŽURANIĆ, Ivan: *Smrt Smail-age Čengića*, Zagreb, 1971.

Djedi vaši za nj' lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj' lijevahu krvcu,
Za nj' vi isti krvcu prolijevajte
Za vas draie na svijetu neima.
Oro gnijezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije..." (Četa – teče pjevanje)

I nastavljali su dobri pastiri stoljećima poučavati, snažiti, krijepiti, hrabriti, pasti i pratiti kroz život i smrt brojne naraštaje katolika s našega širokog područja. To zajedništvo nije bivalo samo izraz solidarnosti na dobro Crkve u Hercegovini, koja je bila pogođena progonstvima i mučeništvom, nego i pomoć da vriju duhovna vrela iz kojih ključa milost vjere i ustrajnosti što su je vjernici dobivali u kušnji da obnove i druge udove Crkve.

Uz to je, prema ondašnjemu običaju, župnik triput godišnje obilazio od kuće do kuće kako bi pohodio svoje župljane i s njima slavio sveta otajstva. Poučavao ih je kršćanskomu nauku.³⁷

4. Obnova župe i statistike

Nove prilike u Turskome Carstvu, odnosno povećan broj katolika i potreba bolje duhovne pastve bila je uzrok promišljanja u drugoj polovici 19. stoljeća o osnutku posebne župe Drinovci. Godine 1865. kupljeno je zemljište u Drinovcima za gradnju crkve i župne kuće.

Prostrana ružička župa sastojala se od nekoliko današnjih župa na istome prostoru, odnosno župa: Ružići, Drinovci, Tihaljina, Raskrižje, dio Grljevića i Ledinca. Dana 27. veljače 1866. biskup fra Anđeo Kraljevec predlaže poglavaru hercegovačkih franjevacu fra Petru Kordiću, uz ostalo, i osnutak kapelanije u Drinovcima.³⁸

Povratak fra Paškala Buconjića iz Rima u Hercegovinu u siječnju 1867. godine pospješio je ostvarivanje spomenutoga plana da se u Drinovcima sagradi kuća za budućega župnika. Na Kapitulu hercegovačkih franjevacu, održanome na Širokom Brijegu 28. travnja 1868. pod predsjedanjem fra Paškala Buconjića, ružička župa dobila je kapelana. Očito je da su ružičkomu župniku fra Marijanu Zovki htjeli dati fra Lovru Sesara kako bi se bavio gradnjom župne kuće u Drinovcima. Fra Marijan se zdušno prihvatio posla i 1870. godine kuća je bila pokrivena pa se u nju moglo nastaniti. Na Kapitulu 1871. godine određeno je da se Drinovci odijele od Ružića, ali nisu odmah

³⁷ Usp. PANDŽIĆ, B: *Prošlost...*, str. 9.

³⁸ Franjevački arhiv u Mostaru – dalje FA, *Spisi Kustodije*, SV 7., f. 117-118.

proglašeni župom nego kapelanijom. Prvim kapelanom imenovan je fra Paškal Buconjić. On je zajedno s narodom nastavio izgradnju kuće, kapelice, salaša i štale da bi župnik imao sve što je potrebno za pravo domaćinstvo. Godine 1873. Drinovci su proglašeni pravom župom.

Tako je 1871. godine zaista osnovana ova župa, bolje reći obnovljena župa Drinovci. Ta činjenica značila je početak organiziranoga napretka na svim područjima ljudskoga djelovanja, a prvenstveno na vjerskome. Postojanje župe utjecalo je i na probijanje javne ceste kroz ovo mjesto za vrijeme Austrije. A to je uvjetovalo i razvoj trgovine pa i stvaranje općine. Mnogostruki napredak Drinovaca djelo je prvenstveno hercegovačkih franjevaca i njihovih učenika. S područja današnje župe prije njezina osnutka, koliko je poznato, bilo je samo nekoliko školovanih ljudi – to su uglavnom poznati franjevci: fra Anđeo Glavaš, fra Ante Pandžić, fra Paškal Buconjić i još nekoliko njih. Nakon osnutka župe potekao je iz nje lijep broj franjevaca, svjetovnih svećenika, liječnika, pravnika, profesora, učitelja, nastavnika, tehničara, književnika, trgovaca i drugih stručnjaka s višom ili srednjom spremom. Vjerujem da je u ovoj župi živjelo i radilo daleko više nesebičnih očeva i majki, mladića i djevojaka čija imena nisu registrirale ljudske ruke, nego su ostala rezervirana za božansku Knjigu života...

4.1. Statistika župe iz 1873. godine

Prema drugom izdanju *Šematizma* fra Petra Bakule drinovačka je župa 1873. godine imala sljedeću statistiku:

Župa Drinovci³⁹

naseljeno mjesto	broj kuća	broj odraslih osoba	broj djece	ukupno osoba
Drinovci	107	739	309	1.048
Borani	16	67	56	123
Peć	4	11	15	26
Ploča	16	96	63	159
Brdo	26	95	74	169
Sebišina	10	29	21	50
Dubrave	11	51	31	82
Polaževići	14	57	43	100
Kongora	3	6	6	12

³⁹ BAKULA, Petar : *Schematismus...*, str. 234-237.

Podstranje	19	68	48	116
Zaside	7	30	17	47
ukupno	233	1.249	683	1.932

Statistika župe iz 1885. godine:
župa Drinovci 525 (1.935 katolika)

naseljeno mjesto	broj katolika	naseljeno mjesto	broj katolika
Drinovci	918	Ploca	193
Bovani	177	Sebišina	55
Tihaljiria	143	Dubrava	80
Peć	22	Blaževići	88
Zaside	51	Kongora	12 ⁴⁰
Brdo	195	-	-

Statistika župe iz 1892. godine:
župa Drinovci (306 obitelji i 2.209 katolika)

naselje	broj obitelji	broj katolika	naselje	broj obitelji	Broj katolika
Drinovci	168	1.075	Blaževići	15	100
Bovani, Grahovište, Površje	32	258	Brdo, Kućišta, Buronja	37	278
Dubrava	13	103	Kongora	4	34
Peć	4	31	Ploca	22	253
Sebišina	11	77	-	-	-

Drinovačka je župa prilično čekala na izgradnju crkve. Njezino je zidanje usko povezano s fra Paškalom Buconjićem koji je u međuvremenu postao prvim mostarskim biskupom. On je i kao biskup, unatoč brizi za svu biskupiju, na poseban način mislio na Drinovce, odakle potječe i gdje je bio prvi pastoralni djelatnik. Na njegov nagovor i uz izdašnu pomoć Drinovčani su 1895. godine započeli gradnju lijepe crkve koja je ubrzo bila gotova, a sažidana je od pomno klesana kamena pa je imala prekrasan izgled. Kad je drinovačka župa napokon dobila svoju crkvu, sigurnim je korakom krenula prema budućnosti.

Fra Radoslav Glavaš donosi još neke podatke o gradnji crkve. Naime, “godine 1895. u mjesecu lipnju, presv. gosp, Paškal Buconjić s pripomoćii puka

⁴⁰ Imenik - Schematismus za 1885.

zasnova ogromnu i prekrasnu crkvu, koju dovrši s izvanrednom požrtvovnošću i velikim troškom sljedeće god. 1896. Ova je crkva poslije sarajevske katedralke sigurno najljepša, najukusnija i najsolidnija u Bosni i Hercegovini. Čitava crkva s izvana zidana je od tvrdoga tesanoga kamena, i to sve u simetričnim nizovima, dočim su njezini pasovi urešeni finim, granitu naličnim kamenom. Crkva je, bez svetišta, duga 25 metara, a široka 13 metara i 80 cm. na tri ladje, od koje, s povišega briega nudja se krasan pogled na celo Bekinsko i Imotsko polje”.⁴¹

4.4. Opis župe u Šematizmu iz 1903. godine

Godine 1903. župnik je bio Stanko Kraljević. U svome izvješću napisao je: „Zbog golemog broja duša toga mjesta, koje su na dugo i široko raspršene i zbog velike udaljenosti od sjedišta župe u Ružićima, od nje je 1871. godine odvojena župa Drinovci. U unutrašnjosti župne kuće nalazi se kapelica. Nekoliko koraka prema jugu od te kuće, na uzdignutoj stijeni podignuta je 1894. odlična i elegantna crkva. Ima tri lađe, pet ulaznih vrata, zvonik i zvono.

Troškove je najvećim dijelom namakao biskup Buconjić, dijelom vjernici prvenstveno ručnim radom, a Visoka zemaljska vlada je doprinijela daviši 2000 kruna.

Teritorij župe je dug tri, a širok sat hoda.

Ima osnovnu školu u kojoj župnik predaje učenicima osnove vjere.¹¹⁰ U svom okružju župa ima katolika:

1.	obitelji	364
2.	u njima muškaraca	1316
3.	žena	1273
4.	bračnih parova	455
5.	brakova bez djece	13
6.	udovaca	51
7.	udovica	85
8.	muškaraca, koji žive djevičanski	2
9.	nezakonite djece	1
10.	obrazovanih u pismu	146
11.	sljedbenika treće reda	37
12.	onih koji zna' u čitati	

⁴¹ GLAVAŠ, Radoslav: *Spomenica...*, str. 105.

13. tijekom zadnje godine:

- a) sklopljeno je 29 brakova
- b) kršteno je 119 djece
- c) smrt je uzela 52 osobe.⁴²

4.5. Statistike između 1917. i 1940. godine

Podatci iz 1917. godine:

župa	broj katolika
Drinovci	3.374

Broj stanovnika uvelike se povećao.⁴³

Prema *Šematizmu* iz 1933. godine broj katolika je porastao:

župa	broj katolika	broj katoličkih kuća
Drinovci	3.838	583

Stanje u župi u posljednjih 30 godina (1903.-1933.):

župa	broj krštenih osoba	broj umrlih osoba	broj vjenčanih osoba
Drinovci	3.646	2.234	777

Prirast katoličkoga pučanstva u Drinovcima u posljednje tri godine prema izvješću Kanonskoga pohoda u župi bio je.⁴⁴

Drinovci	277	117
----------	-----	-----

Popis iz 1927. godine pokazuje sljedeću statistiku ⁴⁵:

Drinovci	3.932 (+228 priv. odsutna)
----------	----------------------------

Godine 1940. broj katolika uvelike je povećan⁴⁶:

župa	broj katolika
Drinovci	4.310

⁴² MIKULIĆ, Martin: *Šematizam mile misijske provincije Reda manje braće sc. Oca Franje u Hercegovini za godinu 1903.*, Mostar, 2003., str. 125.

⁴³ *Godine gladi... i Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću, Povijesno-teološki simpozij prigodom stogodišnjice ponove uspostave redovite hijerarije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1. i 2. srpnja 1982.*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1986., str. 236.

⁴⁴ *Isto*, str. 57-58.

⁴⁵ Podaci preuzeti iz *Općeg šematizma Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Akademija "Regina Apostolorum", Sarajevo, 1939., str. 170-176.

⁴⁶ Podatci preuzeti iz *Šematizma Franjevačke provincije Marijina Uznesenja u Hercegovini*, Mostar, 1964.

5. Upozorenja iz Okružnica

Nakon smrti biskupa fra Paškala Buconjića, 8. prosinca 1910., iz političkih razloga odviklo se imenovanje novoga biskupa za Hercegovinu. Konačno je kumovanje austrijske vlade uspjelo pa je bosanski franjevac fra Alojzije Mišić imenovan za mostarskoga biskupa. U svojoj nastupnoj *Okružnici* biskup Mišić, uz ostalo, piše hercegovačkim franjevcima i vjernicima: „(...) Poput starih kršćana i naši su pređi u Herceg-Bosni živili svetim životom drugima na izgled. Naši oci i matere, djedovi i pradjedovi, reć bi se da za drugo nijesu znali ni htjeli znati, nego da u strahu Gospodnjem živu... Vjera to je bila njihova najprva briga njihova. Čistoća i svetost života u obitelji, smilovanje nemoćnu i nevoljnu svakom je na duši bilo. Krađa, otimanje, grijesi nečistoće, za to se ni znalo nije u pređa naših, niti se je smjelo spomenuti

Sramota je biti izrod. Vi ste potomci starih dobrih i vrijednih djedova, stoga je vaša dužnost ići stopama njihovim... Naši stari dali su imanja, posjede, na koje išli, sjeklo ih se, bježali po pustinjam, pečeni na ražnju, mučeni svakovrstno, ali Bogu svom nevjerni nigda, ne ostaše...

Ponosni budimo na naše pređe, koji se nigda ne postidiše i nepobojaše ljudi radi gospodina Isusa. Sve su dali i odbacili od sebe radi njega, ali njega... nigda se ne postidiše, nigda ga ne odbaciše, nigda se Gospodinu ne iznevjeriše, ne zatajiše ga.

(Program) Dragi moji, da vam u malo rećemo evo našega pravila, evo nam programa. Živiti Gospodinu našem Isukrstu, živiti za narod naš, a ovo će biti: mirno u ljubavi sa svakim kako nas uči sv. Pavao apostol. Mira trebamo, jer gdje ga ima, tu se javlja glas Boga; gdje je buka i nemir, tamo ne dolazi i ne čuješ, ono što Bog hoće. Ljubav je sklona, na žrtve spravna i ona čini da duhovi nijesu podijeljeni već živu skupno kao braća zajednički. Mir i ljubav čini da vjera živi i kako rekosmo u djelima se odrazuje, pokazuje, jer kako veli sv. Apostol (Jakov), vjera bez dobrih djela mrtva je. A ne smije nam vjera biti mrtva, nego živa. Da žive i pokazuju znakove života, gajimo mir, njegujemo ljubav i slogu sa svom našom braćom Herceg-Bosne, mile i rođene nam grudse, a posebno mi katolici-Hrvati kano jedna familija, kano braća, ukućani svoji za svoje, ljubimo se, složni, jedini budimo i Bog će nas pomoći.⁴⁷

Tridesetak godina kasnije isti biskup fra Alojzije Mišić u *Okružnici*, koju je napisao u Mostaru 8. srpnja 1941. i razaslao župnicima, ističe:

“Usljed sticaja prilika izbila je kod nas težnja i molbe brojnijih, da se vrate u krilo sv. Katoličke crkve. Odriću se šisme prihvaćaju katolicizam.

⁴⁷ Arhiv župnoga ureda u Drinovcima, *Spisi župnog ureda*, sv. 5.(1912.-1915.) f. 23.-25v. *Okružnica biskupa fra Alojzija Mišića*, Sarajevo, 24. lipnja 1912.

Katol. Sv. Crkva neće nasilja, ne trpi ukrivljena proselitizma. Hoće u slobodi i sa uvjerenjem pojedinac ko i skupina g. Bogu da služi, stoga i ako se crkva sv. veseli, drago joj što se brojni vraćaju istini, neće i ne prima ih odmah, dok se ne uvjeri, da te brojne vodi samo istina i uvjerenje, ništa drugo.

Potom slijede precizne napomenu u trinaest točaka (br. 1-13). Posljednja točaka glasi: 13. Sporna pitanja između istočne i zapadne crkve teška su i za spremna bogoslova. Za neuka zvrka mušica koja samo smeta. Radi ovog kod pouke katekumena nipošto ne spominjati razliku, nego apodiktičkika.⁴⁸

Uz biskupa, i franjevački su provincijali župnicima slali svoje okružnice u raznim vremenskim okolnostima dajući im upute kako se vladati u skladu s naukom Katoličke crkve i franjevačke tradicije. Tako provincijal fra Krešimir Pandžić doziva u pamet subraći župnicima: "Naša provincija, kao ni sva službena Crkva, ne silazi na političko tlo, ne preuzima odgovornost za političke čine, ali ostajemo uvijek, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti."⁴⁹

U drugoj *Okružnici* isti provincijal fra Krešimir Pandžić šalje iz Mostara 22. ožujka 1943. preporuku župnicima i kroničarima da „stalno, iz dna u dan, bilježe i sabiru sve podatke o ratnim nevoljama i stradanjima provincije i vjernika u Hercegovini. Gradivo od trajne vrijednosti za budućnost mogu nam vjerno iznijeti i sačuvati samo očevici i živi svjedoci događaja...Tražim opis svih vrijednih događaja. Ali s time ne prestaje dužnost sviju, da bez prekidanja i dalje vode kućnu kroniku u posebnom zapisniku."⁵⁰

6. Izvješće o održanim misijama 1962. godine

Između 29. travnja i 7. svibnja 1962. župnik fra Alfonzo Jukić organizirao je pučke misije za župe. O misijama je napisao izvješća fra Leonardo Oreč: "Prvog dana 29. travnja prije podne, prema Obredniku, pred početak pučke mise o. župnik je dočekaio misionare na crkvenim vratima, u procesiji ih doveo pred oltar, zanosnim govorom pozdravio oce misionare, upozorio puk na važnost svetih misija i misionarima predao križ, misionarske križeve i ključ od svetohraništa. Preses (predvoditelj) misionara o. Jerko Karačić u nekoliko snažnih rečenica preuzevši križ upozorio je vjernike na svrhu dolaska misionara i zamolio sve, da zdušno sudjeluju."⁵¹

⁴⁸ Arhiv župnog ureda u Drinovcima, *Spisi župnog ureda*, sv. 13. (1941.-1944.), f. 78r.

⁴⁹ Arhiv župnog ureda u Drinovcima, *Spisi župnog ureda*, sv. 13. (1941.-1944.), f. 56r.

⁵⁰ Arhiv župnog ureda u Drinovcima, *Spisi župnog ureda*, sv. 13. (1941.-1944.), f. 132.

⁵¹ Arhiv župnog ureda u Drinovcima, *Spisi župnog ureda*, sv. 18. (1962) , f.68r – 70. Izvješće o održanim tjednim misijama u Drinovcima između 29. travnja i 7. svibnja 1962. godine, f. 60r.

Župnik fra Alfonzo Jukić organizirao je misije čiji su voditelji bili fra Jerko Karačić, fra David Zubac i fra Leonardo Oreč. O ovim misijama fra Leonardo je, uz ostalo, napisao:

„O. župnik je vrlo dobro pripremio župljane za svete misije. Vidi se to i po pohađanju i po sudjelovanju.

Od prvog dana do zadnjega svaku večer bila je skoro puna crkve vjernika: nije bila razlika možda u 100 osoba.

Na staleške konferencije dolazili su odlično; ali i tih dana bilo je i drugih u crkvi na misi, na ispovijedi i na pričesti.

Bilo je priličito i svagdanjih svetih pričesti. I u tomu su lijepo poučeni.

Posebnu pohvalu zaslužuju djeca. Dolazili su odlično i molili dobro. Sudjelovanje vjernika u svetoj misi preko njih je zahvatilo cijelu župu.“

Ne smije ostati nezabilježeno, piše fra Leonardo, kako je cijeli puk na derneku pao na koljena kad je bolesniku nošen sakrament. Isto tako, za trećega zvona, što je poziv na večernju misu, odjednom je dernek prestao i sve se našlo u crkvi.

A o ocjeni puka fra Leonardo piše: „Svi žale što je bilo kratko. Pitaju, kada će opet biti misije. Jedan stariji čovjek reče: ‘Vako bi tribalo makar svake pete godine. Nemojte pustit, da križ opet sagnjije.’⁵²

Djevojka reče: ‘Prija ti li ovo svršil!’

Momci ponavljaju: ‘Da jer makar još jedna dan za nas!’

Misionari: ‘I u Boljavi se sije samo nedjelju dana. Sad triba dalje raditi, a to je vaše i Božije!’ Drinovci 7. svibnja 1962. Kroniku vodio fra Leonardo Oreč.“⁵³

7. Statistika katolika iz 1964. godine

7.1. Prema Šematizmu za 1964. godinu drinovačka je župa imala:

župa	broj obitelji	broj vjernika
Drinovci	731	4.369

7. 2. Statistika katolika iz 1964. godine

Župnik fra Žarko Ilić do 31. siječnja 1969. pripremio je točnu i višestruku statistiku župe Drinovci. Evo najvažnijih podataka. U župi su djelovala dva svećenika koji su bili i vjeroučitelji. Njima je pomagala jedna vjeroučiteljica,

⁵² Mislio je na misijski križ od 1938. godine koji je sagnjio.

⁵³ Arhiv župnoga ureda u Drinovcima, *Spisi župnog ureda*, sv. 18. (1962), f. 70r.

časna sestra. Na području župe postojala je jedna škola. Na dva mjesta djeci je držan vjeronauk tjedno po 13 sati. Broj školske djece bio je 382, od toga do četvrtoga razreda 332, a do osmoga 112. Na vjeronauk je bilo prijavljeno 563 djece, od toga iz prva četiri razreda 314, iz petoga i šestoga 157, a iz sedmoga i osmoga 111.

Djeca su na vjeronauku bila podijeljena u 13 skupina. Neki su učenici na vjeronauku uporabljivali bilježnice. Fratri su tjedno organizirali vjeronauk za srednjoškolce, gdje se okupljalo između 35 i 45 mladića i između 45 i 50 djevojaka. Tijekom godine tri puta se drži zajednička sveta ispovijed i dijeli sveta pričest za školsku mladež. Sudjeluje oko 95% vršnjaka iz župe. U župi je tada djelovalo 8 ministranata. Postojao je i dječji pjevački zbor s 42 člana.

7. 2.1. Statistika župe

1. Opći podatci

broj stanovnika	broj katolika	broj odseljenih obitelji	broj doseljenih	ukupan broj odseljenih
3.591	3.569	3	1	18

2. Kršteni

broji krštenih	iz druge župe	broj zakonitih	broj zakonitih pro foro civili	kršeno starije od jedne godine
78	5	77	1	1

3. Vjenčani

vjenčani s različitih vjera	broj vjenčanih	broj nevjenčanih	vjenčani sa zaprekama	vjenčani bez zapreka
-	22	3	1	2

4. Umrli

broj umrlih	broj opremljenih	nevine djece	neopremljeni zbog nagle smrti	neopremljeni zbog nemara	neopremljeni zbog odbijanja sakramenata	bez crkvenog pogreba
36	30	2	3	1	1	1

Svete mise za prvoga brojenja pohodilo je 1490 osoba, a za drugoga brojenja 1250. Na misi je prilikom prvoga brojenja sudjelovalo 350 djece, a za drugoga brojenja 250 djece.

5. Euharistijski život

Tijekom godine ispovjedio se 1961 vjernik.

Podatci o svetoj pričesti:

pričešćeno	za Uskrs	prve petke	prve subote	prve nedjelje	prvopričesnika
12.247	2.298	470	346	966	75

Uz navedene podatke, fra Žarko Ilić je napomenuo da je proljetos poravnano i ograđeno dvorište oko crkvice na Brdu i nabavljena željezna vrata. Tu se slavi sveta misa svake druge nedjelje, na kojoj sudjeluje oko 4000 vjernika. Kod župne crkve započeta je gradnja velike zgrade za vjeronaučne učionice /dvije/ i stare časnim sestrama. Zgrada je već ozidana, ali nije još pokrivena. Tijekom godine proslavljen su tri mlade mise i održana krizma.⁵⁴

7.3. Statistika župe iz 1977. godine

Prema *Šematizmu* iz 1977. godine:

župa	obitelji	vjernika	krštenih	umrlih
Drinovci	665	3.513	55	34

8. Nacionalni sastav župe 1991. godine

Stanovništvo u drinovačkoj župi stoljećima je bilo hrvatsko – katoličko. U drugoj polovici 20. stoljeća državne su vlasti zapošljavale na području Drinovaca osobe drugih nacija, ali je postojalo i domaće stanovništva koje se izjašnjavalo kao Jugoslaveni. Prema državnomu popisu stanovništva iz 1991. godine, nacionalni sastav stanovništva u Drinorcima bio je:

Nacionalni sastav stanovništva općine Grude po naseljenim mjestima, prema popisu iz 1991. godine						
naseljeno mjesto	ukupno	Hrvati	Srbi	Muslimani	Jugoslaveni	ostali
Blaževići	209	209	0	0	0	0
Drinovačko Brdo	362	361	0	0	0	1
<u>Drinovci</u>	2.440	2.419	0	0	0	21
Jabuka	70	68	0	0	1	1
Puteševica	134	133	0	0	0	1

⁵⁴ Arhiv župnoga ureda u Drinorcima, *Spisi župnog ureda*, sv. 23., f.2rv – od 31. siječnja 1969. godine, broj protokola 53/69.

9. Podatci o krštenima, vjenčanima i preminulima od 1903. do 2008. godine

Iz matičnih knjiga župnoga ureda u Drinovcima ispisao sam sumarne podatke o krštenima, vjenčanima i preminulima od 1903. do 2008. godine u kraćim ili širim vremenskim razmacima. Posebno sam se zaustavio na razdobljima Prvoga i Drugoga svjetskog rata i poraća. Učinio sam to namjerno kako bi čitatelji proniknuli misao svojih preda u presudnim vremenskim razdobljima. Bez ikakve sumnje, bili su svjesni da na mlađima svijet ostaje.

Izdvojeni statistički podatci drinovačke župe upotpunjuju preskočena godišnja izvješća i bivaju podlogom za analizu rasta, odnosno pada broja župljana ove drevne župe.

godina	kršteni	vjenčani	preminuli
1903.	113	35	45
1909.	130	26	78
1913.	119	24	61
1914.	153	3	67
1917. (rat i glad)	54	6	140
1919.	121	67	69
1920.	132	68	87
1925.	146	36	96
1929.	115	31	44
1930.	131	31	62
1931.	145	38	77
1935.	156	21	81
1940.	141	13	83
1942.	121	9	89
1944.	111	13	111
1945.	104.	7	104
1946.	96	12+16= 28	48
1947.	79	27	47
1950.	97	27+1=28	30
1955.	101.	36	38
1960.	81	22	35
1965.	80	27	29

1970.	73	25	24
1980.	36	16	33
1995.	34	13	34
2000.	49	16	49
2005.	48	8	48
2007.	39	12	59
2008.	44	17	44

Navedeni podatci otkrivaju povijesnu pozadinu koja je pratila i drinovačku župu.

Zaglavak

Ove godine prisjećamo se 138. obljetnice obnovljene župe u Drinovcima. Svih ovih godina župljani su nastojali živjeti sa svojim korijenima mirno prihvaćajući probleme i tražeći pravo rješenje. Često su bili zatočeni prošlosti, što današnji naraštaj nerijetko sprječava da se otvori budućnosti. Današnji Drinovčani raseljeni su na sve strane svijeta. Velika ih većina nastavila je živjeti u Zagrebu. Ma gdje bili, srce im je i dalje u Drinovcima. Svijet se ubrzano mijenjao, a Drinovci polagano.

Drinovce i gotovo cijelu Herceg-Bosnu franjevci su pastorizirali od svoga dolaska pa sve do danas. Oni su jedina živa ustanova koja je nadživjela srednjovjekovne banove i kraljeve, novovjeke sultane, austrougarske careve i kraljeve, kao i predvodnike političke vlasti tijekom dvadesetoga stoljeća. Puni ideala na početku 21. stoljeća idu u budućnost. Još kraće: „Ovdje su se države mijenjale, a redodržava je ostala!“

Drinovčani su nakon osmogodišnje škole išli dalje na visoke škole u velike gradove tražeći bolji život i sreću. Zagreb i drugi gradovi u Hrvatskoj postajali su većini drugi zavičaj, ali Drinovci su im nedostajali. Fra Žarko Ilić pokrenuo je i još uređuje *Kršni zavičaj* da bi povezao raseljene Drinovčane. Brojnim čitateljima nudio je podatke iz bogate nam prošlosti. Pisao je podatke iz sadašnjosti i bacao pogled na budućnost. Stvarali su se uvjeti za ostanak na rodnome ognjištu. Gradile su se nove kuće. Pronalazilo se pokoje novo radno mjesto. Središte župe i u noći se svijetli. Godišnji *Šimićevi susreti* dižu ih na višu kulturnu razinu.

Neka ovi podatci o povijesti Drinovaca u župi budu poticaj na razmišljanje o njihovoj budućnosti.

Prof. dr. fra Andrija Nikić

FRA SILVIJE GRUBIŠIĆ (1910.-1985.)

Tko je poznao fra Silvija Grubišića, bez sumnje je katkada pomislio kako je on bio jedna od najzanimljivijih osoba hrvatskoga iseljništva uopće. Sposoban i neobično marljiv usmjeravao je sve svoje snage tamo gdje je osjećao da bi mogao učiniti nešto dobro za hrvatske iseljenike, među kojima je djelovao, ili na korist domovine na koju je u tuđini uvijek mislio. Djelovao je u različitim mjestima u koja su ga pretpostavljeni slali ili životne prilike dovodile pa je ostavio vidne tragove, bilo kao pastoralni radnik, bilo kao pobornik narodnih ciljeva, bilo kao pisac.

Djetinjstvo i mladost

Fra Silvije je rođen 8. travnja 1910. u siromašnome hercegovačkom selu Sovići. Siromaštvo u vrijeme njegova djetinjstva osobito se osjećalo. Roditelji su mu se bavili poljodjelstvom i dobivali od obradive zemlje, kad je godina dobro rodila, potrebno za prehranu obitelji. Novac su namicali uzgojem i prodajom duhana koji je onodobno imao doista nisku cijenu. Kako je država plaćala duhan, govore nam i djela hrabrih mladića što su kriomice na leđima preko brda nosili nešto duhana kako bi ga nezakonito prodali u mjestima gdje ga nije bilo. Slika ovih mladića, koju je fra Silvije kao dječak ponio u pameti iz svoga sela, pratila ga je kasnije kroz život kad je mislio na gospodarsko stanje hercegovačkih seljaka.

Iako je fra Silvijeva obitelj bila siromašna, njegov otac Franjo odlučio je da mali Silvestar nakon osnovne škole ide u gimnaziju na Širokome Brijegu. Mladi Silvestar bio je marljiv, dobro je učio i iz godine u godinu napredovao. Godine 1929. stupio je u franjevački red. Nakon položenoga ispita zrelosti učio je filozofiju i teologiju, najprije u Mostaru, a onda u Sargianu (Sardanu) u Italiji. Za svećenika je zaređen u Mostaru 16. lipnja 1935.

2. Pastoralno djelovanje

Po završetku izobrazbe fra Silvije je postavljen u konvikt za vanjske đake na Širokome Brijegu gdje je ostao godinu dana. Baš u to vrijeme franjevački misionari iz Sjedinjenih Američkih Država zatražili su mlada svećenika koji bi djelovao među hrvatskim iseljenicima. Fra Silvije se rado odazvao. Shvaćao je poteškoće naših iseljenika što, često ne poznajući jezik sredine u kojoj su se nalazili, trebaju pomoć hrvatskih svećenika u obavljanju vjerskih dužnosti.

Godine 1938. otišao je u Sjedinjene Američke Države gdje je odmah bio namještan kao župni pomoćnik u hrvatskoj župi u Steeltonu. Tu je ostao tri godine. Upravo u toj župi fra Silvije je upoznao iseljene Hrvate, njihova mišljenja, djelovanja i potrebe te prema toj spoznaji nastavio svoj rad među njima.

Nakon spomenutoga odredišta fra Silvije je djelovao i u drugim američkim župama s hrvatskim pukom, bilo kao pomoćnik župnika, bilo kao župnik. Dvaput je bio i starješina franjevačkoga samostana u Chicagu. U župi Milwaukee sagradio je 1949. godine crkvu. Naime, kad je trebalo u kojemu mjestu riješiti kakvo složeno pitanje, nadređeni bi slali fra Silvija znajući da pravi odgovor ne će izostati. Imao je neku prirodnu sposobnost doći u dodir s ljudima i pomoći im iznaći najbolje rješenje određenoga problema.

3. Narodno djelovanje

U svim mjestima gdje je djelovao, fra Silvije se iznimno trudio razvijati svijest hrvatskih iseljenika o vrijednosti svoga podrijetla i domovine iz koje su došli. Takvo nastojanje bilo je zapravo u svih svećenika koji su radili među hrvatskim iseljenicima u Sjedinjenim Državama i Kanadi. Stoga je u hrvatskim župama, gdje bi se našao, poticao članove župe da se osjećaju Hrvatima, da čitaju hrvatske knjige, da pjevaju hrvatske pjesme, a pripremao je i različite priredbe što su tematizirale važnost hrvatstva.

Svesrdan rad u buđenju nacionalne svijesti posebno se pokazao tijekom Drugoga svjetskog rata kad se već privikao na američke prilike i američki način života. No, svoju domovinu nije zaboravio. Hrvatski narod u domovini osjećao se u to vrijeme zarobljen. Srbi su uistinu u Jugoslaviji preuzeli svu vlast i nisu dopuštali da se Hrvati osjećaju slobodno i žive na svoj način. Hrvati su se protiv takvoga stanja borili, a tu je misao sa sobom nosio i fra Silvije.

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata Hrvati su stvorili Nezavisnu Hrvatsku Državu. Tom događaju fra Silvije se mogao veseliti, ali je bio i svjestan da se ta država ne će moći održati jer je osnovana privolom onih koji će izgubiti rat. U

tim prilikama, kao i mnogi drugi Hrvati, uvjeravao je američke političare da je Hrvatska na drugoj strani gdje su je postavili zemljopisne i stvarne okolnosti.

Kako su hrvatski iseljenici u to vrijeme bili razjedinjeni, mnogi su Hrvati nastojali ujediniti sve hrvatske skupine iseljenika. To pak nije bilo lako. Tek nakon dolaska komunista na vlast i njihovih velikih zločina hrvatski iseljenici Amerike i Kanade ustanovili su 17. ožujka 1946. opće hrvatsko društvo Ujedinjeni Hrvati Amerike i Kanade. Za tajnika društva izabran je fra Silvije. Možda je najviši uspjeh ovoga društva bio Hrvatski sabor održan u Chicagu 2. rujna 1946., na kojemu su bili nazočni predstavnici gotovo svih hrvatskih društava Amerike i Kanade te digli glas za slobodu zarobljene domovine. Saboru je nazočio i Vladimir Maček, predsjednik HSS-a, i sam izbjeglica iz domovine.

4. Spisateljsko djelovanje

Iako fra Silvije nije imao puno vremena za pisanje, bio mu je sklon. Još kao gimnazijalac pisao je u đачkom listu *Ruža*. Kasnije se javljao u *Narodnoj slobodi* iz Mostara i u *Hrvatskoj straži* iz Zagreba, a u prvome broju almanaha hercegovačke franjevačke omladine *Stopama otaca* (1934.-1935.) predstavio se dvama uradcima: *Refleksije o dolasku franjevacu u Hercegovinu* i *Stariji književni rad hercegovačkih franjevacu*. Kad je godine 1938. prešao u Sjedinjene Američke Države, počeo je raditi u staroj hrvatskoj župi u Steeltonu. Već prve godine svoga djelovanja objavio je *Spomen knjižicu 40-godišnjice hrvatske katoličke župe Uznesenja Blažene Djevice Marije Steelton 1898.-1938.*, Steelton, 1938. godine.

Godine 1941. hrvatski franjevci u Sjedinjenim Američkim Državama odlučili su pokrenuti *Hrvatski katolički glasnik*. Urednikom je postao fra Silvije. Nekoliko godina kasnije pokrenuo je i uređivao *Hrvatski kalendar*. Fra Silvije je marljivo proučavao Sveto pismo. To proučavanje bila je njegova unutarnja potreba. Osim što je čitao Sveto pismo, uspoređivao je različite prijevode kako bi bolje shvatio prijeporna mjesta.

Kako u Sjedinjenim Američkim Državama nije bilo prijevoda Svetoga pisma na hrvatski jezik, odlučio se prevesti ga. U tom se ne samo služio drugim prijevodima nego je putovao u ona mjesta gdje se zbivala svetopisamska radnja kako bi ih mogao bolje razumjeti i sigurnije prevesti. O svome putovanju napisao je knjigu i objavio ju u New Yorku godine 1968. pod naslovom *Pripovijest o Bibliji – s puta po biblijskim zemljama*. Objavio je i više knjiga Svetoga pisma prevedenih na hrvatski jezik. Njegov prijevod prvih pet knjiga Staroga zavjeta, *Petoknjižje*, uzet je za Bibliju koju je objelodanila *Kršćanska sadašnjost* u Zagrebu godine 1968.

Osim proučavanjem Svetoga pisma, fra Silvije se bavio, poglavito posljednjih godina života, podrijetlom Hrvata. Čitao je povjesničara Stjepana Sakača koji je na jednome spomeniku perzijskoga kralja Darija iz šestoga stoljeća prije Krista našao napisano prvotno ime Hrvata *Harahvatiš*. Prema Sakaču tako se zvala stara domovina Hrvata. Područje je to u današnjem Afganistanu.

Da bi provjerio Sakačeve tvrdnje, fra Silvije se zaputio u Afganistan. Razgledao je tu zemlju i doznao da se sjeveroistočna pokrajina Afganistana zove *Herat*. Glavni grad te pokrajine ima isto ime. Zanimao se za tu pokrajinu pa mu je izgledalo da mještani njezino ime izgovaraju kao Hrvat. Bilo je to za nj iznenađenje i potvrda Sakačevih dokaza. Dakle, zaključio je kako je tu bila pradomovina Hrvata. Odatle su pošli, s tim da su se neko vrijeme zadržali u Velikoj Hrvatskoj, oko današnjega Krakova, gdje su primili slavenski jezik, i početkom sedmoga stoljeća prešli u današnju Hrvatsku. O tome je napisao knjigu *Od pradomovine do domovine*.

Nenadani odlazak

Kad je godine 1976. prestao biti gvardijanom u Chicagu, doimao se mirniji nego obično. Možda se uvjerio da život prolazi. Istina, to je uvjerenje uvijek imao, ali životna snaga, koja je u njemu dotada buktila i vodila ga na sve strane, kao da je počela nestajati. Razvidno, došao je do uvjerenja da ne može više u djelovanju prednjačiti i da mnoge stvari treba prepustiti drugima.

Nešto kasnije, 10. rujna 1976., pronijela se vijest kako je skupina hrvatskih mladića otela u New Yorku avion u nakani da tako digne glas za slobodu Hrvatske. Taj događaj probudio je u njemu staru snagu. Iako je taj pokušaj smatrao besmislenim, nastojao je tim mladićima olakšati položaj. U prvome redu proglasio je da oni nisu oteli avion, nego ga samo posudili. Nakon toga trčkarao je od ureda do ureda kako bi uvjerio mjerodavne da uhvaćeni mladići nisu zločinci, već samo žele probuditi savjest svijeta da pogleda na njihov zarobljeni narod.

Posljednje mjesto boravka fra Silvija Grubišića bio je West Allis u Wiskonsinu. U župi je pomagao župniku koliko je trebalo i koliko je on mogao. Kad nije bio zaposlen pastoralnim poslovima, obično je čitao Sveto pismo i prevodio na hrvatski jezik. Onoga jutra, 12. svibnja 1985., osvanuo je vedar i svečan dan. Već rano ujutro djeca su trčkarala od crkve do škole očekujući veliki događaj dana, mladu misu fra Stjepana Bedenikovića. Kako je prolazilo vrijeme i približavala se svečanost, čudili su se što ne dolazi fra Silvije pomoći u pripravi svečanosti. Otišli su u njegovu sobu i u njoj našli samo njegovo tijelo. Njegov duh već je bio otišao na još veću svečanost u nebu.

Dr. sc. fra Bazilije Pandžić

SOVIĆI I GORICA U BEKIJI

Zbornik radova o povijesti, umjetnosti i kulturi

Točno prije dvadeset godina, 1989. godine, izašao je prvi i jedini broj naslovljenoga zbornika. U Izdavačkome savjetu bijahu: Dominik Andrijanić, Dinko Bazina, Branimir Biško, Jerko Boban, Stjepan Bogut, Vlado Bogut, Darko Bošnjak, Mirko Bušić Ćiro, Ljubo Galić, Mirko Galić, Veselko Galić, Jure Grizelj, Petar Grubišić, Ljubo Leko, Jozo Marić, Mirko Markotić, Zdravko Prlić, Jerko Vlašić, Srećko Vlašić i Vinko Zorić, a u Uredničkom vijeću: Dominik Andrijanić, Vlado Bogut, Mate Bošnjak, Mirko Bušić, Veselko Galić, Željko Galić, Stjepan Glavaš, Jure Grizelj, Petar Grubišić, Ljubo Leko, Jozo Marić, Zdravko Nikić, Iva Nuić i Mile Vlašić. Glavni i odgovorni urednik bio je Vlado Bogut. Nakladnici ovoga zbornika bili su: MK SSRN-a Sovići i MK SSRN-a Gorica.

Da su kojim slučajem objavljivani svake godine sljedeći brojevi, kako je vjerojatno bilo i zamišljeno, možemo samo zamisliti kolika bi zapravo bila njihova vrijednost. Vrijednost objavljenoga zbornika posebno raste ako se uzme u obzir da se na području općine Grude rijetko dogodi objelodanjivanje kakve knjige. Osobito kad je riječ o zborniku koji obuhvaća širi spektar ljudske uljudbe. A takav je baš ovaj zbornik. Ima tu još zbornika o župama Grude i Tihaljina te ljetopisa župe Gorica – Sovići. Bez obzira na kritike oni su trajni spomenik jednoga vremena i imaju neprocjenjivu vrijednost. Stoga neka sve te napisane knjige, zbornici budu poticaj i nama danas jer vrijedno je objaviti knjigu, pa makar ona prošla nezapaženo u današnjemu vremenu. Kako kažu stari Latini, a naši Hrvati to potvrđuju: *verba volant, scripta manent*, što bi na našem lijepom hrvatskom jeziku u slobodnome prijevodu značilo: riječi lete, samo ono što je napisano ostaje trajno.

Mario Bušić

POLITIKA

GORDANA ILIČIĆ

Kratak osvrt na tipove vladavina

u Bosni i Hercegovini.....63

Mirovni procesi u BiH 1991.-1995.godine70

KRATAK OSVRT NA TIPOVE VLADAVINA U BOSNI I HERCEGOVINI

Smještena na raskrižju svjetova, između Istoka i Zapada, u središtu raznih interesnih sfera, na razmeđu civilizacija, između kršćanstva i islama, katoličanstva i pravoslavlja, Bosna i Hercegovina bila je sjecište raznih imperijalnih težnji. Svako povijesno razdoblje ostavilo je iza sebe različite pečate i duboke tragove vremena: osmanlijsko – islamizaciju i nastanak trećega naroda, austrougarsko – politiku etničkoga sjedinjavanja i pokušaj stvaranja bosanske nacije (Kallay)¹, a vrijeme dviju Jugoslavija dominaciju srpske vladajuće elite.

1. Srednji vijek

Srednjovjekovna je Bosna bila pod hrvatskim kraljevima, određeno vrijeme bila je i pod dukljanskim vladarima, kao i pod ugarsko-hrvatskim kraljevima. Kraj Bosanskoga Kraljevstva i pad Bosne dogodio se 1463. godine smaknućem Stjepana Tomaševića (1461.-1463.) kojega je pogubio osmanlijski sultan Mehmed II. Osvajač.

Kneževina Zahumlje/Hum prostirala se između Neretve i Dubrovnika, a za vladavine kneza Mihajla Viševića bila je u političkim vezama s hrvatskim kraljem Tomislavom. U 12. i 13. stoljeću Hum je bio pod vlasti srpske dinastije Nemanjića, ugarsko-hrvatskih Arpadovića, hrvatskih banova Šubića, bosanskih banova i kraljeva. U 15. stoljeću ušao je u sastav zemalja vojvode Sandalja Hranića te se pod njegovim nasljednikom Stjepanom Vukčićem Hrvatinićem, dobivši naziv Hercegovina, širio sve do dolaska Osmanlijskoga Carstva, dakle sve do 1482. godine kada je i Hercegovina bila osvojena.

¹ «Kallay je pokušao naturalizirati ta nadmetanja (*nacionalizacija* u hrvatskom ili srpskom smislu) ideologijom bošnjaštva... Kallay je želio suzbiti presizanja s hrvatske i srpske strane. Kallayevi pokušaji kasnije su omalovažavani. Govorilo se kako je Kallayeva ideologija stvaranje nečega neprirodnoga. Bolje je reći da je Kallayevo bošnjaštvo zakasnilo, jer su bosanski katolici i pravoslavci već bili posve nacionalno svjesni, tj. prihvatili su već postojeće hrvatske ili srpske nacionalne ideologije, a muslimane su željeli pridobiti na svoju stranu.» ZULFIRKARPAŠIĆ, GOTOVAC, TRIPALO, BANAC: *Okovana Bosna*, str. 13.

U određenome povijesnom trenutku srednjega vijeka na prostorima današnje Bosne i Hercegovine nastala je Crkva bosanska. Želeći je suzbiti i potisnuti, Rim je poslao dominikance koje su pak 1291. godine naslijedili franjevci. Franjevci su svojim dolaskom na prostore današnje Bosne i Hercegovine sami nastavili katoličku tradiciju. Oni su sa sobom donijeli novu osebnost i jedinstvenost koja se izražavala gotovo u svim područjima ljudskoga djelovanja, od pisanja različitih vrsta spisa i intelektualnoga rada do prizemnih pučkih stvari i umijeća suživota.

Padom Bosne, 1463. godine, nestalo je i Crkve bosanske, a njezin tihi nestanak stvorio je prostor za različita tumačenja i pitanja. Jesu li pripadnici Crkve bosanske postali katolici, pravoslavci ili muslimani? Upravo na tim dvojabama grade se suvremene teorije koje njeguju posebno bošnjački intelektualci smatrajući da su pripadnici Crkve bosanske, dolaskom Turaka, prešli na islam. Bošnjački intelektualac Adil Zulfirkarpašić tvrdi da u to vrijeme «u Bosni preko šezdeset posto stanovništva prihvaća islam». To obrazlaže tvrdnjom da su ratovi i inkvizicija pospješili prelaženje na islam kao i «velikodušna, tolerantna politika Turske, a tako i izvjesna sličnost bogumilstva i islama»². Bošnjačkim je intelektualcima Crkva bosanska zapravo začetak razvoja njihova identifikacijskoga procesa. Istovremeno, većina hrvatskih i srpskih intelektualaca i povjesničara mišljenja je da su prodorom Turaka islamizirani oni Slaveni koji su se našli na prostorima Bosne i Hercegovine, dakle Hrvati i Srbi. Činjenica da se Crkva bosanska nije uspjela održati i da je potpuno nestala s povijesne scene govori i o tome da, posve vjerojatno, nije bila dovoljno ukorijenjena u širim slojevima i da se u borbi s kršćanstvom i kasnije, ukoliko je tada postojala, s muslimanstvom nije mogla održati.

2. Osmanlijska vladavina

Prodorom Turaka u Europu nastupilo je razdoblje islamizacije i nastanka novoga identiteta u Bosni i Hercegovini. Osmanlijski prodor nije bio isti u svim krajevima Bosne i Hercegovine tako da je određeni dio teritorija oko Jajca od Turaka pod svoje okrilje vratio ugarski kralj Matijaš Korvin. Turskim napadima odolijevali su i dijelovi Hercegovine koji su bili pod hercegom Stjepanom Kosačom. Padom pod osmanlijsku³ vlast Bosna i Hercegovina našla se u jednom sasvim novom ozračju. Kako su osvajali vlast, Turci su zavodili i svoj društveno-ekonomski poredak, timarski sustav, koji je u određenoj mjeri utjecao na etnička gibanja. Domaće stanovništvo, sitni i srednji feudalci te

² ZULFIRKARPAŠIĆ, GOTOVAC, TRIPALO, BANAC: *Okovana Bosna*, str. 20.

³ Pojam Osmanlije rabljen je u značenju svekolike vojno-upravne klase zajedno s osmanlijskim nazorima na svijet i pravilima ponašanja.

potomci krupnih feudalaca, koji su postupno prelazili na islam, uključivali su se u uspostavljeni spahijski sustav. Zemljoradničko stanovništvo proglašeno je rajom i kao takvo plaćalo je spahijama poreze. To je bio jedan od osnovnih razloga prelaska kršćana na islam – plaćanje rente bilo je umanjeno za pripadnike muslimanske vjere.

Kao državna religija islam je bio privilegiran, dok je djelokrug ostalih bio ograničavajući. Najizraženija je bila politička diskriminacija koja se očitovala u činjenici da su kršćani bili isključeni iz političkoga života. Posljedica takva «suživota» bilo je iseljavanje kršćanskoga stanovništva, kako pojedinačno, tako i ono organizirano u skupinama.

Nakon tri stoljeća vladavine, uslijed vojnih neuspjeha i nesposobnosti održavanja i funkcioniranja tako velika državnoga i vojnoga aparata, Turska je počela svoje povlačenje iz Bosne i Hercegovine ostavivši iza sebe dubok pečat svoga vremena. Iz ovoga razdoblja ostala je muslimanska vjerska zajednica. Kroz prihvatanje islama muslimani su se ideološkom integriranosti identificirali s tim razdobljem kao temeljnim razdobljem i kolijevkom njihova današnjega identiteta. Za razliku od njih, katolici i pravoslavci osmanlijsku su vladavinu smatrali tuđinskom i nametnutom. Vrijedno je naglasiti kako je vjerska pripadnost bila jedini način predstavljanja identitetskih posebnosti pa je u sebi sadržavala i sve druge općedruštvene sadržaje (političke, kulturne i sl.).

Osmanlijsko razdoblje jedno je od povijesnih razdoblja u kojemu su se dogodila važna etnička oblikovanja. Ovo je razdoblje dovelo do dubokih demografskih promjena (useljavanja, iseljavanja), što je stvorilo podlogu za kulturološke promjene.

3. Austrougarska vladavina

Vojnim porazom Osmanlijskoga Carstva Bosna i Hercegovina je, Berlinskim kongresom kojim se revidirao Sanstefanski mir između Rusije i Turske, 1878. godine ušla u sastav Austrougarske.⁴ Austrougarska je vojnim pohodom, koji je trajao od 29. srpnja do 20. listopada 1878. godine, uspjela okupirati Bosnu i Hercegovinu. U Sarajevu je 1879. godine organizirana Zemaljska vlada. Nakon Mladoturske revolucije 1908. godine i uvođenja ustavnosti u Osmanlijsko Carstvo, 5. listopada 1908. godine, Austrougarska je proglasila aneksiju, čime

⁴ Austrougarska je od Nagodbe 1868. (prije Habsburška Monarhija) bila sastavljena od Austrijske Carevine i kraljevina: Češke, Ugarske i Trojedne Kraljevine Hrvatske – Slavonije – Dalmacije. Austrijski dio bio je: Češka, Moravska, Šleska, Galicija, Bukovina, gornja i donja Austrija, Tirol s Voralbergom, Štajerska, Koruška, Kranjska, Austrijsko primorje i Dalmacija. Ugarski dio «zemlje krune sv. Stjepan»: Ugarska, Hrvatska i Slavonija. Bosna i Hercegovina nije pripadala ni austrijskom (Cislethania) ni ugarskom (Translethania) dijelu Monarhije, ona je smatrana kao posebno tijelo u čijoj upravi sudjeluju Zajednička vlada i vlade obiju država Monarhije.

je Bosna i Hercegovina izravno pala pod austrougarski državni ustroj i formalno postala habsburška pokrajina.

Austrougarska je uprava u Bosni i Hercegovini nastojala nadoknaditi sav gubitak i stagnaciju što se događala tijekom osmanlijske vladavine. Pokrenula je različite društvene aktivnosti koje su pridonijele masovnomu opismenjivanju. Napredak se pokazao u obveznom osnovnom školstvu, industrijskoj civilizaciji (izgradnji željeznica) i drugim društvenim dostignućima toga vremena.

Muslimanski dio pučanstva iskazivao je određenu vrstu otpora spram nove uprave, dok je muslimanska elita nastojala očuvati uređenje društvenoga života utemeljena na muhamedanskim načelima, što je bilo u potpunoj suprotnosti s nastojanjima nove vlasti koja je Bosnu i Hercegovinu nastojala urediti po uzoru na suvremena europska kretanja. Njihove teškoće proizlazile su iz činjenice da su se prvi put našli pod vlašću stranoga, kršćanskoga, zapadnoga vladara. Dok su se Hrvati i Srbi nastojali nacionalno homogenizirati, muslimani su se, osjećajući svoju posebnost, kako u odnosu na jedne, tako i na druge, različito deklarirali. Neki su se poistovjećivali s Hrvatima, neki sa Srbima ili su pak svoje aspiracije nastojali pretvoriti u jedinstveno artikulirani političko-nacionalni program. S Benjaminom Kallayem (1882.-1903.), zajedničkim ministrom financija Austrougarske, instalirala se ideja o Bosni i Hercegovini kao zasebnom političkom tijelu i bosanskoj posebnosti, iz koje bi po njegovu mišljenju proizišla bosanska nacija i bosanski jezik. Kallay je nazivom «Bošnjak» nastojao sustavnom politikom, koja se očitovala u financiranju bošnjačkih publikacija, udruga i promidžbom u školstvu, obuhvatiti sve narode kako bi stvorio jedinstvenu bošnjačku naciju. Međutim, takve ideje prihvatio je samo određeni dio muslimanskoga plemstva, dok su Hrvati i Srbi u nacionalnome smislu profilirali hrvatstvo, odnosno srpstvo (iako im je Kallay zabranjivao svaku manifestaciju nacionalnih simbola, zastava, grbova, narodnih pjesama...). Odlaskom Osmanlijskoga Carstva muslimani su osjećali prikraćenost u državnoj zaštiti, Srbi su u novim uvjetima ponovno dobili «stranoga» vladara te su bili kritični prema «katoličkoj» austrougarskoj vlasti, stoga su svoje težnje usmjeravali pripojenju matici Srbiji.

Austrougarska je uprava uspostavila formalno-pravnu jednakost pred zakonom za sve konfesije koje su se našle na prostoru Bosne i Hercegovine.⁵ Štoviše, iako «katolička», nastojala je ne favorizirati katolike u Bosni i Hercegovine provodeći uravnoteženu vjersku politiku. Neprovođenjem agrarne politike ublažavano je nezadovoljstvo muslimana jer su oni bili daleko najveći

⁵ Uspostavljena je redovita crkvena hijerarhija 1881. godine, godinu dana kasnije Sveta Stolica imenovala je prvoga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera.

zemljoposjednici, čime su zadržali svoj društveni položaj. Pravoslavna je vjerska zajednica bila udobrovoljena izdašnim financijskim sredstvima.⁶

U ovome razdoblju nije došao do izražaja razvitak hrvatske nacionalne integracije u Bosni i Hercegovini. Franjevci su stoljećima predvodili katolike u Bosni i Hercegovini, no uspostavom redovite crkvene hijerarhije pojavili su se problemi podjele crkvene vlasti te je u bosanskohercegovačko katoličanstvo, a time i hrvatstvo, unijeto sjeme razdora, što će se prenijeti i u sljedeća razdoblja. Međusobna borba za društveni ugled između franjevačkoga i dijecezanskoga (biskupijskoga) klera još više se produbila nakon 1905. godine kada su se uvele političke slobode. Među katolicima pojavile su se dvije struje različito politički orijentirane: građansko-liberalna koju su predvodili franjevci (širi slojevi građanstva, inteligencija, službenici i zanatlije) te klerikalna (konzervativna) koju su predvodili predstavnici crkvene hijerarhije na čelu s nadbiskupom Josipom Stadlerom, kao i dijelom doseljenici iz raznih dijelova Monarhije. Prvoj političkoj organizaciji, Hrvatskoj narodnoj zajednici, ton su najvećim dijelom davali franjevci, a drugoj, Hrvatskoj narodnoj udruzi, dijecezanski kler i nadbiskup Stadler.

Za vrijeme austrougarske uprave uočljiv je porast broja katolika.⁷ Prve godine popisa⁸, 1879. godine, broj katolika iznosio je 18,08%, 1885. godine bilo ih je 19,88%, 1895. godine 21,31%, a 1910. godine 22,87%.

4. Jugoslavensko razdoblje

Propašću Austrougarske Monarhije Bosna i Hercegovina je ušla u sastav novoutemeljene države Kraljevine SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca, 1918.-1929.), nastale ujedinjenjem južnoslavenskih zemalja koje su bile u sastavu Monarhije, tj. Države Slovenaca, Hrvata i Srba, zajedno s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. Time je počelo jugoslavensko razdoblje Bosne i Hercegovine.

Donošenjem Vidovdanskooga ustava u lipnju 1921. godine uspostavljena je Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, a rad Zemaljske vlade u Sarajevu prestao je. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca političkim centralizmom, čije je središte bio Beograd, nastojale su se «pomiriti» međunacionalne raznolikosti. Posljedica toga bila je pojava hrvatskoga pitanje kao najvažnijega političkoga

⁶ «...država je od 1878. do 1904. pravoslavnoj crkvi u Bosni i Hercegovini – na ime pomoći biskupima, kleru, sjemeništvu i župama – dala ravnih 6.139.742 kruna a Katoličkoj crkvi u istom razdoblju i u iste svrhe točno 4.840.578. U svim stavkama pomoć pravoslavcima bila je mnogo veća od pomoći katolicima.» VUKŠIĆ: „Proces i uzroci nestajanja katolika i Hrvata u Bosni i Hercegovini“, u: *Herceg-Bosna ili...*, str. 53.

⁷ Radi organiziranja državne uprave nova vlast je u Bosnu i Hercegovinu dovodila brojne službenike s područja Monarhije, koji su bili, pretežito, katolici.

⁸ Popisi pučanstva vodili su se prema vjerskoj pripadnosti.

pitanje te se hrvatska politička elita,⁹ unatoč ideološkim razlikama, pokazala kao najdominantnija u pokušajima suprotstavljanja centralizmu i unitarizmu. Daniele Conversi¹⁰ tvrdi kako je tendencija stvaranje velike Srbije postala očigledna upravo za vrijeme Aleksandra Karađorđevića i kako se nova država oslanjala na srpsku monarhiju u Beogradu pa ju je većina Srba smatrala kao «prirodnu nasljednicu, produženje i nastavak postojanja stare Kraljevine Srbije».

Razdoblje stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca¹¹ donijelo je političku integraciju moderne hrvatske nacije. Najzaslužnija politička osoba za to bio je Stjepan Radić koji je oko seljačkoga pokreta uspio okupiti velik dio hrvatskoga naroda. Kroz političku organizaciju (HPSS, HRSS), Hrvatsku seljačku stranku, zagovarao je oblikovanje samostalne hrvatske države priznajući nacionalne posebnosti unutar Kraljevine, ali dopuštajući i njezino povezivanje s drugim državama (konfederalizam). Djelovanjem i idejama Stjepan Radić postigao je među Hrvatima u Bosni i Hercegovini velik odaziv, kao i u ostalim krajevima, čime se uspelo utemeljiti jedinstveno hrvatsko političko tijelo.¹²

Kako zbog svjetskih previranja i pojave fašizma, tako i nemoći da se održi državni unitarizam i centralizam, krajem kolovoza 1939. godine predsjednik Hrvatske seljačke stranke Vlatko Maček i predstavnik krune Dragiša Cvetković potpisali su sporazum kojim je nastala Banovina Hrvatska¹³, čime je izvršen državni preustroj Kraljevine Jugoslavije.

5. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina

Početkom travnja 1941. godine Bosna i Hercegovina je ušla u sastav totalitarne Nezavisne Države Hrvatske. Potkraj lipnja 1941. godine Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) pozvala je članstvo na ustanak te je pod vodstvom Josipa Broza Tita stvorena antifašistička gerila. U Bosni i Hercegovini je potkraj 1942. godine formirana tzv. Bihaćka republika. Stoga se na tome području održalo i I. zasjedanje partizanskoga parlamenta, AVNOJ-a (Antifašističko

⁹ Cipek govori kako «u sklopu režima Kraljevine SHS hrvatske političke elite funkcioniraju kao *kontra-elite*; kontinuirano sudjeluju u političkom životu, ali nisu na vlasti». CIPEK: „Liberalizam - korporativizam. Dva lica ideologija hrvatskih političkih elita u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“, u: *Dijalog povjesničara – historičara* 3, str. 275.

¹⁰ CONVERSI: „Tko su bili secesionisti. Problem pogrešnog identiteta u ratovima u bivšoj Jugoslaviji“, u: *Europa i nacionalizam. Nacionalni identitet naspram nacionalnoj netrpeljivosti*, str. 54-55.

¹¹ Nakon 6. siječnja 1929. godine Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca promijenila je naziv u Kraljevinu Jugoslaviju.

¹² Prema prvomu jugoslavenskom popisu pučanstva 1921. godine, koji je bio prema vjerskoj određenosti, u Bosni i Hercegovini bilo je oko 24% katolika. Prema drugomu, koji je održan 1931. godine, bilo ih je oko 25%.

¹³ Uredba o stvaranju Banovine Hrvatske predviđala je spajanje Savske i Primorske banovine te srezova Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Derventa, Gradačac, Travnik, Fojnica u jedinstvenu Hrvatsku Banovinu sa sjedištem u Zagrebu. Sporazumom je Banovini Hrvatskoj pripalo trinaest srezova iz Bosne i Hercegovine: Brčko, Bugojno, Derventa, Duvno, Livno, Fojnica, Gradačac, Konjic, Ljubuški, Mostar, Prozor, Stolac i Travnik. Drugi dio preustroja Kraljevine Jugoslavije predviđao je formiranje tzv. «Srpske zemlje» u čiji bi sastav ušle Vrbaska, Drinska, Dunavska, Zetska, Moravska i Vardarska banovina. Međutim, 1941. godine prekidaju se planovi o reorganizaciji Kraljevine Jugoslavije koja je 18. travnja, u ratu od samo nekoliko dana, kapitulirala.

vijeće narodnoga oslobođenja Jugoslavije). Drugo zasjedanje održano je u Jajcu, na kojemu je bila najavljena nova Jugoslavija i stvaranje prve jugoslavenske vlade. Uoči II. zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, u Mrkonjić Gradu je održano 25. i 26. studenoga 1943. godine I. zasjedanje Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnoga oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH)¹⁴. Bio je to prvi začetak bosanskohercegovačkoga parlamenta i prvi korijeni za uspostavu federalne jedinice koja će nastati u sklopu nove Jugoslavije. Odlukom o izgradnji Jugoslavije na federativnome principu, na II. zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu, Bosna i Hercegovina postala je samostalna i konstitutivna jedinica u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije.

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina bila je jedna od šest republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Definirala se kao država triju konstitutivnih naroda, Muslimana, Hrvata i Srba te pripadnika drugih naroda. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine objavljen je u izmijenjenome obliku 1974. godine. Do 1990. godine mijenjan je i dopunjavan amandmanom 79. Ustavne odredbe, koje su se odnosile na društveno ekonomsko uređenje i društveno politički sustav, uglavnom su se podudarale s ustavnim odredbama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Prema njima vlast je pripadala radničkoj klasi socijalističkim samoupravljanjem, kao posebnim oblikom «diktature proleterijata». Temeljno etničko načelo bilo je definirano kroz formulu «bratstva i jedinstva». U stvarnosti se ovakav oblik pokazao kao najpogodniji za Srbe koji su imali daleko najveći broj svojih komunističkih kadrova na vodećim položajima, u državnom aparatu, vojsci, policiji i ostalim rukovodećim mjestima. I gospodarski su favorizirani srpski krajevi. U komunističkoj Bosni i Hercegovini sustavno su progonjeni, zatvarani i «likvidirani»¹⁵ hrvatski intelektualci.

U demografskom smislu u ovom razdoblju najviše su napredovali muslimani (Muslimani)¹⁶, od 30,73% 1948. godine do 43,67% 1991. godine. Za razliku od njih, broj Hrvata smanjio se s 23,99% 1948. godine na 17,32% 1991. godine. Broj Srba također se smanjio s 44,29% 1948. godine na 31,37% 1991. godine. Hrvata je u Bosni i Hercegovini 1948. godine bilo 23,9%, 1953. godine 23,0%, 1961. godine 21,7%, 1971. godine 20,6%, 1981. godine 18,4%, a 1991. godine 17,3%.

Mr. sc. Gordana Ilić

¹⁴ Odluke ZAVNOBiH-a iz 1943. godine poslužiti će kao dokument na koji se poziva moderna bosanskohercegovačka ustavnost.

¹⁵ Za vrijeme Drugoga svjetskog rata i poslije njega u Bosni i Hercegovini ubijen je 221 svećenik i redovnik, dok je samo u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji ubijen 71 franjevac.

¹⁶ To se može pripisati i činjenici da se muslimanima nije priznavao status nacije te su se mnogi deklarirali kao Hrvati, Srbi, a većina kao Jugoslaveni. Od 1971. godine, kada im je dodijeljen status nacije, uočava se nagli porast broja Muslimana, uz istovremeno smanjenje broja Hrvata i Srba.

MIROVNI PROCESI U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995. GODINE

1. Prve diplomatske inicijative

Mnoge su pogrešne procjene međunarodne zajednice, predrasude, propusti, nedosljednosti i neangažiranje Sjedinjenih Američkih Država od početka¹ davali dojam da ne postoji politička volja ili da se sudionici nisu mogli dogovoriti oko temeljnih pitanja.

Prva misija međunarodne diplomacije u Jugoslaviji bila je krajem lipnja 1991. godine. Istovremeno kada se događao rat u Sloveniji, u Luxemburgu se održavao *Summit* Europske zajednice. Vođeni tim događajem sudionici *Summita* doputovali su u Jugoslaviju (Gianni de Michelis - Italija, Jaques Poos – Luxembourg i Hans van den Broek – Nizozemska) ponudivši jugoslavenskim stranama plan za razrješavanje predsjedničke krize, prepuštanje mjesta u Predsjedništvu Stipi Mesiću, republičko odustajanje od proglašavanja nezavisnosti i povlačenje Jugoslavenske narodne armije u vojarne.

Početkom srpnja 1991. godine u Haggu je počeo ministarski sastanak Europske zajednice o Jugoslaviji, na kojemu je prihvaćen Plan o slanju misije vojnih i civilnih promatrača u Jugoslaviju. U rujnu je u Haggu počela raditi Mirovna konferencija Europske zajednice o Jugoslaviji pod predsjedanjem lorda Petera Carringtona, bivšega britanskog ministra vanjskih poslova i bivšega glavnog tajnika NATO-a. Konferencija je zasjedala, s povremenim prekidima, od 7. rujna do 12. prosinca 1991. godine. Na njoj su sudjelovali svi predstavnici jugoslavenskih republika, Predsjedništvo i Savezno izvršno vijeće.

Na haškoj konferenciji, 16. listopada, predložena je ideja formiranja slobodne zajednice neovisnih republika, što je Srbija odbacila. Početkom studenoga razmatrana je mogućnost da se prihvate republičke granice kao

¹ Premda je u ljeto 1992. godine jedan od važnijih vanjskopolitičkih čimbenika u predizbornoj predsjedničkoj kampanji u SAD-u bilo pitanje Jugoslavije i rata koji je u njoj buktao, Sjedinjene Američke Države ipak se nisu navrijeme angažirale oko rješavanje toga problema. Guverner Bill Clinton agresivnije se zalagao za intervenciju SAD-a i njezinih vojnih snaga u Bosni i Hercegovini od prethodnika Busha.

granice nove države. I taj je prijedlog odbijen, a Milošević je, tražeći očuvanje Jugoslavije, predložio da se, ako dođe do njezina raspada, unutarnje granice ustroje prema etničkim načelima. On nije odustajao od stvaranja velike Srbije ni pod prijetnjom sankcijama.²

Na čelu sa Cyrusom Vancom Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda postupno je od Europske zajednice počelo preuzimati vođenje pregovora, dok je i dalje Carringtonu bilo prepušteno ravnanje političkim pitanjima. Međunarodna je zajednica svojim (ne)djelovanjem pokazala kako je raspad Jugoslavije dočekala nespremno. Vjerojatno u glavama mnogih diplomata još tada nije bila dozrela mogućnost za raspad Jugoslavije. Lord Owen je naglašavao da se slom Jugoslavije dogodio «preuranjeno» i «naglo». Europska zajednica i američka Bushova administracija, pored nespremnosti, nisu shvaćali da višenacionalna država s prevlašću i dominacijom jedne od nacija, te uvođenjem višestranačja, ne može opstati. No, pojedini svjetski diplomati stali su u obranu stava da Srbi i dalje ostanu «žandari na Balkanu».³

Predsjedatelj Konferencije o Jugoslaviji, lord Carrington u prosincu je 1991. godine izrazio nezadovoljstvo spram same Europske zajednice, kao i na, po njegovu mišljenju, «preuranjeno» priznanje Slovenije i Hrvatske, pri čemu je aludirao naročito na Njemačku.⁴

Sredinom prosinca 1991. godine u Bruxellesu⁵ je usvojena Deklaracija o Jugoslaviji s odlukom da će Europska zajednica i zemlje članice priznati nezavisnost svih onih jugoslavenskih republika koje ispunjavaju određene uvjete. Odlučeno je da odgovor na zahtjev jugoslavenskih republika za međunarodnim priznanjem iznese Badinterova komisija.

² Gospodarske sankcije protiv Jugoslavije uvedene su 8. studenoga 1991. godine da bi Europska zajednica već 8. prosinca ukinula te sankcije za sve republike izuzev Srbije i Crne Gore.

³ «Tako su ljudi iz Bushova State Departmenta James Baker, Brent Scowcroft, Lawrence Eagleburger i Warren Zimmermann wilsonovo načelo prava na samoodređenje naroda sasvim bagatelizirali. Neki od njih su čak kao diplomati imali i posebne poslovne interese (automobil Yugo, bankarska sudjelovanja itd.) s jugokomunističkim diktatorskim režimom. S druge pak strane britanski konzervativci, lord Peter Carrington, John Major, Malcolm Rifkind i lord David Owen koji nije konzervativac (ali koji pripada po svojim nazorima toj grupi), sudeći prema njihovom djelovanju i odnosima prema SRJ, bili su pristalice toga da velikosrbi ostanu kao žandari na Balkanu... Ako gore spomenutima pribrojimo velikosrbofile jugoslavenofile, poput Francois Mitterranda, Boutros Boutros Ghali, Carla Bildta i Thorvalda Stoltenberga itd., onda je lakše shvatiti zbog čega je dio 'međunarodne zajednice' bio bezuspješan u svojim pokušajima oko 'zaustavljanja' velikosrpske agresije i rata u BiH.» SANČEVIĆ: *Pogled u Bosnu*, str. 131.

⁴ Mnogi su prigovarali tadašnjem njemačkom ministru vanjskih poslova Hansu Dietrichu Genscheru da pretjeruje u zaštitničkom odnosu prema Hrvatskoj i Hrvatima. Naime, nakon što su u proljeće 1991. godine Hrvatska i Slovenija proglasile neovisnost, u Europskoj zajednici se postavilo pitanje njihova priznanja. Jedan dio europskih zemalja na čelu s Njemačkom bio je za priznanje, dok je drugi dio smatrao to opasnom prijetnjom za mir.

⁵ Pred kraj 1991. godine Mirovna konferencija o Jugoslaviji iz Hagga preselila se u Bruxelles.

1.1. *Badinterova komisija*

Zadaća Badinterove komisije⁶ bila je proučiti ustave jugoslavenskih republika i temeljem toga predložiti mjere koje bi omogućile prestanak sukoba i međunarodno priznanje. Zaključci Komisije bili su: a) Jugoslavija u procesu razdruživanja više nema pravni identitet, b) republike trebaju međusobno razriješiti probleme u nasljeđivanju države, koji se u tom procesu mogu pojaviti, pridržavajući se načela i pravila međunarodnog prava i c) one republike koje to žele, mogu formirati novu asocijaciju u kojoj bi postojale demokratske institucije po njihovu izboru.

Kada je na prijedlog Predsjedništva bosanskohercegovačka Skupština 15. listopada 1991. godine donijela Deklaraciju o suverenosti (srpski su predstavnici napustili Skupštinu) i tražila međunarodno priznanje,⁷ posebno od država Europske zajednice, Badinterova komisija nije dala pozitivno mišljenje o tom zahtjevu. Međunarodna zajednica uvjetovala je priznanje suverenosti Bosne i Hercegovine prethodnim održavanjem referenduma. Nakon provedenoga referenduma⁸ Skupština Bosne i Hercegovine donijela je 3. ožujka 1992. godine Deklaraciju o nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine. Mjesec dana kasnije, 6. travnja, na temelju zahtjeva Predsjedništva države članice Europske zajednice priznale su Bosnu i Hercegovinu. Sjedinjene Američke Države učinile su to dan kasnije.

1.2. *Cutileirov plan*

Početak veljače 1992. godine u Sarajevo je doputovao lord Carrington koji je nagovijestio da je Bosna i Hercegovina postala poseban predmet razgovora. Sarajevskom sastanku 13. i 14. veljače, koji se odnosio na trenutnu političku i sigurnosnu situaciju u Bosni i Hercegovini, bili su nazočni, pored predstavnika Europske zajednice u čije ime su pregovarali J. Cutileiro⁹, T. Soares i M. Darwin, i predstavnici triju nacionalnih stranaka, Hrvatske demokratske zajednice BiH (M. Boban, I. Stanić i M. Lasić), Stranke demokratske akcije (A. Izetbegović,

⁶ Komisija se sastojala od predsjednika ustavnih sudova europskih zemalja, Francuske, Njemačke, Španjolske, Italije i Belgije, a nazvana je prema njenom predsjedniku Robertu Badinteru iz Francuske.

⁷ U jednom od pisama koje je Carrington napisao krajem 1991. godine Hansu van den Broeku, tadašnjem predsjedniku Vijeća ministara vanjskih poslova EZ, stajalo je: «Isto tako postoji stvarna opasnost, a možda i vjerojatnost, da će i Bosna i Hercegovina proglasiti nezavisnost i zatražiti priznanje, što bi Srbima u toj republici, u kojoj se nalazi otprilike 100 000 vojnika JNA, od kojih su se neki tamo povukli iz Hrvatske, bilo potpuno neprihvatljivo. Milošević je nagovijestio da će u slučaju priznanja Hrvatske i Slovenije uslijediti vojna akcija. Ovo bi lako mogla biti iskra koja će zapaliti Bosnu i Hercegovinu...» OWEN: *Balkanska odiseja*, str. 411.

⁸ Na referendum o neovisnosti Bosne i Hercegovine, 29. veljače 1992. godine, izašlo je ukupno 63,7% upisanih birača, od čega je njih 99,4% glasovalo za neovisnost, što je 63,4% od ukupnoga broja glasača. Na područjima gdje je na vlasti bila Srpska demokratska stranka (SDS), dakle gdje su većinom živjeli Srbi, referendum nije održan.

⁹ Jose Cutileiro je portugalski diplomat. U to je vrijeme predsjedavanje Europske zajednice rotacijom bilo povjereno Portugalu.

R. Mahmutćehajić i N. Kadić) i Srpske demokratske stranke (R. Karadžić, N. Koljević i M. Krajišnik). Drugoga dana razgovora sastanku su nazočili i članovi oporbe. Nikakav dogovor nije postignut jer su tri bosanskohercegovačke strane imale različite stavove koji su se odnosili na državnopravni ustroj Bosne i Hercegovini. Srbi su tražili formiranje triju država od postojeće, Muslimani su tražili unitarnu državu, a Hrvati federalno uređenje Bosne i Hercegovine.

Nastavak pregovora održan je u Lisabonu 21. i 22. veljače 1992. godine. Dogovoreno je da će buduća Bosna i Hercegovina ostati u okviru postojećih granica i da će budući ustavni ustroj biti temeljen na nekoliko entiteta. Slijedili su dogovori u Sarajevu 28. veljače i u Bruxellesu 7. i 8. ožujka. Bruxellski pregovori nisu doveli ni do kakvih pomaka jer ih je srpska strana naknadno odbila. Njima nije bio preciziran broj konstitutivnih jedinica, što je bila važna točka za sve tri strane. Na sastanku u Sarajevu 16., 17. i 18. ožujka 1992. godine bila su usuglašena načela o ustavnopravnom ustroju s tri konstitutivne jedinice. Sporan je bio ponuđeni zemljovid temeljen na apsolutnoj i relativnoj nacionalnoj većini za svaku općinu. Nije bio prihvatljiv nijednoj zainteresiranoj strani

Na susretu u Bruxellesu 30. i 31. ožujka pregovarači su uspjeli postići jedinstven stav prema kojemu bi Bosna i Hercegovina bila sastavljena od triju konstitutivnih jedinica zasnovanih na nacionalnome principu, s nepromjenjivim granicama, a bili bi uvažavani i gospodarski i zemljopisni kriteriji. Novi pregovarački susreti uslijedili su u Sarajevu 10. travnja¹⁰ i Lisabonu 29. travnja 1992. godine. Iako su pregovarački susreti redovito zakazivani, djelotvornih pomaka nije bilo. Srbi su pojačavali napade upravo ohrabreni pasivnim stavom međunarodne zajednice.

1.3. Londonska konferencija

Smisao rada Konferencije o bivšoj Jugoslaviji, koja se održavala između 26. i 28. kolovoza 1992. godine, na samom početku obrazložio je lord Carrington¹¹ rekavši kako ona ne će ponuditi rješenje, ali će dati poticaj mirovnim pregovorima.¹² Konferencijom su predsjedali glavni tajnik UN-a Boutros Ghali i britanski premijer John Major, uz suradnju ministra vanjskih poslova Douglasa Hurda. Konferenciji je nazočio iznimno velik broj sudionika (oko 40). Premda

¹⁰ O susretu u Sarajevu tadašnji hrvatski član Predsjedništva Franjo Boras napisao je: «Pri kraju razgovora s hrvatskom delegacijom obratio mi se lord Carrington sljedećim riječima: 'Gospodine Boras, ukoliko se ne dogovorite, mi ćemo vas pustiti da se međusobno poubijate, pa ćemo vam mi nametnuti svoja rješenja.'» BORAS: *Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, str. 96.

¹¹ Carrington je tada dao ostavku na mjesto predsjedavajućega na Konferenciji o bivšoj Jugoslaviji, a to će učiniti i Cutielliro.

¹² Bosanskohercegovački tjednik *Dani* objavio je nekoliko ulomaka knjige *Najmračniji trenutak: Britanija i destrukcija Bosne* autora Brendana Simmsa, profesora povijesti i međunarodnih odnosa Sveučilišta u Cambridgeu, koji se odnose na Londonsku konferenciju. *Dani*, br. 230, str. 10.

je međunarodna zajednica u svojim početnim stavovima Bosnu i Hercegovinu vidjela kao jedinstvenu državu s jednom vladom, činjenica da su za prihvaćanje bilo kakva dogovora bile potrebne tri strane legitimirala je nešto sasvim drugo. Zbog raznih međunacionalnih razilaženja već tada je bosanskohercegovačka vlada bila sastavljena od nekoliko muslimanskih ministara i bilo je jasno da ne predstavlja nikoga drugoga nego Muslimane.

Na Londonskoj konferenciji usvojena su četiri dokumenta: Izjava o načelima (s naglaskom da nema nikakvih promjena granica silom i da unutar granica manjine trebaju uživati punu zaštitu), Akcijski program (u kojemu se predviđa da Londonska konferencija bude stalna sa strateškim odborom i šest radnih skupina, sa sjedištem u Ženevi), Izjava o Srbiji (gdje ju se osuđuje zbog osvajačke politike sa zahtjevom da prestane sa sukobima i etničkim čišćenjem) i Izjava o Bosni i Hercegovini (osim što se osuđuju nasilje i teritorijalno osvajanje, njome se predviđao povratak izbjeglica, poštivanje ljudskih prava i sl.).¹³

Uskoro je Londonska konferencija svoj rad oko uspostave mira na prostoru bivše Jugoslavije premjestila u Ženevu, a lorda Carringtona u ulozi predsjedatelja zamijenio je Cyrus Vance.

2. Vance-Owenov mirovni plan

Za predsjedanja Cyrusa Vancea i Davida Owena ženevski pregovori trajali su od 3. rujna 1992. do 31. ožujka 1993. godine. Radnom skupinom za Bosnu i Hercegovinu predsjedao je finski diplomat Martti Ahtisaari. Ova skupina odbacila je Cutielirov model kao neprihvatljiv, a Ahtisaari je iznio pet novih mogućih rješenja za Bosnu i Hercegovinu, koje je u ime Radne skupine ponudio Vanceu i Owenu.

Ahtisaari je ponudio pet prijedloga ustavnih rješenja za Bosnu i Hercegovinu: centralizirana unitarna BiH, centralizirana federalna država sa znatnim funkcijama ostavljenim pokrajinama kojih bi bilo 4-10, labava federalna država od tri etničke jedinice čiji su dijelovi zemljopisno nepovezani, labava federacija od tri etnički određene republike sa znatnom nezavisnošću, moguće čak i na sigurnosnome polju, islamska država sa srpskim područjem pripojenim SRJ i hrvatskim područjem pripojenim RH.

Drugo ponuđeno rješenje bilo je najpovoljnije i kao takvo oblikovalo se u Vance-Owenov plan. Sporazumom postignutim u Ženevi 30. siječnja 1993. godine predviđena je decentralizacija države na pokrajine s tri konstitutivna naroda kao i skupinom ostalih. Sva važnija pitanja, za svaki

¹³ ROTIM: *Obrana Herceg-Bosne I*, str. 320-321.

od konstitutivnih naroda, bila bi regulirana ustavom. Pokrajine i središnja vlast imale bi demokratski izabrana zakonodavna tijela, kao i predsjedništvo sastavljeno od tri izabrana predstavnika konstitutivnih naroda. Država bi bila demilitarizirana, a ljudska prava zajamčena ustavom. Uveo bi se institut međunarodnoga nadzora koji bi postojao sve dok se sve tri konstitutivne jedinice ne izjasne konsenzusom. Zemljovidom, koji je bio najproblematičniji dio plana, predviđalo se razgraničavanje BiH na deset pokrajina, čime bi se ponovno uspostavila Bosna i Hercegovina. Pored etničkih, uvažavali bi se i prometni, gospodarski, kulturno-znanstveni i drugi kriteriji. Pokrajine bi imale nazive prema sjedištima, odnosno gradovima u kojima bi bilo njihovo sjedište. Za svaki narod bile bi predviđene po tri pokrajine. Hrvatima bi pripale pokrajine Mostar, Odžak i Travnik; Muslimanima – Bihać, Tuzla i Zenica; Srbima – Banja Luka, Bijeljina i Nevesinje. Sarajevo bi kao glavni grad imalo poseban status. Prema Vance-Owenovu planu u hrvatskim pokrajinama živjelo bi 23%, u muslimanskim 39%, a u srpskim 26% stanovništva. U hrvatskim pokrajinama živjelo bi 62% Hrvata, u muslimanskim 19%, a u srpskim 11%. U Sarajevu bi živjelo 8% Hrvata od njihova ukupnoga broja. Od ukupnoga broja Muslimana, u muslimanskim pokrajinama bilo bi ih 56%, u hrvatskim 17%, a u srpskim 13%. U Sarajevu bi ih bilo 14%. Srpske pokrajine imale bi 51% Srba, u muslimanskim bi ih bilo 26%, a u hrvatskim 12%. U Sarajevu bi bilo 11% Srba.¹⁴

Mate Boban, glavni pregovarač hrvatskoga izaslanstva, potpisao je Vance-Owenov plan početkom siječnja 1993. godine u Ženevi. Sporazum o prijelaznim odredbama, zajedno s izmijenjenim zemljovidom, potpisao je kasnije u New Yorku. Muslimanima je zemljovid bio sporan te je Alija Izetbegović imao primjedbu na teritorijalnu raspodjelu koja je po njegovu mišljenju bila u korist Srba, a na štetu Muslimana. Za vrijeme pregovora u Ženevi Izetbegović je tvrdio kako ovaj plan ozakonjuje etničko čišćenje. Bilo je očito da je Izetbegović ovaj plan prihvatio kao nužno zlo. Prema zemljovidu koji je bio ponuđen 2. siječnja 1993. godine Srbi bi se morali povući s gotovo 40% osvojena teritorija, što im nikako nije odgovaralo. Pod pritiskom srpske strane početkom veljače na zemljovidu su učinjeni određeni ustupci te su se, prema njima, Srbi trebali povući s 38,6% teritorija premda su tada nadzirali 70% cijele Bosne i Hercegovine. Nakon dugih natezanja Radovan Karadžić je prihvatio zemljovid, a pod pritiskom međunarodne zajednice i na Miloševićev nagovor isti je potpisao u Ateni.¹⁵

¹⁴ BORAS: *Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, str. 119-120.

¹⁵ Nakon sastanka u Ateni Vance se povlači, a umjesto njega dolazi Thorvald Stoltenberg.

Kako su se pregovori u međuvremenu premjestili u New York, u zgradu Ujedinjenih naroda, 25. ožujka 1993. godine Alija Izetbegović je svoj potpis uvjetovao izjavom koja će biti uobličena kao Dodatak V Izvješću glavnoga tajnika. Tim Dodatkom V poništavao bi se njegov potpis u slučaju da Srbi ne potpišu u prihvatljivom roku ili ako međunarodna zajednica ne poduzme učinkovite mjere za provedbu, kao i u slučaju ako se nastavi agresija.

Na referendumu, koji je raspisao Parlament bosanskih Srba, Srbi su odbacili Vance-Owenov mirovni plan. Za hrvatsku stranu Vance-Owenov plan bio je najveće postignuće do tada, kako u teritorijalnome smislu tako i onome političkom. Nakon što su Srbi odbili Plan, u Bruxellesu je Warren Christopher, državni tajnik SAD-a, izjavio da je Vance-Owenov plan propao. Christopher je već 18. svibnja pred američkim Senatom izložio novu američku politiku suzdržanosti prema Bosni i Hercegovini, s naglaskom da je to europski problem.

2. Owen-Stoltenbergovo mirovno posredništvo

Slijedilo je Owen-Stoltenbergovo mirovno posredništvo kojim je federalni pokrajinski ustroj predviđen Vance-Owenovim planom pretvoren u konfederalni model. Čvrsti u namjeri da sami ne će učiniti prvi korak u poništavanju Vance-Owenova mirovnoga plana, Owen i Stoltenberg¹⁶ čekali su da prvi korak učine predstavnici sukobljenih strana. Srbi i Hrvati ponudili su prijedlog novoga zemljovida, o čemu je posvjedočio lord Owen: «Nije to bio ni naš zemljovid, niti naš plan, te je bilo važno da bude jasno da je potakao od Srba i Hrvata. Naš je zadatak bio provjeriti može li se on razviti tako da bude prihvatljiv predsjedniku Izetbegoviću.»¹⁷

U Ženevi su se 15. i 16. lipnja 1993. godine na poziv Owena i Stoltenberga sastali Milošević, Tuđman, Bulatović, Izetbegović, Karadžić i Boban. Ovaj susret urodio je konačnim prijedlogom pod nazivom Unija triju republika. Navedeni prijedlog, kako je i sam Owen potvrdio, rezultat je srpsko-hrvatskih dogovora i nije odgovarao muslimanskoj strani. Oni su svoje nezadovoljstvo iskazali početnim nesudjelovanjem na pregovorima, a kasnije brojnim primjedbama koje su se odnosile na neprihvatanje 23% teritorija, koliko bi im takvom podjelom pripalo. Unija triju republika, kao što sam naziv kaže, sastojala bi se od triju republika koje bi bile podijeljene u pet područja: dva hrvatska, dva muslimanska i jedno nedjeljivo srpsko područje.

¹⁶ Thorvald Stoltenberg norveški je ministar vanjskih poslova, koji je 2. travnja 1993. godine prihvatio ponudu glavnoga tajnika UN-a da zamjeni Cyrusa Vancea.

¹⁷ OWEN: *Blakanska odiseja*, str. 235.

Kako bi o tijeku i sadržaju pregovora upoznali zemlje članice Europske unije, Owen i Stoltenberg sastali su se 22. lipnja 1993. u Copenhagenu s dvanaestoricom ministara vanjskih poslova nakon čega su dobili potporu i povjerenje za nastavak pregovora. Dan kasnije u Ženevi, nakon sastanka na kojemu su sudjelovali Milošević, Tuđman i Bulatović, stvoreno je devet ustavnih načela koja su izložena sedmorici nazočnih članova Predsjedništva¹⁸ (trojici Srba, trojici Hrvata i jednomu¹⁹ Muslimanu). U navedenim načelima razvidna je promjena, u odnosu na Vance-Owenov prijedlog mirovnoga plana, bila ta da se sada Bosna i Hercegovina navodi kao konfederacija koju čine republike čiji bi međusobni suodnos bio temeljen na ugovoru. Izmjena u ovom planu bila je i u tome što je predviđao postojanje srpskoga koridora kroz Bosansku Posavinu.

Golemi naponi tijekom ovih pregovora uloženi su u iznalaženje rješenja za muslimansku republiku. Nakon susreta s Miloševićem i Tuđmanom Owen i Stoltenberg dobili su njihov pristanak da republika koja će biti pod muslimanskom kontrolom dobije 30% teritorija. Razrađivanje plana i razgraničavanje zemljovida trajalo je od 26. srpnja do 20. kolovoza kada su se, pored navedenih ustavnih načela, uspjele postići prijelazne odredbe i vojni dio koji su potpisali zapovjednici triju strana. Sporna i teško uskladiva pitanja bila su ona koja su se odnosila na teritorijalna razgraničenja.

3.1. Plan s *Invinciblea*

Kako bi se riješile nastale nesuglasice, 20. rujna 1993. godine na britanskome nosaču zrakoplova *Invincible*, koji je plovio u međunarodnim vodama Jadranskoga mora, učinjeni su određeni pomaci u rješavanju spornih pitanja. Iako su izaslanstva zaraćenih strana iznosila svoje stavove i prijedloge, na *Invisibleu* nije ništa potpisano, ali su usuglašena određena pitanja koja će biti tretirana kao temelj za daljnje pregovore.

Na *Invisibleu* je postignut dogovor za muslimanski pristup moru tako da im se hrvatska luka Ploče iznajmi na 99 godina. Dodatni ustupak Muslimanima učinili su Srbi ponudivši im 0,3% teritorija na rijeci Drini u istočnoj Bosni. Ponuđene ustupke Alija Izetbegović nije potpisao, a Tuđman je nakon susreta izjavio kako ga se od svega «dojmio jedino nosač zrakoplova».²⁰ Odbacivanjem prijedloga donesenoga na *Invincibleu* od strane Skupštine BiH, a prihvaćanje

¹⁸ Izetbegović i Ganić nisu bili na ženevskim pregovorima, o tome više vidi u OWEN: *Balkanska odiseja*, str. 238.-239.

¹⁹ Muslimanski predstavnik bio je Fikret Abdić. Zbog neslaganja s Izetbegovićevim otezanjima i nejasnim stavovima Owen je podržavao Abdića i njegovu tvorevinu Autonomnu pokrajinu Zapadnu Bosnu koju je on zajedno sa svojim istomišljenicima oformio ne poštujući Vladu u Sarajevu.

²⁰ OWEN: *Balkanska odiseja*, str. 265.

istog od strane parlamenata bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba, bilo je jasno da će za zadovoljenja svih strana biti potrebno još mnogo vremena.

3.2. Plan akcije Europske unije

Slijedila je inicijativa Europske unije²¹ za obnavljanjem pregovora temeljenih na dogovorima koji su postignuti na *Invincibleu*. Unatoč žestokim muslimansko-hrvatskim borbama, u Ženevi su 18. studenog 1993. godine, na prijedlog francusko-njemačke inicijative i njihovih ministara vanjskih poslova Juppea i Kinkela, održani odvojeni sastanci sa Silajdžićem, Karadžićem i Bobanom. Plan akcije Europske unije, kako je nazvana navedena inicijativa, nastojao je svoje težište prenijeti na područje cijele bivše Jugoslavije, a ne samo Bosne i Hercegovine. Ovaj prijedlog bio je usmjeren na zadovoljenje muslimanskih zahtjeva. Njihovim odbijanje Cutielirova plana, odugovlačenjem oko potpisivanja Vance-Owenova i odbijanjem prijedloga s *Invinciblea* bilo je jasno da im ambicije nisu zadovoljene. Dawid Owen komentirao je to ovako: «Želimo li da Muslimani prihvate bilo kakav Plan akcije Europske unije, neka ih vanjska vlada mora u to uvjeriti.»²² Aludirao je na Sjedinjene Države koje još uvijek nisu pokazivale interes za prihvaćanje takve vrste odgovornosti.

U Luxemburgu je 22. studenoga 1993. godine održan sastanak Vijeća ministara vanjskih poslova Europske unije, na kojemu su, pored usvajanja Humanitarnoga plana akcije, bila razmatrana i politička pitanja. Slijedio je Ženevski sastanak 29. studenoga, na kojemu su sve tri strane iscrpno upoznate s gledištem Europske unije.

S obzirom da su se Srbi i Hrvati uspjeli sporazumjeti oko pitanja međusobnih granica, slijedom čega bi Hrvatima pripalo 17,5% teritorija, glavna zadaća Owena i Stoltenberga bila je postizanje 33,3% teritorija za muslimansku republiku. U Bruxellesu je 22. prosinca 1993. godine postignut dogovor po kojemu bi muslimanskoj republici pripalo 33,5% teritorija, hrvatskoj 17,5%, a srpskoj 49% teritorija. Navedeni dogovor bio je trenutak u kojemu je začeta konačna podjela bosanskohercegovačkoga teritorija na 49% Srbima i 51% Hrvatima i Muslimanima.

Nezadovoljan rezultatima pregovora i pod pritiskom javnosti da je prosrpski naklonjen, u veljači 1994. godine Europski je parlament zatražio razrješenje Davida Owena kao posrednika i predstavnika Europske unije u mirovnim procesima. Ovim činom prestalo je i posredništvo Owena i Stoltenberga, a na scenu su aktivno stupile Sjedinjene Američke Države.

²¹ Europska zajednica 1. studenoga 1993. godine postaje Europska unija.

²² OWEN: *Balkanska odiseja*, str. 281.

2. Washingtonski sporazumi

Na inicijativu njemačke, ali ovaj put i američke diplomacije, došlo je do usklađivanja hrvatsko-muslimanskih odnosa. Premda je američka administracija pratila događaje koji su se zbivali u Bosni i Hercegovini, aktivno se uključuje tek početkom 1994. godine, s glavnim predstavnikom i pregovaračem Charlesom Redmanom.

Konačnom Washingtonskom sporazumu prethodilo je niz susreta. Početkom siječnja 1994. godine iz susreta Tuđmana i Izetbegovića u Bonnu proizašao je sporazum pod nazivom Ugovorni sporazum o uspostavljanju trajnog i cjelovitog mira između hrvatskog i bošnjačko-muslimanskog naroda u BiH i o osnovama daljnjeg života. Slijedili su susreti predstavnika dviju diplomacija tijekom veljače u Frankfurtu da bi washingtonski susreti potrajali od 26. veljače do 1. ožujka 1994. godine.²³

Srpska strana nije pretjerano reagirala na navedene susrete i dogovore, a sam Milošević je nakon susreta s Redmanom u Beogradu izjavio da muslimansko-hrvatski sporazum Srbima ne «predstavlja problem sve dok ne ugrožava njihove interese».²⁴

Konačni sporazum o Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, na kojemu su u američkome veleposlanstvu u Beču, pored američkih stručnjaka, radile i ekspertne skupine hrvatskih i muslimanskih predstavnika, postignut je 13. ožujka 1994. godine. Potpisivanje se dogodilo u Washingtonu 18. ožujka 1994. godine pod predsjedavanjem američkoga predsjednika Billa Clintona. U ime hrvatskoga naroda potpise na postignute sporazume stavili su Franjo Tuđman i Krešimir Zubak, u ime muslimanskoga (bošnjačkoga)²⁵ Alija Izetbegović i Haris Silajdžić.

Potpisom na Izjavu o nacrtu Ustava potvrđen je tekst Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, kao i dogovor, postignut u Splitu 12. ožujka 1994. godine, o vojnoj suradnji između Federacije i Republike Hrvatske.

Skupština Republike Bosne i Hercegovine usvojila je 30. ožujka 1994. predloženi tekst Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Međutim, jedini učinjeni posao na kasnijim zasjedanjima bio je izbor predsjednika. Bio je to, prema predviđenom redosljedu rotiranja, Hrvat Krešimir Zubak i potpredsjednik Federacije Bošnjak Ejup Ganić. Vlada Federacije nije izabrana. Na prostorima Federacije koja su bila pod kontrolom Armije BiH nastavila je

²³ U izaslanstvu Bosne i Hercegovine u pregovorima su sudjelovali: Haris Silajdžić, Ivo Komšić, Miro Lazović i Muhamed Šaćirbegović, a na hrvatskoj strani to su bili: Mate Granić, Krešimir Zubak i Mile Akmađić.

²⁴ OWEN: *Balkanska odiseja*, str. 323.

²⁵ Muslimani tada svoje nacionalno ime mijenjaju u naziv Bošnjaci.

djelovati bošnjačka Vlada Republike Bosne i Hercegovine, a na prostorima koje je kontroliralo Hrvatsko vijeće obrane djelovala je Vlada Hrvatske Republike Herceg-Bosne.

3. Kontaktna skupina i podjela 51:49

Ulogu Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji preuzela je Kontaktna skupina sastavljena od predstavnika Sjedinjenih Američkih Država, Rusije, Velike Britanije, Francuske i Njemačke.²⁶

Poslije potpisanih sporazuma između Bošnjaka i Hrvata u Washingtonu na dnevni red došlo je iznalaženje novoga rješenja koje bi uključivalo i treću, srpsku stranu. Konačni prijedlog karte razgraničenja načinjen je 5. srpnja na ministarskome sastanku zemalja članica Kontaktne skupine u Ženevi. Zemljovid podjele, 51% Federaciji i 49% bosanskim Srbima, predstavljen je trima stranama 6. srpnja 1994. godine, kada su ga one i podržale. Uz određene primjedbe na zemljovid, Radovan Karadžić je postavio pitanje opstojnosti Republike Srpske jasno rekavši kako, što se njih tiče, sve ovisi o tome.²⁷

Ponuđeni plan je od strane Kontaktne skupine tretiran ultimativno. Prema njemu gradovi Sarajevo i Mostar bili bi pod zaštitom međunarodne zajednice, odnosno Sarajevo bi bilo pod zaštitom Ujedinjenih naroda, a Mostar pod zaštitom Europske unije. Predstavnici Federacije, Bošnjaci i Hrvati, plan su nakon glasovanja na zajedničkoj sjednici Skupštine BiH i Federacije prihvatili, dok su se Srbi izjasnili protiv.

4. Daytonski sporazum

Nakon četverogodišnjega rata postignut je Daytonski mirovni sporazum. Dogovorena je uspostava Bosne i Hercegovine s međunarodno priznatim kontinuitetom, kao državnim okvirom dvaju entiteta. U Washingtonu je 18. ožujka 1994. uspostavljena Federacije BiH i drugi entitet, Republika Srpske, formiran u Daytonu.

Za posebnoga izaslanika u mirovnim pregovorima predsjednik SAD-a Bill Clinton imenovao je Richarda Holbrooka, pomoćnika državnoga tajnika. Diplomatski naponi koji su prethodili Daytonskome sporazumu temeljili su se na pokušajima usuglašavanja stavova triju zaraćenih strana te europskih i

²⁶ Velika Britanija, Francuska i Njemačka u Kontaktnoj skupini bile su u svojstvu članica Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji.

²⁷ OWEN: *Balkanska odiseja*, str. 342.

američkih interesa. Početkom kolovoza Holbrook je posjetio Zagreb, Beograd i Sarajevo kako bi najavio regionalni pristup rješavanju sukoba u Bosni i Hercegovini.

6.1. Ženevska Temeljna načela

Prvi konkretni pomaci u preddaytonskim pregovorima postignuti su u Ženevi gdje su se 7. rujna 1995. godine na razini ministara vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Jugoslavije i članova Kontaktne skupine uspjela postići i potpisati Temeljna načela. Precizirano je pravno postojanje Bosne i Hercegovina s dva entiteta: Federacijom BiH (51% teritorija) uspostavljenom Washingtonskim sporazumima i Republikom Srpskom (49% teritorija). Bosna i Hercegovina zadržala bi svoj suverenitet i legalitet u postojećim prijeratnim granicama. Odnose između države i entiteta trebalo je tek definirati, s tim da je entitetima bio omogućen poseban specijalni odnos sa susjednim državama. Dodaci Temeljnim načelima usuglašeni su u New Yorku²⁸ pod kraj rujna. Odnosili su se na obveze entiteta u poštivanju međunarodnih obveza države, s izuzetkom financijskih obveza jednoga entiteta, koje su nastale bez pristanka drugoga, o izborima koji se trebaju održati u oba entiteta, zaštiti ljudskih prava i o institucionalnoj strukturi Bosne i Hercegovine koju će činiti parlament, predsjedništvo, vlada i ustavni sud, uz jamstvo zastupljenosti svakoga konstitutivnog entiteta u Bosni i Hercegovini.

Nakon što je obustava vatre stupila na snagu, 12. listopada, izvršene su posljednje pripreme za konferenciju koja je u vojnoj bazi u Daytonu, država Ohio, počela s radom 1. studenoga 1995. godine.

6.2. Opći okvirni sporazum za mir

Pod predsjedanjem američkoga državnog tajnika Warrena Christophera u Daytonu su počeli pregovori o postizanju mira u Bosni i Hercegovini, ali i njezinu okružju. Pored predstavnika Kontaktne skupine, u američkoj vojnoj bazi nazočna su bila tri nacionalna izaslanstava s čelnicima: Tuđmanom, Izetbegovićem i Miloševićem. U ime američke diplomacije pregovarao je Richard Holbrook.

Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini parafirali su, zajedno s dodatcima, 21. studenoga 1995. u Daytonu Alija Izetbegović za Bosnu i Hercegovinu, Franjo Tuđman za Republiku Hrvatsku, Slobodan Milošević za SR Jugoslaviju i Republiku Srpsku te Krešimir Zubak za Federaciju BiH.

²⁸ Ovi pregovori održani su 26. rujna pod predsjedanjem Richarda Holbrooka i Carla Bildta koji će postati prvim visokim predstavnikom za Bosnu i Hercegovinu nakon potpisanog Daytonskog mirovnog sporazuma.

Unatoč nesuglasicama koje su se odnosile na pojedine dijelove Sporazuma, pod pokroviteljstvom Kontaktne skupine u Parizu su 14. prosinca 1995. potpisani Okvirni sporazum za mir i njegovi aneksi. Sporazum su supotpisali: američki državni tajnik Warren Christopher, podtajnik Richard Holbrooke, izaslanik Europske unije Carl Bildt, ruski predstavnik Igor Ivanov te predstavnici Velike Britanije, Francuske i Njemačke u ime država članica Kontaktne skupine.²⁹

6.3. Hrvati nakon Daytona

Od 17,3% Hrvata, koliko ih je bilo nakon popisa 1991. godine, prema podacima Katoličke crkve danas ih je oko 10% ili 400 000. Hrvati su prema neovisnome istraživanju informativne agencije SAD-a, *United States Information Agency*, najbrojnije žrtve rata u Bosni i Hercegovini.³⁰ Prema navedenome istraživanju neposredne fizičke posljedice sukoba pretrpjelo je 42% Hrvata, dok je takve posljedice pretrpjelo 15% Bošnjaka i 13% Srba. Razlozi mirnodopskoga iseljavanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine potkrepljuju tvrdnju da su upravo oni najmanje zadovoljni Daytonskim mirovnim sporazumom. Mnogobrojni su primjeri koji govore o neravnopravnome položaju Hrvata u Bosni i Hercegovini, počevši od dvoentitetske države u kojoj Srbi imaju samostalan entitet, dok drugi entitet (Federaciju BiH) dijele Bošnjaci i Hrvati. Hrvati su u Federaciji utopljeni u bošnjačkoj većini. To se očituje u raznim primjerima, među kojima je i primjer Federalne TV koja je u stvarnosti bošnjačka televizija (na njoj se ne govori hrvatski jezik, ne gledaju se sadržaji koji bi odgovarali hrvatskom gledateljstvu u kulturnom, vjerskom i svjetonazorskom smislu). Hrvatima se osporava pravo na televizijski kanal na hrvatskome jeziku, kao dio kulturne autonomije (što u Evropskoj uniji imaju i nacionalne manjine). Visoki je predstavnik najviše smijenio hrvatskih dužnosnika. Slučaj Hercegovačke banke, kada su SFOR-ove «sigurnosne» snage ušle tenkom u banku, samo je jedan od primjera demonstracije sile nad hrvatskim institucijama i jedinstven primjer u svijetu za rješavanje bankarskih nepravilnosti. Federacija je postala legalan okvir za neravnopravnost Hrvata. Brojniji Bošnjaci zagovornici su građanskoga društva. Oni su za zajedničku naciju, vojsku, policiju, jezik, školstvo, televiziju.

²⁹ Dodatni potpisani sporazumi bili su: Sporazum o oživotvorenju Federacije Bosne i Hercegovine, koji su 10. studenoga potpisali: Alija Izetbegović, Krešimir Zubak, Haris Silajdžić i Jadranko Prlić te dr. Franjo Tuđman i svjedoci: Wolfgang Ischinger (Njemačka), Richard Holbrooke (Sjedinjene Države), Fernando de la Pena, španjolski predsjedatelj Europske unije i Hans Koschnick, upravitelj Mostara; Aneks na sporazum o oživotvorenju Federacije, 10. studenoga potpisali su gradonačelnici zapadnoga i istočnoga Mostara Mijo Brajković i Safet Oručević te svjedoci: Muhamed Šaćirbegović, ministar vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Gojko Šušak ministar obrane Republike Hrvatske, Wolfgang Ischinger i Fernando de la Pena; Sporazum o uspostavi Zajedničkog vijeća o suradnji Republike Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine potpisan je 15. studenoga (svoj potpis na njega stavili su: dr. Franjo Tuđman, Alija Izetbegović i Krešimir Zubak); Sporazum o početku povratka prognanika u Jajce, Stolac, Travnik i Bugojno potpisan je 2. studenoga, a potpisali su ga: Alija Izetbegović, dr. Franjo Tuđman Krešimir Zubak, Haris Silajdžić i Jadranko Prlić. Potpise su stavili i Richard Holbrooke, Wolfgang Ischinger i Fernando de la Pena.

³⁰ ŽEPIĆ: *Enigma Bosna i Hercegovina*, str. 37.

Bošnjaci su u obliku «građanskoga društva» u miru uspjeli ostvariti ono što nisu u ratu. Hrvati žele upravo suprotno. Oni su za iskazivanje nacionalnih posebnosti, pa onda i građanske jednakopravnosti.

Mr. sc. Gordana Ilić

KULTURA KNJIŽEVNOST

JOZO MARIĆ	
Samoća na vodi	87
STJEPAN GLAVAŠ	
Antun Branko Šimić - naš suvremenik	90
SVETISLAV CVETKOVIĆ	
<i>Hommage</i> Šimiću.....	92
DRAGANA NUIĆ - VUČKOVIĆ	
<i>Hommage</i> Šimiću.....	94
ANDRIJANA MLINAREVIĆ - CVETKOVIĆ	
Uskrs iz dječje perspektive	98
IVA NUIĆ	
Moja dva vremena	100
MARKO PAVLOVSKI	
Nebo nad Drinovcima.....	109

SAMOĆA NA VODI

O sto desetoj obljetnici rođenja A. B. Šimića Odbor *Šimićevih susreta* smatrao je logičnim i potrebnim da još jednom pođe tragom životnoga, školskog i pjesničkog puta A. B. Šimića. I tako se ove godine odlučio pokušati povezati Šimićev put, jednu njegovu etapu – Vinkovce, s ovogodišnjim susretima.

Ne činimo mi to prvi put, već smo bili s programom *Šimićevih susreta* u Vinkovcima. Ali, ovaj put htjeli smo Vinkovce dovesti u Hercegovinu: u Mostar, Š. Brijeg, Grude, Drinovce. U našem ovogodišnjem pozivu i rasporedu programa na pozivnicama možete pročitati i doznati da na središnjoj završnoj manifestaciji u nedjelju 16. 11. u Drinovcima Vinkovčani imaju počasno mjesto. Toga dana čut ćemo kako o Šimiću govori i piše prof. dr. Ružica Pšihistal i što još misle o našem i svom pjesniku i sugrađaninu neki drugi eminentni Vinkovčani. Istoga dana bit će otvorena i izložba vinkovačkih likovnih umjetnika, ali i naših širokobrijeških diplomanata na Akademiji likovnih umjetnosti: Marka Šošića i Želimira Fišića.

Večeras u Franjevačkoj galeriji imamo čast nazočiti iznimnu likovnom događaju, otvaranju izložbe akademskog slikara Božidara Kopicća čije su slike ovdje zamijenile netom skinuta djela još jednog velikog Vinkovčanina – Vanje Radauša.

Najvećem dijelu posjetitelja poznato je da je A. B. Šimić odavde, sa Š. Brijega, gonjen ili pozvan, tko zna kojim nagonima ili razlozima, preko Mostara stigao ratne jeseni 1915. godine u vinkovačku gimnaziju. Došao je iz brdovite i gladne Hercegovine u ravnu i bogatu Slavoniju. (Sjetite se kolike će tisuće njegovih nešto mlađih sumještana naći spas od strašne gladi godinu-dvije kasnije u Slavoniji.)

Danas iz tih Vinkovaca (i Šimićevih Vinkovaca) na ovaj Brijeg stižu djela još jednog Vinkovčanina i đaka (ali kasnije i profesora) vinkovčke gimnazije. Pred nama su djela, među kojima su najbrojniji pejzaži, upravo onakve Slavonije kakvu je vjerojatno prvi put ugledao i Šimić kad je u vlaku iz Bosne prelazio Savu. Nije to na Kopicćevim pejzažima Slavonija sela, gradova, željeznice, čak ni ljudi, nego ona vječna praiskonska Slavonija – SLAVONIJA ZEMLJE NEBA

I VODE. Dok promatramo Kopićeve pejzaže, ne možemo se oteti dojmu da Kopic nije mislio i osjećao kao i A. B. Šimić pišući stihove pjesme SAMOĆA NA VODI

(...) Ja volim jesen vode blijedo papirnato sunce
i plovim sam po glatkoj goloj vodi
Pjevam pjesme mislim i mislima vraćam
sve:
brda vodu ljude sebe
u prve mlade dane zemlje
i mirna gola površina vode
čini mi se: leđa neke praiskonske silne žene (...)

Zar ne prepoznamo tu praroditeljicu i hraniteljicu i na ovim pejzažima. Ako još netko sumnja da je ona zaista to i tu, pogledajte onaj ležeci ženski akt pred razlivenim vodama zemljina prapočetka. Šimić je, svi to znaju, osim što je bio nedostižan pjesnik, i veliki likovni kritičar. Od 1917. do 1924. godine napisao je niz briljantnih eseja – članaka o likovnoj umjetnosti.

Iako tada tek 20-godišnjak njegovi likovni kritički sudovi i ocjene o većini imena (i djela) naših tadašnjih mladih umjetnika (PROLJETNI SALON) i danas stoje, a stajali bi i večeras – i večeras bismo se mogli upitati, uz ovu seriju Kopićevih pejzaža, kako bi ih ocijenio Šimić? Usudit ću se parafrazirati njegovu misao iz teksta *Naš impresionizam*. Ako mojoj duši više daje jedan slikani pejzaž od jednog pejzaža iz prirode – onda je taj naslikani pejzaž vrijedan. Uvjeren sam da bi tako rekao A. B. Šimić za Kopićeve pejzaže. Vjerujem, isto tako bi za Kopicov autoportret pomislio kao i za portrete M. Tartalje 1920. godine „da lica njegovih portreta gledaju u nas iz jedne duhovnije realnosti.“

Šimić i Kopic su živjeli i stvarali umjetnost i atmosferu duhovnosti: jedan u poeziji – umjetnosti riječi, drugi u poeziji – umjetnosti. I jedan i drugi su utjecali i na umjetnost drugih, kako onih koji umjetnost vole i konzumiraju, tako i onih koji u njihovom vremenu i okruženju stvaraju. Šimić je to činio oštrim, ali pravednim likovnim i pjesničkim kritikama a Kopic kroz svoje 35-godišnje galerističko djelovanje (ravnatelj galerije), osobe i stručnjaka koji je odlučivao čija će se djela naći u fundusu ili izložena u Vinkovačkoj umjetničkoj galeriji.

„JAVIO SE I NESTAO KAO METEOR.“ (Zamislite u toj kratkotrajnoj nebeskoj pojavi koliko je bio malen trenutak njegova boravka u Vinkovcima). „OSTALA JE SVJETLOST“, kaže Jure Kaštelan za Šimića. U toj svjetlosti su sigurno i zrake slavonskog sunca. Sigurno je kroz sjećanje na slavonski vinkovački i bosutski svjetlosni spektar gledao i ocjenjivao kasnije u Zagrebu

Kovačevićeve savske pejzaže, ali i Šumanovićeve slike (još jedan Vinkovčanin) izložene 1921. godine na kojima je ukazao na Cezannev direktan utjecaj.

Bi li ga možda zapazio i na Kopicеvoj mrtvoj prirodi izvrnute torbe i rasutih (cezannevskih) jabuka? Jesu li mu Kovačevićevi savski pejzaži bili bliskiji zbog sjećanja na bosutske razlivene vode i magle iznad njih? Zar mu ne bi bili još bliži Kopicеvi pejzaži koji našoj duši i našem oku daju svakako više stvarnih pejzaža slavonske ravnice?

U usporedbi Šimićevih 27 godina i Kopicеvih 70 godina života čini se kao cijela vječnost, ipak bi ona - vječnost (ni ona kratka meteorska Šimićeva, ni ova duga Kopicеva) malo značila da nije iza sebe ostavila trag umjetničke svjetlosti. U Šimića je ona zračila kroz snop stihova, a u Kopicća kroz i preko brojnih slika – iznad svega pejzaža – tih lirskih pjesama slikarstva.

Na kraju ne zaboravimo da su se ove dvije osobe – ova dva umjetnika i srela i mimoišla u Vinkovcima, oba su udisala zrak vinkovačke gimnazije i šetali vinkovačkim korzom, ali i oba su (zamislite) završila svoj zemaljski put na istom mjestu, u Zagrebu, i gle čuda, na isti dan: Šimić 2. 5. 1925., a Kopicć 2. 5. 1996.

I evo večeras su opet zajedno tamo ili ovdje, odakle je pošao Šimić prema Vinkovcima, a u suprotnom smjeru mu je nakon više od 90 godina stigao u posjet Božidar Kopicć. Hvala Bogu za ovaj njihov susret ali i za vaš dolazak, dragi posjetitelji. Hvala vam što nazočite ovom radosnom trenutku umjetnosti i prijateljstva. Najvećem dijelu vas posjetitelja poznato je da je A. B. Šimić odavde sa Š. Brijega gonjen ili pozvan tko zna kojim nagonima ili razlozima. Preko Mostara stigao je ratne jeseni 1915. godine u vinkovačku gimnaziju. Došao je iz brdovite i gladne Hercegovine u ravnu i bogatu Slavoniju.

Jozo Marić

ANTUN BRANKO ŠIMIĆ – NAŠ SUVREMENIK

Veliki se ljudi prepoznaju po svojim mislima i djelima. Jedan od takvih je i naš Antun Branko Šimić. Nažalost, i danas mnogi slave njegovo ime, a o djelu mu ne znaju gotovo ništa.

Za Šimića se kaže da je u Zagreb stigao kao VIJAVICA i na JURIŠ postao KNJIŽEVNIK. U velikome gradu pojavljuje se nepoznat hercegovački mladić i svojim britkim umom i snažnom riječju uzburka i uznemiri ustajale vode zagrebačke kulture toga doba. Inovator, pjesnik, kritičar, esejist. Iznimna zrelost u mladim danima.

Povod za ove napomene njegov je programski esej *Usamljenost duha* koji je objavljen točno prije devedeset godina, 1919. godine u časopisu *Juriš*. Vrijednost toga teksta iznimno je i nadahnuto promišljanje smisla čovjeka, njegova postojanja i djelovanja. Vječito pitanje! Pitanja koja je tada postavio i odgovori, koje je ponudio bez ikakve ograde, mogu se primijeniti i na naše vrijeme.

Šimić tvrdi da je smisao čovjekova postojanja stvaranje – kulture.

Na stvaranje potiče Duh kulture. Stvarati se može riječju, zvukom, kamenom, pokretom, bojom. Jednom riječju – umjetnošću. Ali, nažalost, taj Duh je potisnut, zanemaren, onemogućen. Materijalnost, novac, bogatstvo, sebičnost iskopali su duboku jamu stvaralaštvu i kulturi. I što ostaje čovjeku prožetu Duhom stvaranja?

Ništa osim krika, vriska, očaja i nemoći!

Zar i danas, devedeset godina kasnije, ne bi trebalo, ne vrisak nego topovske salve opaliti pored onih čije su uši oglušile od lažnih zvukova prolaznoga bogatstva.

Pitanja i zabrinutosti A.B. Šimića iznimno su aktualna i danas. To je razlog zašto se isplati pročitati sljedeći tekst.

Usamljenost duha

Transcendentalni smisao našega života i života svega nepoznat je nama ljudima. Dogodio se svijet okruglih tjelesa u prostoru, jedna kugla što se zove

Zemlja kruži i na Zemlji nešto dvolično: život nas i svih ostalih forma i smrt nas i svih ostalih forma bez prekida, sve iznad naše volje.

Ali smisao jest. Makar onaj koji je besmisao.

Smisao jest. Ako ga mi i ne znamo. Mi koji sebe nismo stvorili ne možemo zapravo ni znati naš smisao. Mi koji smo tek nešto za tuđi smisao.

Naš smisao zna onaj čija smo mi sredstva. Volja kojom jesmo. Bog.

Ali, mi ljudi hoćemo imati i jedan smisao posebno svoj, ljudski, zemaljski. Smisao naš zemaljski stvaranje je kulture.

Zašto je to što se zove kultura baš naš zemaljski smisao?

Mi to opet ne znamo. Ali tko pita to, morao bi pitati i ovo: zašto čovjek osjeća i misli?

Čovjek osjeća jer je čovjek i čovjek misli jer je čovjek.

Činjenica da je kultura opća težnja ljudskoga duha od njegova prvoga početka do danas sili nas da mislimo kako je ona baš smisao naš zemaljski.

Mi stvaramo kulturu, mi idemo prema svojem zemaljskom smislu.

Ideal je duhovno carstvo na zemlji.

Ali, o kako smo još daleko od ideala!

On je tako daleko da ga oči preko svih daljina jedva mogu ugledati. On je tako daleko da se često čini kao da i ne postoji nigdje u cijelome vremenu.

I ako se zagledamo u život ljudi, vidjet ćemo da težnje toga života nisu težnje duhovne, štoviše, one su protiv Duha.

Stvaralački Duh kulture usamljen je, izgubljen u vrtlogu života materijalnih težnja.

On postoji u unutrašnjosti najrjeđih. U unutrašnjosti onih koji ga čuvaju, prenose iz jednoga odsječka vremena u drugi odsječak, i ne dopuštaju da umre pod udarcima materijalnoga svijeta.

Oni idu kroz noć zemlje i nose visoke baklje što osvjetljuju crne putove kroz vrijeme.

Nosači Duha, stvarači.

Danas je stvaralački Duh kulture tako usamljen, zatvoren pritiskom izvana, i ubijan da je njegov jedini glas vrisak.

Vrisak je danas jedini glas stvaralačkoga Duha kulture, vrisak boli i vrisak bijesa.

Vrisak kojemu je tijelo riječ i zvuk i kamen i pokret i boja.

Vrisak, jedini moguć da otvori uši ljudi koji ne znaju da postoji Duh.

S. G.

HOMMAGE ŠIMIĆU

(Izložba u sklopu Međunarodnoga znanstvenog skupa u Drinovcima)

Šimić!? Pjesnik, čovjek, usamljenik... Što sve ne? Kako ga definirati? Kako ga odrediti? Kako ga smjestiti u kalupe kojima ćemo ga, poput i ostalih velikana, točno određenoga datuma svake godine oteti od sjene zaborava i prirediti nezaboravno pučko veselje njemu u čast prepuštajući ga već sutradan tamnomu kutku iz kojega smo ga izvukli?

Vodeći se kalendarom ljudi i događaja koji su se zbili, naći ćemo i već smo našli načina da i njemu odamo priznanje prizivajući njegovo ime u neobaveznim razgovorima uz dobru kapljicu, toplu zakusku i sve ono što ide uz ceremoniju obilježavanja dana u kojemu priređujemo susret njemu u čast.

Međutim, iza sve te parade krije se stvarni Šimić, mladić čiji stihovi nose breme života, teško, omeđujuće, toliko prisutno u svima nama, a samo njemu

svojstveno da ga u svojoj poeziji iznosi onako neposredno ne tvoreći sliku koja bi zaiskrila u oku, nego duboko pogađajući riječima, nalazio je načina da te riječi kucaju na čovjekova najtajnija i najintimnija vrata što kriju čestice postojanja.

Pa kako onda oživotvoriti njegovu poeziju likovnim stvaralaštvom, pokušavajući joj udahnuti novu dimenziju, a da se pri tomu očuva i ne naruši esencija koju njegova djela sadrže? Teško, iznimno teško! Stoga ovu izložbu treba promatrati s jednom zadržkom, ali je svakako ne uzimati zdravo za gotovo. Kao što se svaki istinski glumac za ulogu života priprema dugo i naporno, stapajući se s likom kojega će otjelotvoriti, tako i Šimićeva poezija zahtijeva da joj se umjetnik posveti svim svojim bićem ako ima namjeru da ona oživi u njegovu djelu. Iz tih razloga treba razumjeti kako su likovni radovi samo pokušaj da se ovlaš dodirne Šimićevo djelo kroz odabrane pjesme i ujedno temelj za buduća analitička razmišljanja u ovome pravcu.

Ne treba zaboraviti da je to ujedno i mali spomenik, podsjetnik na jednoga od velikana poezije kojega su ovi krševiti krajevi Hercegovine podarili čovječanstvu.

Mr. Svetislav Cvetković

HOMMAGE ŠIMIĆU

Uvodni tekst u katalogu izložbe *Hommage* Šimiću Udruge likovnih umjetnika

En Face, Drinovci, rujan, 2008.

U povodu međunarodnoga književnog simpozija posvećenoga djelu velikoga hrvatskog pjesnika ekspresionizma A. B. Šimića u njegovim rodnim Drinovcima Udruga likovnih umjetnika *En Face* predstavlja se prigodnom izložbom *Hommage* Šimiću. Dvanaest se slikara, grafičara i kipara upustilo u ovaj zahtjevan i vrlo zanimljiv posao. Inspirirani Šimićevim stihovima svatko je birao pjesme po svome nahodanju te su one uglavnom raznovrsne, od onih zavičajnih preko pjesama iz *Preobraženja*, pjesama o tijelu ili smrti. Izbor je ovisio o osobnoj sklonosti autora određenoj pjesničkoj tematici pa je takva i sama izvedba radova.

Pišući i ranije o *Zvucima kolorizma pjesničkih slika A. B. Šimića*, doživjela sam ga kao koloristu koji bojom vješto dočarava svoju viziju svijeta, posebno u zreloj ekspresionističkoj fazi.

Likovni radovi, koji su pred nama, većinom su ujednačena monokromnoga tonaliteta bez većih kolorističkih uzleta. Poetski su različiti, uz prepoznatljive autorske rukopise, baš kao što je i naš pjesnik pisao u *Vijavici* 1917. godine: *Umjetnost je ekspresija umjetnikovih osjećaja, ovaploćenje umjetnikove unutrašnjosti u zvucima, bojama, linijama ili riječima...* Pjesnik Ivan Goran Kovačić, pišući o A. B. Šimiću, isticao je njegovu sklonost crnomu: *Volim crno, to je uništenje svih boja...*

Njegovo je crnilo bogato i snažno, baš kao i njegovo plavetnilo. Pjesničke slike A. B. Šimića pune su zvukova, mogu se omirisati, i to snažno. Mirisi su to života, *Himnos* prirodnih ljepota i životnih radosti, ali i smrti, teške, sive ili bolesno žute tjeskobne atmosfere do nadrealnih kristalno čistih, prozirnih svemirskih prostora.

Ova tematska izložba svima nam je bila veliki izazov. Biti SVOJ (kako je govorio naš pjesnik), a bar malo dotaknuti se njega, nije bio lagan pothvat. Naš prinos sjećanju na A. B. Šimića svakako je skroman, samo smo malo otvorili

«vrata» njegove bogate pjesničke ostavštine koju je ostvario za svoga kratkog života. Ona uvijek iznova tjera da se njome bavite, pruža razne mogućnosti likovne prezentacije. Poput *Života na oblaku* emocije prelaze jedna u drugu, mijenjaju se, «slike» nisu stalne i nastojite ih uvijek ponovno analizirati i oblikovati.

A. B. Šimić bio je i ostao SVOJ, satkan od čistih osjećaja, božansko stvorenje. U *Vijavici* 1918. godine napisa: «Najveći je onaj koji ne čuje samo muziku svih umjetničkih nego i svih prirodnih forma. Njegova je duša u korespondenciji s cijelim kozmosom. Njegov se duh utopio u vječnu muziku, u SVE. On je shvatio sve što se može shvatiti. S onu stranu njegove shvatljivosti ostaje samo Bog... Vjernik vjeruje. Umjetnik spoznaje ono u što vjernik vjeruje. Vjernik vjeruje, ali je slijep. Umjetnik ne vjeruje, ali VIDI. No vjeruje jer vidi...»

Autori i djela:

MARIO NALETILIĆ-FILL, akademski grafičar, Široki Brijeg – Mostar

Grafičar po vokaciji, Mario Naletilić predstavlja se kraćom serijom crteža animalnih motiva uz odabranu pjesmu *20 godina*. Stilizirane figure pasa komponira u crno-bijelim kontrastima crnim tušem imitirajući linorez ili pak drvorez, omiljene tehnike ekspresionista. Akromatski tonovi, crno-bijeli kontrast i naglašene strukturne crte dočaravaju snažnu poetsku ekspresiju, napetost i tamne pjesničke slike noći, kojima pjesma obiluje.

VESNA VUGA-SUŠAC, akademska kiparica, Mostar

Izabравši tri pjesme na temu krajolika kao *Moj kraj*, *Pjesma jednom Brijegu* i *Put u dolinu*, kiparica ih je prilagodila svomu izrazu i hladnomu materijalu limu. Iskucavajući limenu plohu, stvara neobične teksture i igre svjetla i sjene na kojima se naziru elementi hercegovačkoga krajolika.

DRAGANA NUIĆ-VUČKOVIĆ, akademska slikarica, Metković – Široki Brijeg

Atmosfera pjesama *Mjesečar*, *Mučenik* i *Izgubljen* slikarski su dočarane crno-modrim tonovima s naglašenim bijelo iscrtanim infantilnim figurama, kućama i cvijećem u irealnomu prostoru, što ne umanjuje emocionalni osjećaj izgubljenosti, straha i tjeskobe.

ANDRIJANA MLINAREVIĆ-CVETKOVIĆ, akademska slikarica, Grude

Ne udaljujući se od svoga intimističkog i zaigranog pristupa u slikarstvu, Andrijana C. Mlinarević jedna od rijetkih autora na izložbi koja se upustila

u kolorizam i vedrije raspoloženje, kojima obiluju i izabrane pjesme poput *Himnosa*, *Oči* ili *Djevojčice*. Kombinirajući slikarske tehnike, poigrala se autorica i drugim materijalima – žicom, gipsom i uporabnim predmetima koje je vješto ukomponirala u svoje radove izlazeći iz zadanoga okvira slike te sugerirajući tako tijekom pjesničkih slika u prostoru (*prolazi jesen, raznosi plodove, preliva s duga, leptiri plavi odlijeću itd*).

JOSIP MIJIĆ, akademski slikar, Travnik – Split

Izbor slikara Josipa Mijića poznate su Šimićeve pjesme *Opomena* i *Smrt i ja*, pjesme koje se vizualno mogu povezati s pjesnikovim omiljenim crnilom. Crno je često i u Mijićevu slikarskomu opusu te je i ovdje glavni izražajni element; crne plohe raspucane fature, tračak svjetla nazire se iz dubine, *OPOMENA!* Snaga i veličina najpoznatijega Šimićeva stiha *Čovječe pazi da ne ideš malen ispod zvijezda! Pusti da cijelog tebe prođe blaga svjetlost zvijezda!* posve osobnom slikarskom poetikom prikazana je ne manje snažnim minimalizmom i apstrahiranjem.

ANTONIJA GUDELJ, akademska grafičarka, Imotski

Radosna noć u gradu i *Sudbine u ponoć* pjesme su duboko ekspresivne, pjesme u kojima Šimić koristi boje, zvuke i pokrete; *crven pleše ples, okna podivljat će, smrt gasi lampe* ili *bijela svjetla šume, tekućina ulijeva težinu u pokrete, crvena i ladna srca muklo tuku...* Antonija nam u svojim crtežima finih, nježnih i točkastih grafizama prinosi svoje viđenje odabrane teme. Neobične apstraktne organske forme na crnoj podlozi ritmizirane su otiskivanjem lišća i ptica, što su svakako asocijacije na toliko voljenu prirodu, život i duhovnu slobodu, unatoč spoznaji o prolaznosti i tragičnosti.

KORNELIJA BAJALO, akademska slikarica, Vrgorac

I u izboru pjesama i njihove likovne interpretacije Kornelija Bajalo u maloj seriji slikocrteža bilježi asocijativne oblike, simbole i kroki-figure akromatskih tonova, popraćene ispisanim tekstovima. Cijela je kompozicija povezana cjelina, onako kako je nalaže spontani tijek misli. Autoričina sklonost konceptualnom vidljiva je i u ovoj prezentaciji te je logičan i izbor pjesama poput *Nevidljivo tajanstveno prijeđe...* i *Tijelo u tijelo ne može prijeći*.

DRAGAN ŽULJ, akademski kipar, Bugojno – Livno

Ukop druga i *Veliki ubijatelj* pjesme su koje je likovno vizualizirao Dragan Žulj kombiniranom slikarskom tehnikom istiskivanja boje iz medicinske šprice

po reljefno obrađenim plohama. Vrlo kritičan i opravdano buntovan autor tešku, mučnu atmosferu i Šimićeve stihove na temu kritike društva, ljudske nehumanosti i ratnoga bezumlja vješto svodi na niz reduciranih simbola u duhu «primitivnoga» ili pak dječjega viđenja stvari i prostornih odnosa.

VLADIMIR MIKULIĆ-VAVA, slikar, Široki Brijeg

Još jednom izbor *Mjesečara* i *Hercegovine*, ali ovdje izražajnijega kolorita i karikiranih figura po uzoru na fantazijsko slikarstvo.

SILVA RADIĆ- MARKOTIĆ, akademska slikarica, Makarska

Male sličice Silve Radić-Markotić rađene kombiniranom tehnikom laviranoga tuša nježnih pastelnih tonova i otisaka crnih drvenih tekstura – godova intimistički su zapisi na teme iz pjesama *Povratak* i *Vraćanje Suncu*. To su pjesme koje nisu tipično «slikarske» te pojmove kao: lutam, koračam, težina, usahnu, usijano, žestina, gorim i vraćam slikarica materijalizira vodeći se svojom senzibilnošću te kombinirajući žućkaste, roze i zelenkaste lazure s nešto težim i grubljim otisnutim teksturama drveta naglašavajući kontraste zemaljskoga i nebeskoga, toploga i hladnoga.

MIRJANA DREŽNJAK- NALETILIĆ, akademska grafičarka, Mostar

Katalog izložbe završava pjesmom *Hercegovina* po izboru grafičarke Mirjane Drežnjak-Naletilić. U svojoj prepoznatljivoj maniri i tehnici kolažiranja brežuljkastih formi od crno-sivih grafičkih listova autorica prikazuje univerzalni krški krajolik, teške crne forme u prednjem planu i bijeli obzor nad njima. U daljini *crni vlak se vuče...*

Dragana Nuić-Vučković

USKRS IZ DJEČJE PERSPEKTIVE

Izložba učeničkih radova osnovnih i srednjih škola s područja općine Grude bijaše na temu Pasija i Uskrs. Druga po redu izložba, kojom se predstavljaju učenici iz osnovnih škola: Grude, Drinovci, Sovići, Tihaljina te Srednje škole Antuna Branka Šimića Grude, određena je temom Uskrsa. I ovaj put organizirala ju je Matice hrvatske Grude s ciljem buđenja kulturne svijesti u našoj općini na čijem se području ovakvi događaji rijetko ostvaruju. Veliko nam zadovoljstvo predstavlja činjenica da su glavni protagonisti ovoga događaja oni najmlađi. Njih tek čeka probijanje kroz život i nadamo se svjetlija budućnost u kojoj bi kultura trebala biti jedan od nezaobilaznih čimbenika u izgradnji željenih osobnosti.

Svojim radovima progovorili su o najvećem kršćanskom blagdanu Uskrsu. Prikazati Kristovu muku u punini onoga što se zbivalo i u ozračju onoga što ona predstavlja čovječanstvu uspijevalo je u određenoj mjeri samo velikim umjetnicima kroz povijest. Zato ne iznenađuje činjenica da većina dječjih radova otkriva onu revijalnu i trivijalnu stranu Uskrsa, u kojoj je Isusova muka prikazana simbolički, većinom kroz sekvence križnoga puta, ili se

njihov doživljaj ovoga blagdana zasniva na simbolici pisanica i uskršnjega zeca. Svakako je zanimljivo vidjeti likovnu neopterećenost kojom radovi obiluju i koja je svojstvena upravo mlađim uzrastima osnovnoškolaca, dok su u njihovih starijih kolega primjetne likovno konkretnije i snažnije forme. No, najviše od svega raduje i ohrabruje veliko zanimanje koje su sudionici pokazali za ovu izložbu i ovakvu vrstu događaja.

Na kraju mi samo ostaje u svoje i u ime ostalih nastavnika likovne kulture te u ime organizatora zahvaliti svim učenicima sudionicima izložbe. Hvala!

Mr. Adrijana Mlinarević-Cvetković

MOJA DVA VREMENA

Đačko doba - 1958.

JESEN U HERCEGOVINI

Sivi kamenjar
uplakan rosama
uvijen u mekane magle
jeca
zvoncem sa ovaca...

LJETNA RAZGLEDNICA

Kamen. Sunce. Hercegovina.
Nebo nagriženo brdima
poput razlupanog lonca
šuti.

Kamen vapije za kapljicom.
Zmija sikće u grmu.

Jedna ptica
jedna luda ptica

pjeva
pjeva
ili
plače...

PROSJAK

Ujedi vremena
po odjeći.
U torbi
milost škrtih ruku.
Iznemogli korak
povlači linije
između tuđih pragova...

SELJAK

Mukanje volova i krava
česta je glazba njegova sna.

Zov pijetla
nepogrešiv mu je budilnik.

Izlaz Sunca
na njivi pozdravlja.

Dlanovi mu puni cvjetova
procvjetalih na dršku motike...

RAT

Nikad nisu ratovali vojnici,
nego čelave glave u foteljama...

VEČERNJA ŠETNJA

Dok tišina guta
jauke asfalta pod nogama prolaznika
dok vjetar rashlađuje
kosture drveća po parkovima
dok se zanjihana žarulja
igra svjetla i tame
dotle moja PRAZNINA
luta ispod plačnih krovova...

MOJE DJETINJSTVO

Moje je djetinjstvo ostalo
u vrtlogu prošlosti
u jesenima bez kišobrana
u zimama bez kaputa
s bosim nogama
na hercegovačkom kamenu...

I...

...otplovilo rijekom uspomena
u more nepovrata...

LANI

(Umrloj školskoj kolegici)

Lani – to nezaboravno lani –
nije davno bilo,
a baš lani si imala
more želja
zvjezdano nebo nada
i cvjetna polja mašte
po kojima su janjci sreće
igrali veselu igru života.

Lani – nezaboravno lani –
Tvoje su oči
slične komadu neba
vidjele svoj odlazak
u suzama prisutnih...

Lani sam Te pozdravljao
stiskom ruke
i plavim buketom.
a sada
pjesmom ptice iz kaveza...

Umirovljeničko doba - 2008.

IZLET

Rođenjem smo
izronili
iz vječnost...
Smrću
u vječnost se
vraćamo...

DOBROTA

Bože,
dobar li si
kad s nama ovakvima
želiš
dijeliti vječnost!

ZUB VREMENA

U gluhom kutu sobe
sat
gricka vrijeme
s ove strane
vječnosti.

Smiješnog li čina
u
uzaludnom pokušaju!

Satovi
polomiše zube.
a vječnost stoji
netaknuta...

POLJUBAC

Svi,
tko prije,
tko kasnije,

osjetit će
hladni zemljin
poljubac.

I silni i nemoćni
prignute glave
prihvatit će
taj posljednji
cjelov.

Bože,
što bi čovjek
da Tebe
nema...

VJEČITO DANAS

Prekjučer je umrla
moja majka.
Jučer je umrla
majka trojice mojih sinova.

Prekjučer sam uz odar
položio pola svoga srca.
Jučer sam uz odar
položio pola svoga srca.

Za utjehu sinovima
svakom sam poklonio
po pola
svoga srca.

Ipak
bez srca
ne ostadoh

Proći će godine
a moje prekjučer
i moje jučer
uvijek će biti

danas...

ČUDO

U Svemiru ima oko
sto tisuća milijardi
milijardi zvijezda.
(Iz znanstvenoga razgovora)
Svaka zvijezda
plovi svojim dijelom
beskraj.

Ujutro
Sunce izlazi.
Navečer
Sunce zalazi.

Kiša pada
odozgo.
Trava raste
odozdo.

Ribe plivaju
vodama.
Ptice lete
nebesima.
Jelen trči
livadama.

Čovjek
nebom leti,
vodama plovi,
zemljom trči,
očima zadržava trenutke
ljepote,
razumom
otkiva zakone
Svijeta,
umom
grli prostranstva

Svemira,
riječima
gradi i razgrađuje.

Svi se rađaju
i
svi umiru.

Bože,
zar nije čudno
da neki i sada
od Tebe traže
neko čudo?!

Stjepan Glavaš

BOŽIĆNO JUTRO

Pero je tih dana bio bolestan – curilo mu je na nos, stalno je kašljao, imao je i temperaturu (dosadilo mu je to stalno majčino stavljanje ruke na čelo), boljele su ga noge... Sirupi i tablete, koje mu je liječnica propisala, i nisu tako brzo vraćali snagu. Stoga je kao i prethodnih večeri morao rano leći. U postelji mu je bilo toplo, ali je oko srca osjećao studen jer s prijateljima nije mogao na polnoćku.

Molio je: - Anđele, čuvaru mili, svojom snagom me zakrili...

Ponavljajući sve dok ga san nije odveo u svoja svijetla prostranstva.

Negdje na poljane oko Betlehema, među pastire koji su prvi doznali za rođenje malog Isusa.

Svanulo je božićno jutro. Poslije kratke molitve dječak se odjenuo, umio i ušuljao u bakinu sobu. Baka je već bila budna. Kao i obično, molila je za zdravlje svojih mnogobrojnih unuka, u selu i u svijetu.

- Hvaljen Isus i na dobru ti došao Božić i sveto porođenje

Isusovo! – pozdravi radosnim glasom. Baka ga zagrlila i odvrati:

- I s tobom Bog da zajedno!

- Jesi li se naspavala, bako?

- Daleko je od mene san, sinko. Pogotovu jer na polnoćku nisam mogla. Bole kosti, bole noge...

- I meni je bilo sinoć teško, ali sam jutros zdrav i danas ću za tebe moliti na misi – reče Pero.

Baka ga bez riječi još jednom zagrlila i pruži mu čokoladu koja je stajala na ormariću. I dječaku i njegovoj baki kao da se najednom vratilo zdravlje, taj su dan i pjevali skupa s ostalim ukućanima.

PANJ

Bio sam drvo
Veliko i visoko
Puno života i snage.
Otpilaše me,
Sam sam
Samo panj.
Čekam umornog lovca,
Zalutalog putnika
Da sjedne
Na mene
Jer sam sam
Samo panj.
Neka se odmori
I pored mene novo
Drvo posadi
Da ne budem sam
Samo panj.

TILOVINA

Procvitala tilovina
Ispod nebeskih
Visina
I visokih stina.
Gledat je milina
U proliće
Sa žutim cvitovima
I vridnim čelama.
Procvitala
I svaku kuću
Za prolitni blagdan
Okitila.

Iznad uha čoviku
Se namistila.
Iz džepića
Na kaputu provirila.

AFORIZMI

Poklonio je srce svojoj rad(io)nici.
Ne budi lud, takvih ima dovoljno.
Kada bi žena izgubila jezik, govor bi postao povijest.
Mesari i životinje nikad ne će postati prijatelji.
Kuna jaše na cijenama.
Ne sij mudrost nego sjeno.
Kod mnogih gori vatra bez dima.
I budale znaju za uvredu časti.
Lijepo je biti pošten, makar i na tuđi račun.
Svi ljudi u isto vrijeme misle, samo ne isto.
Mudar, pametan i lud – tri ljudska bića.
Govori istinu, sigurno je oprao jezik.
Ljudi su dobar privjesak vremena.
Plava kuverta važi bez poštanske marke.
I smijeh može biti gorak.
Ne stoji škola na zemlji, već na učitelju.
Teško s prosvjetom, a još teže bez nje.
Laž mijenja tok od izvora do ušća.
Budale se poznaju i u mraku.
Znanje je najbolji kredit.
Tko kome brani da se srami. Stariji se čude mladeži, a ona ničemu.
Dosad su djeca bježala s nastave, a sad nastavnici.
Jediničari otišli u biznis, a odlikaši na prosjački štap.
Nije bogat tko ima novac već dušu i srce.
Ja u drvo, on u klin, dođosmo na cilj.
Leti, leti pa padne – bio je visoko.
Ne bježi od sebe jer sebi si najbliži.
Umro sam, ali zato ti živi za mene.

Iva Nuić

NEBO NAD DRINOVCI

GRANICE ARKADIJE U NOVOM TISUĆLJEĆU

ANTUNU BRANKU ŠIMIĆU

Prolazio sam livadama od umjetnog cvijeća
pokušavajući uhvatiti radost osjeta,
ali je miris bio ništavan.

Trgao sam plastiku,
trpao laži u usta,
pao na tlo

i počeo promatrati plamteće putokaze
svemira. Ležao sam satima
opčinjen zvijezdama. Pitao sam se
kakvo je nebo nad Drinovicima.

Ja nebo svoje poezije vidim najbolje
kada zatvorim oči i prepustim pluća
zaleđenim pravcima u hodnicima duša.

Putujem sam.

Do mene polako dopiru zvuci
električnih gitara i razbijanja violina,
paljenja antikviteta reliquiae reliquiarum.

Osluškujem zvuk dolaska novog doba,
svemir se sažima i počinje pucati, stigao sam
do njegovih granica.

Jer već smo prešli sve granice,
ali granice Zemlje! Ja sada putujem
do rubova svemira praćen glazbom
promjene.

DEMON BOLESTI

Skriven iza ugasle zvijezde,

na krilima ljudske boli oblijetao je
dotad spokojne planete
moj stari poznanik: Demon bolesti.
Širio je klice tijelima
sjemenjem budućeg plača,
sijao je nemir među zvijezdama.
Spazivši me, pobjednički se nasmiješio.
U usporedbi s drugim prisutnostima,
bio je vidljiv: krilati titan, sijač kuge.
Zarazio je samim sobom
taj sada bolesni prostor i otišao
suočiti neka nova bića s gorčinom poraza.

OBZOR NEISPUNJENJA

Čekao sam te kod bijelog sata
pod zvijezdama bezimen
u točno dvadeset i pet do devetnaest.
Izgubio sam moć prosuđivanja dodira,
kajem se za sve tramvaje, užurbane
zračne luke i ekonomske letove
na koje sam te primorao. Svejedno,
ja sam te ipak čekao kod bijelog sata
pod zvijezdama bezimen,
u točno dvadeset i pet do devetnaest.

HODNICI...

Zrake svijesti prolaze
kroz hodnike gorčine
preuzete iz Jala i valova jučerašnjice
izgubljenih u emancipaciji i
utopističkim idejama sveopćeg jedinstva,
ruku srdačno dočekanih,
izrečenih prezirnim tonom
dominacije sadašnjosti
maštovito upakirane u norme i vrijednosti
svijeta preuzetog iz (ne)svijesti
vladajućih i ne vladajućih sila prisile, stopljenih
u sintezu, savršenu simbiozu misli i misli,
čovjeka i čovjeka.

Ti i ja,
izgubljeni u besmislu stakla i čelika,
gradovima ljudi i neljudi u uvjetima
izgrađenima za ljudski način življenja.
Prolazim kroz hodnike
misli i raduje me nepostojanje praznine,
ja sam smisaoni stroj uzaludnosti.
Mi smo oni koji su osuđeni na gubitništvo kroz cijelu
vječnost suprotstavljenu
bogatoj, slavnoj i uspješnoj smrtnosti.

Zelenilo fascinacije krivudavim
stazama vodi me na čelične obale oceana,
prolazim kroz hodnike
ispunjene svjetlom, ali nikada ne zastajem, ja sam samo
Putnik, običan prolaznik, nebitna anomalija, čudnovata pojava,
moja braća su poznatija i bogatija, dok ja ispunjavam svijetlo
svjetlom, bijelim plamenom nezaustavljive duše
nošene supraluminarnim brzinama u snove i retke

STVORENJE

Hibridno stvorenje iz mojih snova
nastalo mutacijom želja,
organizam boli, nedokučiva masa
dalekosežnih informacija poslanih
primateljima na lažna odredišta
konzervativnih mnijenja!

Jesam li te opisao definicijom nemogućnosti?
Zatvori se u mene, stvorenje, zaljubi se!
Pružiti ću ti privid sutrašnje ljepote ljubavi.

Privid:

samo to.

Prihvćaš li moje stihove oskvrnute
herezom, profanirane, i paklom strofe
uzdrhtale prste?

PREDAJA PJESNIKA SVEMIRA

Hladno je ovdje, tijela su daleka.

Želio sam biti pjesnik svemira,
sada sam razoružan.
Predajem ti se,
položio sam svoje oružje.
Poštedi me.

Dok si gramzljivim rukama
započinjao pokrete koji
će te dovesti u dodir s tajnom
moći, ja sam započeo stih
i porazio te nepostojanjem
praznine.

MAKSIMIRSKA BESKONAČNOST

Lutam čistinama na kojima sam protratio
sve trenutke svog istinskog mira,
zatamljenih osjećaja pretvorenih u pjesme.
Želio sam pisati o najjednostavnijoj ljubavi,
o djevojkama kojima miriše kosa.
Među krošnjama šume odbljesci
te vječite igre planeta, trans njihovih ustaljenih
putanja, maglice završetka i Sunca u središtu.
Želio sam ti napisati pjesmu.
Baš o tebi!
Moja božica zarila je preduboko u mene svoje zube
obožavanja, ja sam zaražen!
Molim te, prihvati ovu pjesmu,
pravi se na čas da ne dijeliš
jednostavne riječi neshvatljivih stihova
sa zvjezdanom tminom.
To je moja pjesma: o svemiru, o božici i o tebi.

PROLAZNI SJAJ

Gasi se zvijezda.
Pružala je toplinu života galaksiji,
nekim stanovnicima je uskratila
- gledaj samo one ledene planete u daljini! -
a drugima pružila i previše vatre

stvaranja, uništivši ih bujicama lave.
Sada gasne njen žar.

Ti si bila moja zvijezda,
svojim zrakama uspjela si osvijetliti
najudaljenije prostore našega postojanja.
Neugašeni led iskorijenio je život, ubijena je ljubav.

RAZDOR

Bio sam potpuno neupoznat
sa stazama raspršenih djelića
kometa i asteroidnih prstenova.
Nikada nisam bio opčinjen
fantastikom znanosti,
nisam to ni sada.
Jednostavno opisujem prizore
što se odigravaju pred tamnim
odrazima
moje tajanstvene unutrašnjosti.
Jesam li previše nerazumljiv
najuzvišenijim školama logike?
Stihotvorim besmislice,
ispunjava me tekstura euforičnih ruku.

ZAMIŠLJAO SAM VELIKI PRASAK STIHOM...

Postojalo je samo ništavilo?
Ili sam u tom drugom postojanju
ja bio sretan? Taj nemogući svijet
sažeo se u točku, česticu.
Opsjednuta spektrom duginih boja
eksplodirala je u tisuće zvijezda i planeta.
Nepostojanje tišine zamijenila je tišinom
svemira, prapočelo svih dimenzija
popustilo je pred oslobađajućom ljepotom
stvaranja! Udahnut je život, nastajale su atmosfere,
komete su započele kretanje po svojim stazama,
jučerašnje odsutnosti rasprsnule su se u sjaju supernova,
polja magličastih prostora nadopunila su povijest budućnosti.

SOBA BLIJEDE SVJETLOSTI

Mjesečeva svjetlost prolazi
kroz rešetke na prozoru Sobe.
U Sobi se ne smije govoriti,
pjevati ili proizvoditi
bilo kakve zvukove i pokrete
proizašle iz emocija:
samo hodati i razmišljati.
U Sobi se nalazi zrcalo
koje su postavili da bi me mučili:
svaki put kad se pogledam u njega,
vidim crnu rupu koja u sebe usisava
sve zvijezde galaksije na čijem se rubu
nalazi. Ja sam u sebe primao
tjelesne zvijezde mladosti:
ispunjen sam svjetlošću,
nema više mjesta u meni
za sjaj beskonačne tmine.

SAMOĆA GALAKSIJE

Sami smo ti i ja, Biće, sami u svemiru.
Obuzima me tjeskoba, upijam oblake
zagađene atmosfere, po meni pada
kiša staklenih kiselina, raspadam se u stih.
Staza kojom smo krenuli prostire se
u beskonačnost, poput sivih pruga
moje četvrti. Mi smo vlak ili smo samo
putnici u vlaku? Gle, Pluton! Tako dalek
i malen da ga više ni ne smatraju planetom!
Oh, Biće Sjete, ja ne znam kamo dalje,
nisam upoznat sa stazama drugih galaksija.
Mliječni put još nazire se samo u daljini,
kamo nas vodi ovaj vlak?
Kamo to ja vodim sama sebe?

PJESNIK NA SATURNU

Saturnov prsten prava je turistička atrakcija:
oduvijek sam ga želio vidjeti, sad kada sam tu,

ostajem očaran ljepotom nepreglednih polja asteroida.
Odavde se ne vidi Zemlja: stručno oko će me možda
osporiti, ali ja ne poznajem ni zvijezde na nebu.
Zašto sam onda ovdje? Jer ja mogu.
Još stoljećima će se graditi strojevi supraluminarnih
brzina koji će moći putovati među zvijezdama.
Ja sam samo pjesnik. Neću vidjeti svojim očima
te prizore tamne ljepote, ali to mi i ne treba:
moj um, zaokupljen stihom, crta karte i opisuje prostore
svemira.

OLUJE NA RUBU GALAKSIJE

Ušao sam u umjetno stvorenu oluju,
bio sam naboj kreativnog elektriciteta,
pridonosio sam stvaranju kaosa.
Uskoro sam poput crne rupe uvlačio
sve oko sebe u svoju bezizlaznu tamu.
Ali tada si se pojavilo ti, moje Biće, i ja
sam postao poput pustinjačkog sunca,
tjerao sam sve od sebe, stvarao prostor
svog odvajanja od drugih, ali u biti
ostavljajući ih na miru, čak im pruživši
koju zraku topline.
Sada sam jednostavno postao ti,
moji stihovi su postali moji uzdasi,
poezija moj kisik. Nema povratka,
polako zaboravljam kakav sam nekada bio,
pridružujem se, bar u "strofi", tvom nepostojećem
tijelu i sam postajem razoreni sjaj.

MELANKOLIJA

Proljetao sam stazama kometa,
gubio se u gustim udaljenim maglicama,
skrivao se od svjetlosti zvijezda iza planeta,
tada još nisam bio Biće, nisam još znao tko sam
zaista. Davno je to bilo, a kao da se dogodilo sutra:
vrijeme je prsnulo, osjeti su nastali, zatvorio sam oči
i one su ostale zauvijek zatvorene. Ja sam slijep,

ne mogu vidjeti materijalno, usredotočiti se na stvarni svijet. To mi dopušta izgubiti se u sebi i svaki put pronaći izlaz iz nepostojećeg labirinta svoje nestvarne stvarnosti. Ja sam glas. Krenuo sam rijekom, prepustio se njenom toku: glas je postao dublji, obuzeo me cijelog, izgubio sam svoje tijelo i tada sam postao Biće.

UDALJENOST

Kako su daleki moji neosvijetljeni gradovi
promatrani s ove hladne zvijezde!
Biće, kako li smo samo zalutali na njih,
možemo li u prolazima među dimenzijama
pronaći prizore kojima vlada nezamisliva tišina?
Polako se pretvaram u tamno svijetlo.
Biće, pomози mi. Zaustavi me!
Vječnost me raspršuje u prašinu
razorenih planeta, davno ugaslih sunaca,
postat ću običan komad leda.

ODMOTAVANJE KLUPKA

Pucaju niti kojima je sazdana galaksija.
Sve zvijezde u obliku velikih gorućih buktinja
uz zvuk rasparanog zraka padaju u jezera
kristalnih izvora zamršenosti.
Jedino je Sunce ostalo na nebu!
I u ovom trenutku dok se nit po nit,
čitav svemir raspliće u bjelinu prapočetka,
dnevna zvijezda ostaje na svom tronu!
Gradske ulice su prazne, neće nestati zgrade -
samo ljudi. Ili barem to tako užareni tiranin misli:
dokle god će svemir postojati, pa makar u samo jednom
sitnom vezu, bit će i ljudi jer će biti i poezije, duše svemira.

PRIKRIVENA ŽELJA

Pristao sam na tvoju bitku
protiv tamnih vilenjaka neoliberalnog kapitalizma,
na isprazne parole o revoluciji i ubijenim ljubavima.

Napajao sam se među bedrima
nepoznatih svjetova fizičke nepostojanosti,
razdor nestalnosti gradio je labirinte samo za nezaštićenog mene.

Navlačio sam zaštitni štít na svoj stup zaborava.

Stup je krenuo ritmom splavi na mirnoj rijeci,
kretao se autocestom do hrama žene.

Moje pjesme su samo zamaskirane misli
natprosječno rječitog prostaka, željnog svemira.

Da, nazvao sam te svemirom!
Prolazio sam kroz tvoju tminu.

Žrtvovan sam zaljubljen.

KRAJ JE NASLOV

Nevještím potpisom prikrivam
strah od prolaznosti trenutka.

Gubim se u tom tezaursu,
pokazatelju svojih skrivenih znanja.

Povezan sam s tisućama misli,
s tisućama slika -

u samo jednom trenutku iz starih
izvlačím nove, iz humusa odbačenosti
u meni izrasta cvijet nepostojeće kompozicije.

Stihotvorim polako i pažljivo,
obraćam pozornost na svaki odbljesak,
svaki gotovo nečujan zvuk glasa bogova:
oni me žele voditi, ja mijenjam njihove riječi,
stvaram slike duhovnih postaja u svemiru,
skloništa duše preumorne da za taj nepostojani
znak prolaznosti odvoji još malo napetosti mišića
i izvora kreativnosti, ponekad sakrivenih u
obmanu besmislenosti.

Stihotvorim.

RAZGOVARAO SAM S BIĆEM SJETE O OČIMA

Vadio sam knjige iz polica
i ponovo ih vraćao na mjesto,
želio sam upiti crvenilo znanja.

Ali te oči!
Smrt je nakratko prošla dolinama moje
topline i strastvenog žara, poljima vječno
zapaljene trave. Ja gorim, ja sam život!
Pričaj mi Biće, obrati mi se u ovom trenutku
približavanja do jučer nepostojećim dimenzijama.

Kristova krv je prolivena i biseri se kotrljaju
po stolu, želja je ispunjena, cilj gotovo dosegnut.
Zašto mi se obraćaš u noći bez zvijezda?
Ne mogu pronaći međuzvezdane staze, tmina
ih je proždrla. Ja sam izgubljen.

SRCE SVEMIRA

Stricu Krešimiru, zvjezdoznancu
Kucam zajedno sa
Srcem Svemira:
simbiozom životnih esencija
pretočenih u tablice
kretanja zvijezda i kartografskih uputa
za snalaženje u asteroidnim poljima.
Isti ja astrofizičar u meni
zatvorenih mi očiju opisuje boje galaksija,
nabraja definicije o beskraju
tmine koja se nadvija nad nama.
Mjesec se ruši sa svoga zvjezdanog prijestolja
i poezija nesanice prestaje.

DEMONSKE RUKE SVEMIRA

Prešao sam granice mogućnosti uma.
Sada mogu samo pretvoriti u stih
ono što sam vidio: beskraj svemira,
tamno more nepregledne dubine
ispunjeno milijardama gorućih zvijezda
skupilo se i počelo pucati
dok su ga snažne sive ruke
primale u svoj stisak.

Iscijeden u potpunosti, poput stisnute naranče,
svemir se počeo prosipati po bijelom ništavilu.
Te snažne sive ruke, zastrašujuća
fizička pojava, nemir mojih putovanja
na onu stranu svijesti, bile su u
potpunosti napete! Tako snažno
da je svaka vena pucala i iz nje su prskale
ljubičasto-crvene maglice koje su se preplitale.
Galaksije su nastajale pred mojim očima,
ali ja sam se bojao tog prizora.
Ne! Prošlo vrijeme je moj pokušaj
da vas zavaram, mene i sada obuzima strava,
cijelo moje biće je rasap plamenog užasa.
Izgorjet ću proklet, moje Biće drhti pred Svijetlom.
Lebdim u tami, prestravljen mogućnostima.

STUDENTSKI PROSVJED 5. 11. NEKE DALEKE GODINE

Ingeniozni prsti lupkaju o čelo
minerala božanske nadmoći.
Jesam li prebrz za Vas?
Nisam futuristički nepromišljen,
samo sam zamaskiran riječima
jezika svemira, zbunjuje li Vas to?
Ili Vam dosađuje?
Prostro sam plašt baršuna
u udoline crvenila,
zaboravio sam na Kronosova slugu...
Stroj za zavarivanje,
bolni smrad stvaranja
oklopa od fiberglasa
suputniku i sredstvu
za prolaz dalje, odlazak u
mladu noć prelijepa dame.
Jesam li prebrz za Vas?
Čelična brda, mramorne sfere,
neobjašnjivi odlazak
moga Bića, Bića Sjete, bića neshvatljivosti.
Zaboravi na to, otvori moje grijehe vatri
pročišćenja. Bez svoga svemira ja ne mogu,

nikada neću moći zaboraviti
kako sam na padajućoj zvijezdi ljubio božicu.

ZVJEZDANA RIJEKA

Luki Ritzu

Imaš li volje pokisnuti večeras?
Svemir nam je otvoren, pružit ćemo
ruke zvijezdama.
Zagrljeni
(uz zvuke tisuća digitalnih gitara)
plovit ćemo od Mladosti do Slobode.
Pozdravit ćemo Hendrixa,
utonuti u prolaznost trenutaka
utopljenih čeličnim snovima.
Teški su, tako teški...
Nemam više snage nositi ih,
pucaju mi podupirači
fizičke uspravnosti, pretežak
je to teret za mene i moje Biće.
Želiš ga upoznati?
Ti, Bezimeni! Zašto me ljutiš?
Putovao si zajedno sa mnom
pejzažima strofa, vidio si od mene
više nego što će On vidjeti.
Ne znam je li On doista Ja,
tom odgovoru samo ti možeš postaviti pitanje.

NEOČEKIVANI STANOVNIK SVEMIRA

Proletio sam kroz atmosferu
poput nesuđenog utopljenika
željnog zraka iz dubine oceana,
zaustavio me neočekivani
stanovnik vječnosti.
Biće spaljenih krila,
najviši među najnižima.
Izgubio sam mogućnost rasuđivanja,
zamjenjivao sam riječi,
misli i jezike mjesta svog odrastanja.
Suočen s plamenom izdaje,

mogao sam promucati samo:
Satana!

MEĐU ZVIJEZDAMA

Plovio sam morem beskonačne tmine,
promatrajući zakašnjelu svjetlost davno
ugaslih zvijezda, bio sam zaprepašten
prisutnostima na koje sam naišao
u purpurnim maglicama.

Danas
sam ugledao Vječno Svjetlo Svijeta.
Nije to bilo plavetnilo ili zelenilo
spektra zvjezdanih boja.
Bio je to On.

Nisam svetkovao Tvoje dane,
pokušao sam pobjeći od Tebe,
zadržao si me poezijom.
Ti si slikar beskonačnosti,
ti si Vječno Svjetlo Svijeta.

Nisam dostojan toga prizora!

Biserjem iz zrcala svoje duše
odajem Ti počast voštanicom na stolu.

BAKA (1925. - 2008.)

Sanjao sam eksplozije svjetlosti,
kratkotrajne bijele sfere
raspršene u oblicima
snježnih pahulja,
vezova
kakve je plela
moja baka.
Bako,

dodirnuta besmrtnosti ljubavi!
Sumnjala si u svjetlo
s velikim S, obred je bio onakav
jer "kršćani rade najbolje pogrebe",

to je bila tvoja posljednja želja.
Moja bako, dokazu prolaznosti,
ja se radujem tvom odlasku,
ti bi to razumjela.
(Skrivam tugu između stihova,
tko će mi sada peći pogače
na štednjaku i premazivati ih
otopljenim maslacem i stavljati
na njih narezana tvrdo kuhana jaja?
Draga bako, svjetlosti moja!
Da nije bilo tebe,
ja ne bih bio mlad.)
Bako,
sjaju eksplozije!
Sijede kose moje mladosti!
Ti, nježnosti sjećanja!
Najdraža moja bako...

Hrvatski pjesnik Marko Pavlovski, jedan od najboljih mladih pjesnika, rođen je u Trstu 5. listopada 1987. Osnovnu školu i gimnaziju polazio je u Zagrebu. Završio je preddiplomski studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (2009.) i stekao naslov prvostupnika talijanskoga jezika i književnosti te informacijskih znanosti.

Književni kritičari proriču mu pjesničku slavu. Za zbirku pjesama *Sam u gradu* dobio je posebno priznanje na Susretima mladih pjesnika i pisaca u organizaciji riječkoga ogranka Društva hrvatskih pisaca (2008.). Sudjelovao je na Goranovu proljeću (2009.). Pjesme uglavnom objavljuje u časopisima i zbornicima.

Izvrсна zbirka *Nebo nad Drinovcima*, posvećena jednom od najvećih hrvatskih pjesnika – Antunu Branku Šimiću, nastala je u rujnu 2008. godine nakon velebnoga Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću u Drinovcima. Prva je knjiga *Astralne trilogije* koju još čine zbirke *Svemirske plaže* i *Kraljevstvo svjetlosti*.

Marko Pavlovski

NAŠI OBIČAJI

MILKA TICA

Ženidbeni običaji u Donjim Mamićima125

Kap vode136

ŽENIDBENI OBIČAJI U DONJIM MAMIĆIMA

(prema kazivanju Ivana Tice Paškića)

1. Susreti mladića i djevojaka

U stara su se vremena mladići (momci) i djevojke (cure) okupljali i upoznavali u prigodi nekih svečanosti. Najčešće su to bili vjerski blagdani, nedjeljne mise ili proslave dana određenoga sveca, zaštitnika župe.

Za vjerskih blagdana održavani su *derneći*¹. Svečano obučeni momci i cure u takozvanome *misnom ruhu*² ili prisvlaku zabavljali bi se i šetali do kasno u noć. Prepoznatljivost derneka bio je i običaj *bacanja jabuka*. Kad bi momku za oko zapela neka cura, on bi joj dobacio crvenu jabuku kao znak naklonosti i moguće ljubavi. Ako bi cura zadržala jabuku, značilo je to da ona prihvća momkovu ponudu i da želi prošetati s njim. Ako bi pak odbacila jabuku, značilo je to da odbija ponudu mladića.

Sastanci mladih, pod budnim okom starijih, upriličavali su se i na sijelima. Sijela (*sila*) su se održavala u seoskim kućama. Osim što se okupljalo radi zabave, često su na sijelima obavljani i neki skupni poslovi. Najčešće se čupala i *vlačila* vuna te komušao kukuruz. Čupanje vune poznato je kao *čuparina*. Čuparina je podrazumijevala grubo čupanje oprane vune. Iščupanu vunu prvo se grebenalo grebenima. Bilo je to grubo vlačenje. Nakon što se vunu dobro izgrebenalo, pristupalo se *gargašanju* gargašama. Nakon gargašanja dobivle su se fine vlati vune koje su uvijane u smotuljke. Smotuljci su pričvršćivani na kudjelju i tako bili spremni za predenje. Na čuparinama je bilo osobito veselo. Cure su čupale vunu, momci su ih zadirkivali i ponekad razigrano uvaljavali u tek iščupanu vunu koju su one onda morale ponovno čupati.

Osim čupanja vune i komušanja kukuruza, na sijelima se plelo odjevne predmete te kukičalo i vezlo. Pripremalo se ruho (*ruvo*) za udaju.

¹ Dèrnek (tur.) – sajam, zbor, vašar, skup, narodni zbor, veselje, proslava dana nekoga sveca zaštitnika

² Misno ruho ili prisvlak ruho je koje se oblačilo samo za odlazak u crkvu, dok je svenosno ruho zapravo ono koje je nošeno svaki dan.

Na sijelima su se okupljali mladići i djevojke i iz okolnih sela. Djevojke su obično dolazile iz bližih, a mladići i iz daljih mjesta. Često se sijelilo i uz razne igre i pjesme. Od igara najpopularnije su bile *igra prstena* i *igra stvari*, a pjevala se *džotavica*³, *rera*⁴, *ganga*⁵ i *putničko pivanje*. *Igra prstena* i *stvari* predvodili su momci. U igri prstena svi su nazočni imali sklopljene ruke. Djelitelj prstena svoje je sklopljene ruke turao u dlanove igrača strogo pazeći da nitko ne primijeti u čije je dlanove ispustio prsten. Sudionici igre po određenome su redosljedu pogađali u čijoj je ruci prsten. Onaj tko bi pogodio, za nagradu je dobivao pravo na ispunjenje triju želja. Najčešća želja bila je poljubac simpatije. Onaj tko je pogriješio u čijoj je ruci prsten, dobivao je udarce remenom po golim i raširenim dlanovima. Ti udarci ponekad su bili i «žestoki».

Igra stvari bila je uistinu zabavna igra u kojoj su izricane vesele presude sudionicima igre. Presude su bile različite, od poljubaca do glasanja poput životinja. U igri je sudjelovalo više osoba. Svaki sudionik imao je svoju stvar koju bi skupa sa svim sudionicima položio u mušku kapu ili u zobnicu s kitama *zejaricama* (ukrasne resice od svile). Stvari bi se izmiješale i pri izvlačenju se nije smjelo znati čija je stvar. Jedna osoba je izvlačila stvar po stvar iz kape ili zobnice i glasno postavljala pitanje: „Što se sudi ovoj stvari?“ Najčešća presuda bila je glasanje poput neke životinje ili poljubac za određenu osobu, primjerice:

- Marko, što sudiš ovoj stvari?

- Da poljubi Ivu.

Nerijetko su momci namjerno izvlačili neke stvari i, znajući o kome se radi, davali im iznimno teške zadatke ili su pak štimali da između simpatija dođe do poljupca. Ako je došlo do uzajamnih simpatija (svidanja) između nekoga mladića i djevojke, oni su se izdvajali i odlazili na produžetak sijela u curinu kuću. Momak bi ostajao do zore, a onda bi s prvim pijetlovima krenuo svojoj kući.

2. Umicanje cura

Jedan je od starih ženidbenih običaja *umicanje cura*. Taj običaj prakticirao se od najstarijih vremena, a vezan je za odvođenje djevojke iz njezine rodne kuće. Momak bi obično skupio najbolje prijatelje pa bi noću, uz pjesmu, odlazio u rodno mjesto djevojke koju je želio oženiti. Bez znanja roditelja upadali su u njezinu kuću, krali curu i odvodili je u momkovo selo. Momak bi u svome selu

³ Narodno zorno pjevanje

⁴ Narodno dvoglasno pjevanje

⁵ Narodno dvoglasno pjevanje

izabrao obitelj u čiju bi kuću doveo svoju curu, a ona bi tu ostajala i nekoliko dana, to jest dok njezini ne bi došli i pristali na vjenčanje.

Važno je napomenuti da su djevojke prihvaćale umicanje, dakle odvođenje iz rodne kuće, i mladića s kojim nisu namjeravale stupiti u brak. Radile su to misleći da će momka za kojega su se željele udati, a on još nije bio spreman ženiti se, potaknuti na ženidbu. Nadale su se da će ih on preoteti od onoga koji ih je umakao. Ponekad se događalo da odvedena djevojka, iz kuće u kojoj je bila smještena, u tajnosti pošalje poruku mladiću kojega je voljela i za kojega se željela udati. Tada bi je on, ako je bio voljan, junački ukrao i odveo svojoj kući.

Međutim, znao je ponekad djevojački plan i propasti, odnosno djevojka ne bi uspjela privoljeti željenoga mladića da je odvede svojoj kući i vjenča. U takvim slučajevima djevojka je zbog loše procjene ostajala s onim prvim, koji ju je umakao, te stupala s njim u brak. Pri umicanju cura, osobito ako je u igri bilo više momaka, događalo se da se momci potuku pa su i mjesne vlasti morale reagirati. Također, za običaj umicanja cura vezane su neugodne stvari, osobito za cure. Neki su momci iz puke igre, oklade ili inata umicali cure, dovodili ih u svoje selo i nakon nekoliko dana odustajali od ženidbe. Cura je bila primorana vratiti se rodnoj kući. Često se događalo da se ta cura nikada ne uda jer je bila obilježena kao vodana, osramoćena i nagrđena djevojka. Crkvene vlasti nisu odobravale umicanje cura. Ipak, ako je došlo do takve situacije, mladić i djevojka morali su otići biskupu u Mostar te tražiti oprostjenje od počinjenoga grijeha i dopuštenje za crkveno vjenčanje.

Običaj umicanja cura opjevan je u mnogim pjesmama. Tako su nastajale narodne epske ljubavne pjesme koje i danas znaju napamet stariji ljudi. Pjesme su to pjevane uz gusle na sijelima, svadbama i drugim zabavama.

3. Mala rakija

Običaj nazvan *mala rakija* vezan je za odluku mladića i djevojke da zasnuju brak. Mladić bi nakon dogovora s djevojkom prvi put službeno upoznao njezine roditelje. Tada bi od njih tražio dopuštenje da u njihovu kuću dođu njegovi roditelji kako bi se svi upoznali i razgovarali o njihovu vjenčanju. Nakon što su curini roditelji dali dopuštenje da im u pohode mogu doći budući prijatelji, dogovorili bi večer susreta. Mala rakija održavala se u krugu najuže obitelji. Momkovi roditelji donosili su sitne darove, obično rakiju i vino, a curini bi roditelji pripremili jelo. Na maloj rakiji su se dogovarali o *velikoj rakiji*, to jest o večeri susreta kada bi se detaljno dogovorili o svadbenome slavlju.

4. Velika rakija ili ugovor

Nakon što bi se upoznali roditelji mladića i djevojke, održavala se *velika rakija* ili *ugovor*. Na tu svečanost pozivano je više ljudi, rodbina i prijatelji. Za veliku rakiju vezan je i običaj *izvođenja cura*. U takvim prigodama curine prijateljice maskirale su se (*našesile*), odnosno pretvarale se u starice ili neke čudakinje (*rutavice*). Uvečer kada bi pristigli momkovi uzvanici, u kuću su uvedene tako maskirane cure. Tada bi započelo obredno simbolično traženje izgubljene ovce, to jest ovce koja se želi privesti svomu stadu. Primjerice, otac mladića bi započeo: „Mi smo izgubili ovcu pa smo došli vidit da nije u vašem stadu?“

Iza mladićeva oca progovorio bi djevojčin otac: „More bit da i jest. Našli smo nekakvu garu. Deder je izvedite.“

Na vratima bi se pojavila maskirana cura. Pozdravila bi nazočne izmijenjenim glasom pokušavajući nasilu sjesti uz mladićeva oca i upućujući mu neke šale. On bi je odgurivao govoreći: “Nisi ti ona koju tražimo. Mi smo izgubili lipu i mladu ovcu.“ Takva bi se igra izvodila oko sat vremena. Kad bi se iscrpile sve pošalice, brat ili sestra u kuću su uvodili lijepo uređenu djevojku. Mladićev bi otac odmah skočio na noge i oduševljeno kliknuo i rekao: „Eee, tu tražimo. Ta je iz našeg stada. Ta je naša. Dođi, sidi do mene.“ Djevojka bi sjela uz budućega svekra, stidno povila glavu i započeo bi obred svečanoga jela.

Na velikoj se rakiji dogovarao datum *sudbenoga vjenčanja*, *sanduka*, *crkvenoga vjenčanja* te *svatova*. Također se dogovaralo o kupnji prstena i darova za svatove. Novac za prsten i svadbene darova davao je momkov otac. Nakon velike rakije djevojka je prolazila kroz selo, nosila čašćenje i dogovarala se sa ženama i djevojkama što će koja uraditi za darove njezinim svatovima. U to doba najviše su pleteni *bozavci*, bijeli čarapi te pleteni i vezeni *terluci*.

5. Sudbeno vjenčanje ili prstenovanje

Prije sudbenoga vjenčanja mladić i djevojka su s rodbinom, obično mladićevom sestrom ili rodicom, odlazili kupiti prsten i darove za rodbinu. Do sedamdesetih godina vjenčano prstenje obično je bilo s ukrasnim kamenom ili prsten s pločicom na koju su se usijecala početna slova imena mladenaca. Tek iza sedamdesetih godina počele su se nositi vere.

Sudbeno je vjenčanje vezano uz obred vjenčavanja kod matičara. Mladić i djevojka su uz svjedoke izjavljivali da žele zasnovati brak, što su i potvrđivali upisom u knjigu vjenčanih. Mladić bi djevojci darovao prsten, a to bi značilo da su *prstenovani*.

Nakon sudbenoga vjenčanja ili prstenovanja mladić i djevojka odnosili su potvrdu svećeniku.

6. Navještenje u crkvi

U crkvi su bila obvezna tri *navještenja* (*navišćenja*) koja mogu biti odjedanput ili kroz tri uzastopne nedjelje. Navještenje je zapravo izvješće o nakani mladića i djevojke da sklope crkveni brak. Nakon što su mladić i djevojka obavili sudbeno vjenčanje, navještenje je objavljivano u crkvi nakon pučke mise. Svećenik je čitao, primjerice: „U ime Božje ženi se Stanko Tica Ivanov iz Podledinca i uzima Ivu rođenu Zadro Ivanovu iz Višnjice. Mladić i djevojka se oglašuju prvi put.“ Takvo navještenje ponavljano je tri puta, a provođeno je kao mjera opreza. Naime, ako je bila neka zapreka za vjenčanje, to jest ako su ženici bili rodbina ili nešto drugo što bi omelo njihovo crkveno vjenčanje, valjalo je na to upozoriti prije tog čina jer nakon crkvenoga vjenčanja nije bilo moguće razvrgnuti brak. Pošto bi se navijestila u crkvi, djevojka bi dobila naziv *udadbenica*, a momak *ženidbenik*. Kasnije se ime udadbenica zamijenilo imenom *mlada*, a ženidbenik imenom *mladožen*.

Nakon navještenja (*navišćenja*) u crkvi, to jest kada bi se navijestila namjera zasnivanja braka između određene djevojke i mladića, znali su se događati vrlo neugodni događaji. Zavidne i zle žene ili pak muškarci pokušavali su razvrgnuti započeto pa su izmišljali razne lažne priče. To se nazivalo *kuđenje*. Ponekad se događalo da su cura ili momak bili *skuđeni* pa nikada ne bi došlo do zasnivanja braka.

7. Crkveno vjenčanje

Kad su sve pripreme prošle, obavljalo se *crkveno vjenčanje* (*crkveno vinčanje*). Crkveno vjenčanje nije bilo strogo vezano uz svatove, dakle mladić i djevojka mogli su se vjenčati i prije svatova. Svatovi su mogli biti u sve dane u tjednu, ali su najčešće bili subotom. Jedino se nisu održavali za vrijeme korizme. Zapravo, najviše svatova bilo je od rujna do veljače. Nakon vjenčanja cura i momak postajali su muž i žena. Mladenku su u njezinoj novoj obitelji zvali *nevista* ili *neva*, a svi ostali mještani mlada. Mladenkina obitelj mladoženju je zvala zet.

8. Sanduk

Dan kada se u ženikovu kuću dovozilo udadbeničino *ruho* (*ruvo*, *dota*, *miraz*) nazivao se *sanduk*. Djevojka je iz kuće najčešće odnosila svoje osobne

stvari, robu, posteljinu, pribor za ručni rad i mali dio namještaja, najčešće krevet i škrinju zvanu sanduk pa otuda i naziv sanduk. Iza šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća udadbenice su u miraz odnosile krevete, ormare, stolove i stolice.

U stara bi se vremena udadbeničino ruho uredno posložilo u *bale* i natovarilo na konje. Kasnije se ruho ili sanduk odvozio na zaprežnim kolima. Postojala su drvena i gumena zaprežna kola. Razlikovali su se po kotačima. Drvena su kola imala drvene kotače okovane željeznim šinama, a gumena su kola imala kotače na gume. Drvena kola su se nazivala i *panžera* i *platforma* kola. Gumena kola nazivala su se *špediter* kola. Šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća sanduk se gonio na teretnim kamionima.

Konji su bili posebno ukrašeni za dan sanduka. Oko vrata su imali spletene vijence od bršćena ili zelenike. Vijenac bi se ukrasio krep-papirom u raznim bojama, a o vijence su se vješali i čarapi kao dar kočijašu. Na konjska čela stavljalo se zrcalo, također ukrašena raznim cvjetovima napravljenim od krep-papira. Na vrh svih stvari stavila bi se kudjelja s vunom i vretenom. Pri odlasku iz udadbeničine kuće pucalo se i pjevalo.

Sanduk bi pred ženikovom kućom dočekalo cijelo selo. Žene su zavirivale u udadbeničine stvari i procjenjivale vrijednost ruha. Častilo se i pjevalo do dugo u noć.

9. Svadba

Svadba je bila najsvečaniji dio sklapanja braka. Svatove su činili *mladožen*, *mlada*, *svati* i *pratioci*. Svati su gosti ženika (mladožena), a pratioci su gosti udadbenice (mlade). Svatovi polaze od kuće ženika. Svatovske su povorke u stara vremena išle pješice, ponekad se jahalo na konjima ili se svatove prevozilo na konjskoj zaprezi, to jest na željeznim, a kasnije gumenim kolima. Šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća konje su zamijenila prijevozna sredstva. Svatovi su prevoženi na, za taj dan priređenim, *kaloserijama* teretnih kamiona. Sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća svatovi su prevoženi ukrašenim autobusima, a u najnovije doba automobilima.

Prvi gosti, uz mladu i mladoženju, bili su: *kum*, *djever*, *stari svat*, *barjaktar* (*barjektar*) i *buljubaša* (*buljibaša*)⁶. Kum je prvi svjedok zasnivanja braka. On je obično bio mladoženjin zet, muž njegove sestre ili rodice. Djever je drugi svjedok na vjenčanju. On je najčešće bio mladoženjin brat ili rođak. Stari svat je ravnatelj svadbenoga slavlja. On je obično mladoženjin ujak ili

⁶ Buljubaša (tur.) – u janjičara zapovjednik buljuk, časnik u rangu juzbaše satnika

obiteljski prijatelj. *Buljubaša* je vodič svadbene povorke. Bio je obično prijatelj mladoženjine obitelji. Morao je biti zabavan čovjek koji zna voditi i ravhati svadbenom povorkom. Buljubaša je imao dužnost pjesmom i šalom obići cijelo selo, i mladoženjino i mladenkino. Trebao je svakoga ponuditi rakijom i vinom iz ukrašene *buklije*. *Buklija* je drvena plosnata posuda s *grljkom* (grlom) i dva metalna obruča s kožnim remenom koji se prebacivao preko ramena. Zapremina buklije bila je od jedan do dva litra. Buljubaša je u stara vremena nosio crvenu kabanicu (kobanicu), jahao je najboljega konja i išao na čelu kolone. Buljubaša je jahao na onome konju na kojemu je dan prije bio dotjeran mladine sanduk. Mlada je jahala na mladoženjinu obiteljskome konju. Za vrijeme svadbenoga slavlja ukrašavani su i konji. Zavezivali bi im se repovi i ukrašavali krep-papirom. Ukrašavala se i griva konja. Na konje su stavljana sedla ili samari koji su bili ukrašeni. Ako konji nisu imali samara ili sedla, na njih se stavljala deka i opasivali su se kolanom iza prvih nogu.

Barjaktar je obično najbolji mladoženjin prijatelj pa je nosio barjak. U vrijeme kada se morala nositi jugoslavenska zastava, barjaktar ju je obvezno izvrtao tako da se ona doimala hrvatskom zbog redoslijeda boja – crven, bijel, plav. Kum, djever, stari svat, barjaktar i buljubaša imali su svoje zamjenike. Zamjenici su birani kako bi u slučaju neke nezgode ulogu odabranih prihvatili zamjenici i doveli svadbu do sretna kraja. Svadbe su u stara vremena trajale i po dva do tri dana.

Kad bi svatovi prilazili mladenkinoj kući, pred njih je izlazio *domaćin* i zaustavljao ih. Domaćin je obično bio najmunđriji i najduhovitiji čovjek u selu. On bi započeo igru nadmunđivanja. Svatovi su pod svaku cijenu htjeli ući u dvorište, a domaćin im nije dopuštao. Nakon nekoga vremena ipak bi se dogovorili i domaćin bi ih pustio u dvorište. Pred vratima kuće, u kojoj se nalazila mlada, svatove je dočekivao netko od mladenkine rodbine. Opet bi započela igra nadmunđivanja. Mladina rodbina zabranjivala bi svatovima ulaz u kuću čvrsto držeći vrata. Nakon duhovite igre nadmunđivanja kum bi platio vrata i vrata bi se otvorila. Sestra mladenkima ili netko drugi od rodbine predao bi je svatovima. Mlada je bila obučena u misno narodno ruho, šezdesetih godina mladenke su počele oblačiti bijelo ruho, a sedamdesetih vjenčane haljine. Mladenke su od davnina nosile ukrase na glavi; kapice s niskom od dukata, bijele izvezene *povežine* ukrašene cvjetićima, a šezdesetih godina počele su nositi velove (šlajere) s cvjetnim krunama ili umjetnim cvjetovima u kosi.

Mladenka bi od mladoženjine sestre ili rodbine dobivala buket. S obzirom da su svadbe bile zimi, mladini buketi najčešće su izrađivani od zelenike i vije (*asparagus*). Zelenilo se ukrašavalo bijelim krep-papirom. Buketi su izrađivani ružama od krep-papira.

Pošto bi preuzeli mladenku, svatovi bi pjevali i pristupali kićenju. Za taj su čin bile određene djevojke. One su ispred mladenkine kuće *svadbenim kiticama ili cvitovima* kitile svatove. Svadbeni su *cvitovi* plaćani, a najčešće su izrađivani od ružmarina ili zelenike. Oko svadbenoga *cvita* ili kitice vezana je bijela vrpca ili trobojnica. Uz svadbenu kiticu, darivao se i mali rupčić. Kitica cvijeća polagala se na rupčić i s pribadačom pričvršćivala na odjeću. Kitili su se samo svatovi. Pratioci, mladenkina pratnja nije kićena. Smatralo se da pratioci trebaju žaliti za mladenkom, odnosno na taj su način htjeli pokazati da je rodbini žao što od njih odlazi tako dobra osoba.

Vrh barjaka ukrašavao se ružmarinom i vrpcoma od raznobojna krep-papira. Kad bi svatovi preuzeli mladu, najspretniji svat pronalazio bi prvi kokošinjac i ukrao pijetla. Živoga pijetla privezivao bi za vrh barjaka i uz ciku i viku protrčavao kroz svatove. Svatovi su pjevali svatovske pjesme. Najčešće se orila *rera, ganga, džotavica i putničko pjevanje (putničko pivanje)*. Kad su se svatovi primicali mladoženjinoj kući, započela bi pucnjava. Obično se bacao dolomit i palio barut. Pred mladoženjinom kućom pjevale su žene *pivačice* (pjevačice) svatovske pjesme. Jedna od tih pjesama je i:

*Što se bili iz gore zelene
il' je sunce il miseče,
nit' je sunce nit miseče
nego mlada neva uz divera*

Nakon što bi svatovi ušli u mladoženjino dvorište, opet se pucalo. Pucnjava je oglašavala mladin dolazak u nove dvore. Tek što bi ušla u dvorište, mlada bi iz šarene zobnice (*zovnice*) čilimarice izvlačila lješnjake i orahe. Kasnije su mlade po okupljenima bacale kocke šećere i bombone. Tim darovima najviše su se veselila djeca.

Pošto bi mladenka darovala okupljene, slijedilo je *pribacivanje jabuke priko kuće*. U jabuku je bilo zabodeno dosta kovanih novčića pa su se djeca otimala tko će uloviti jabuku. Prebaci li mlada jabuku preko kuće bez problema, znak je da će biti sretna gospodarica u toj kući. Ako pak ne bi uspjela, u pomoć bi joj pritekao kum ili djever. Nakon što je jabuka prebačena, mlada je u pratnji kuma i djevera ulazila u kuću. Svekrva je dočekivala mladu u kući ispred peći. Na peći se nalazio poklopljen lonac. Nakon obostranoga pozdrava *Hvaljen Isus* započinjala je igra. Mlada je pokušavala ubaciti jabuku u lonac, a svekrva joj nije dopuštala. Kada bi mlada napokon uspjela prevariti svekrvu i u lonac ubacila jabuku, simbolično se davalo do znanja da je od toga trenutka mlada nova gospodarica u kući.

Čim je mlada osvojila lonac, svatovi bi posjedali za svadbene stolove. Svadbeni stol za kojim su sjedili mladenci obično je bio u sredini. Na zid iza njih najčešće je vješana tkanica, šarenica ili ćilim. Cijela dvorana po svodu je

bila ukrašena ružama i vijencima od krep-papira. Mladenci su sjedili između kuma i djevera. S desne strane mladenke sjedili su mladoženjini svatovi, a s lijeve mladenkina pratnja.

Prije svečane večere svatovima i pratiocima pridružile bi se i *sildžije*, to jest svatovi koji dolaze samo na večeru. Ni pratioci ni sildžije nisu nosili svadbenu kiticu, cvijet, to jest nisu bili okićeni jer su žalili za mladom. Večeru je, uz žene, posluživao i mladoženja. On je obično nudio piće, rakiju i vino. Tijekom večere oprez je bio najmanji. Svatovi bi se opustili pa su djeca preuzimala stvar u svoje ruke. Zavlačili su se pod stol mladenaca i mladi pokušavali ukrasti cipelu. Mlada bi se branila, ali svatovi nisu smjeli vidjeti da se nešto događa. Ona je morala zadržati prisebnost, što je vrlo teško, pa su djeca najčešće uspijevala izuti mladu. Kada su imala mladine cipele u rukama, djeca su opominjala staroga svata da mu je mlada bosa. Stari svat je pitao kuma: „Je li istina da je mlada bosa?“ Kum se izmotavao raznim pošalicama. Na kraju je mlada morala pokazati svim svatovima je li doista obuvana ili bosa. Ako je bila bosa, smatralo se da je kum nije dobro čuvao. Tada bi nastalo veliko veselje popraćeno pošalicama na račun kuma, uz zahtjeve da otkupi izgublenu stvar. Da bi djeca vratila mladinu cipelu, kum im je morao platiti. Pošto bi otkupio cipele, kum bi pokazivao da mu mlada nije bosa.

Svadbena večera otpočinjala je molitvom *Oče naš* i roditeljskim blagoslovom. Blagoslov je davao otac mladenca ili netko od uže rodbine. Nakon molitve započinjala je večera. Na svadbama se najčešće jela domaća juha, pečenje i sarma. Pečenje je zapravo bilo pečena janjetina i teletina. U davna vremena obvezno se jeo kiseli kupus sa suhom ovčetinom, dok se u novije vrijeme jela sarma. Uz kupovne čajne kolutiće i domaći suhi keks, neizostavni su bili uštipci, slani sir i pršut. Pilo se domaće vino i rakija.

Nakon večere počinjalo je *bacanje jabuke* ili darivanje mladenaca. Stari je svat s nakićenom jabukom, nakon prigodna govora, započinjao skupljanje darova za mladence. Uvijek se polazilo od svekra. Svekar je prvi darivao mladence, obično velikim iznosom novca kako bi od drugih svatova izbio bolje darove. Kad je svekar darovao *nevu*, *nevistu* (nevjestu), kum je nastavljao skupljanje jabuke. Išao je od jednoga do drugoga svata prozivajući svakoga ponaosob. Bez prestanka bi vrtio jabukom iznad glave svata ili ispred očiju i udarao žlicom po tanjuru. Dok je jabuka kružila iznad svakoga pojedinca, kum je ponavljao uvijek iste riječi:

Podaj pare!

Podaj pare!

Ako nemaš pare,

prodaj jare!

Prodaj jare!

Podaj pare!

ili

Prodaj jare!

Podaj pare!

Prodaj jare!

Podaj pare!

Prodaj jare!

Podaj pare!

Poslije kumovih riječi i nakon što svat daruje mladu, žene pjevačice, u znak zahvalnosti, svakomu svatu pjevaju:

Vala ruci na jabuci.

Valja napomenuti da su svati obično darivali novac, sildžije nešto manje novca, a pratioci neke darove za mladine osobne ili pak kućne potrebe. Čim je mlada bila darovana, i ona je darivala svatove. Najbolji darovi bili su spremljeni za kuma, djevera, barjaktara, buljibašu i staroga svata. Oni su obično dobivali košulju, čarape i ručnik, a svi drugi svatovi samo čarape i ručnik. Iza podjele darova svatovi su igrali narodna kola. Najčešća kola bila su *trusa* i *trojanac*. Pjesma i igra trajala je do pola noći kada bi mlada skidala *bilinu* (bjelinu) i preoblačila se u drugo, za tu večer posebno pripremljeno ruho. Zabava je nastavljana do zore.

Nakon što bi se razišli svi svatovi i nakon vrlo kratka sna, mlada se morala ustati prva, obući *svenosno ruvo* (odjeća za svaki dan) i drugim ženama pomoći pri pranju posuđa. Kada su sredile posuđe i očistile kuću, mlada je iznijela darove za ukućane te ih darivala. Od prvoga dana nakon vjenčanja nova uža i šira mladenkina obitelj zvala ju je neva ili nevista, a svi ostali iz mjesta zvali su je mlada. Na taj je način, od trenutka kad se odlučila udati, mlada djevojka promijenila pet imena. Prvo je bila cura ili divojka pa udadbenica, mladenka i neva ili nevista te mlada, a momak je postajao ženik pa mladožen i mladenac te na kraju zet, badžo i šura. Oženjenoga čovjeka njegova je obitelj nazivala samo krsnim imenom, dok ga je obitelj njegove žene nazivala zet, *šura*⁷, *badžanak*⁸ (*badžo*) i *svak*⁹. Svadbе su se održavale najčešće od Svete Kate do poklada. To je opjevano i u narodnoj pjesmi:

Iđe Božić,

iđe Sveta Kata,

⁷ Oženjen čovjek je šura curinu bratu.

⁸ Badžanaci su muževi mladinih sestara.

⁹ Svak je sestrin muž.

sad će moja rakija na vrata.

10. Pohodi

Nekoliko dana poslije svadbe mlada i mladenac, u pratnji roditelja i prijatelja, odlazili su u mladinu rodnu kuću gdje se pravilo veliko sijelo.

11. Grotolja (grotulja)

Prve godine braka na Sv. Stjepana mladoženja i mlada dolazili su u goste njezinoj obitelji. Taj je dan bio posebno obilježen. Na ulazu u mladinu kuću goste bi dočekali ukućani. *Punica* ili *svastika*¹⁰ stajale su na vratima s *grotuljom* (*grotoljom*) u ruci te bi ju zetu kao laso nabacili na vrat. Grotulja je niska ili vijenac na kome se nalaze lješnjaci, orasi, patke duhana, čarape, terluci i košulja. Prihvaćanje grotulje značilo je prihvaćanje i ljubavi mladine obitelji. Nakon darivanja zeta ulazilo bi se u kuću i sjedalo za stol. Tada bi zet darivao ženinu rodbinu. *Punica* je najčešće dobivala *rudenjaka*, rubac od kašmira ukrašen cvjetovima i grančicama, a *punac* košulju. Svi drugi ukućani dobivali su sitnije darove: čarape, ručnike ili maramice.

Po završetku pohoda zet bi iz kokošinjca ukrao najljepšu kokoš, stegnuo ispod ruke te odnosio svojoj kući. Uz pošalice i pjesmu, svi bi se srdačno opraštali i rastajali sa željama za radostan, lagan i sretan novi život mlade obitelji.

Mr. sc. Milka Tica

¹⁰ Ženina sestra.

KAP VODE

Vodena staništa u Donjim Mamićima

Krajolik Donjih Mamića, velikoga sela sa sedam selaca hercegovačkoga krša, ne krasi živa vrela, izvori, jezera, potoci ni rijeke. Mamićani su stoljećima čeznuli za blagodatima žive vode i disali kišnicom. Ali, valjalo je doskočiti kišnici, uhvatiti je i pričuvati za sušna razdoblja. Svaka je kap brižno skupljana poput čistoga blaga i čuvana kao oči u glavi u umjetnim staništima. Tko je imao vodu o Ilinju, u vrijeme najvećih žega u Hercegovini, bio je bogataš, gospodar života u kršu. Prva umjetna staništa iskopana ljudskim rukama su lokve i *čatrnje*¹. No, valja znati da su u kršu, osim umjetnih staništa, važne i kamenice kao prirodna staništa za vodu.

Katonska kamenica - Podledinac

¹ mađ. csatorna – žlijeb, kanal

1. Kamenice

Niz izbrazdano ili glatko kamenje kap po kap pa u mlaz slijeva se voda stoljećima u zemlju, u škripine ili pak u udubine iznikle u prapočetku i izrasle sa stoljećima. Ugnijezdile se, udubile, iznjedrile u razne oblike i veličine. Kamenice u kamenu. Kamenice su prirodne nakupnice za vodu, Božji dar i ljudima i životinjama. Znali su i jedni i drugi za svaku veću kamenicu u nekoj ogradi, uz kozje putove ili pak u šikari. Znali su i, da se ne zaboravi, znanje o njima prenosili iz naraštaja u naraštaj. Iz njih su pili putnici, težaci, pastiri i njihova stada. Danas je presušilo znanje, a iz kamenica piju samo gmizavci, kukci i ptice.

Koliko su kamenice bile usječene u život davnina, govori i to što su se uplile, ulile i u nazive mjesta; jedna od njih je ona na Katonskoj² kamenici, jednomu od tri veličanstvena vrha Podledinca. Osim Katonska kamenica, ta uzvisina nosi naziv i Počivaljke. Odmarali se na Katonskoj kamenici težaci od teške proljetne kope i ravno iz neba upijali snagu za daljnji život. Žene su ispravljale povita leđa uz *brimenja od zeleni drva i suve šumice* i dok su počivale, iz *nidara su izvlačile igle i okretale dva-tri reda plela za dicu, za udadbenice i za svog čovika*. Za sebe su plele rijetko ili gotovo nikada. Pastiri su na Katonskoj kamenici stresali bol s bosih stopala, zaustavljali trku za raštrkanim stadima i pili iz priljubljenih dlanova, gutali kap po kap želje za sigurnije sutra.

Odmarali se i s Katonske kamenice gledali Podledinčani. Prema istoku puca pogled sve od Brotnja do Bovskog ozrnja, Magovnika i Veleža, prema sjeveru k Čvrsnici i Čabulji, prema jugu sve do najviših vrhova Klobuka pa do Jabuke, Vrgorca i Matokita. Oči prema zapadu opiru se o Biokovu i njezina Svetog Juru, o *kaladu*³ iznad vrhova i ispod neba i o munje s večernje. Sijeva li od Biokova – ništa, sijeva li od Brotnja – bit će kiše. Bit će kamenice pune za sve što je Božje.

Težake i pastire Mamićani sada susreću samo u knjigama. Žene pletu visoke mode prema shemama iz *Burda*, piju vodu iz vodovoda, a u kamenicama punim suhoga lišća, alga i mrtvih kukaca kraljuje zaborav. Samo one na osamljenim, golim i visokim stijenama još uvijek su u mozgu neba, zrcalo su suncu, mjesecu, zvijezdama i blagdanski stol prizemljenim pticama.

² rum. katon – povremeno pastirsko planinsko naselje uz pasište na koje se stoka izvodi preko ljeta

³ reg. kalada – rumenilo na nebu pri zalasku Sunca

2. Čatrnje

Čatrnja je umjetno stanište za pitku vodu, kuća za kišu. Kuća života. Riječ čatrnja nastala je na osnovi mađarske riječi *csatorna*, što znači *žlijeb, kanal*. Odgovara i latinskoj riječi *cisterna*. Osim čatrnja i cisterna te izvedenica iz lat. riječi cisterna: *gustijerna, gusterina, gustirna i šterna*, u hrvatskome jeziku postoje i nazivi *sarnač* te *zdenac*.

Gradnja čatrnja seže u davnine. Tragovi njezina ulaska u povijest nađeni su u Miken i ispod kraljevske palače. Poznavali su je i stari Rimljani te su čatrnje podizali u logorima svojih legionara diljem Rimskoga Carstva. Postoji više vrsta čatrnja. Razlikuju se po mjestu izgradnje i načinu gradnje. Građene su u vrtačama, dvorištima, *solarima*⁴ i u *stojnim*⁵ kućama. Najstarije čatrnje kopane su u zemlji i oblagane kamenom. Oblikovane su kao okrugle ili četvrtaste jame obzidane kamenjem povezanim *karnicom*⁶. Karnica je vezivo napravljeno od vapna i zemlje crvenice. Neke su dubljene u živcu kamenu, a druge su nastajale produbljivanjem već postojećih kamenica.

Nakon što bi se oblikovala unutrašnjost čatrnje, na red je dolazio svod. Neke čatrnje nikada nisu dobile svoje kameno nebo. Njedra su im ostala otvorena za sve žedne vode. Takve su čatrnje obično služile za navodnjavanje i napajanje blaga, imaju manju vrijednost i veću opasnost. Strah od utapanja i onečišćenja vode njihova je svakodnevnic.

Druge, one ljepše i cjenjenije, imaju svoj svod, svoje nebo. Stari naziv za svod čatrnja je *čemer*⁷. Polulučni svod zahtijeva vrlo preciznu gradnju pa su majstori graditelji cijenjena rijetkost. Prije podizanja svoda, na visini zida čatrnje, od greda se učini pod. Po gredama se postavi granje kako bi se majstor mogao oslanjati i slobodnije kretati. Na pripremljenu konstrukciju, u polulučni niz i bez ikakva veziva, polaže se uklesani kamen do kamena. Podi se. Jedan se kamen oslanja na drugi, jedan pridržava drugi. I tako se rodi kamena niska. Bljesne u nerazdvojiv zagrljaj.

Svaki red svoda ima svog stražara, svoj nosivi kamen. U jednomu od njih je posljednji, zaglavni kamen ili čep. Gdje se nalazi glavna težišna točka ili zaglavni kamen cijeloga svoda, zna samo majstor. Tajna se čuva zbog nepromišljenih i zlih jer izbije li se zaglavni kamen, svod će se urušiti.

⁴ lat. solari/um – balkon, veranda

⁵ reg. stojne kuće – kuće za stanovanje, dnevni boravak

⁶ reg. karnica – smjesa od crvene zemlje i vapna

⁷ tur. čemer – kemer i perz. kemer – svod

Pošto je sve priređeno kamenje posloženo, granje i pod s gredama izvuku se. Nad čatrnjskom jamom bljesne kameni svod i uskoči na vječnu stražu nad dragocjenom tekućinom.

Na neke posvođene ili počemerene čatrnje, u ravnini zidova, nasipa se sitni pijesak. Takvi se svodovi, odnosno čatrnje, doimaju kao ravne ploče. Ploče ili lukovi? Svejedno. Prve kiše napune čatrnje vodom, a svod zaljubljeno kao Narcis bez drhtaja zuri u vodeno zrcalo diveći se svomu licu od kamenoga neba.

Krajevi poluluka svoda oslanjaju se o čvrsto ozidan zid. S jedne strane luka, to jest somića, obično su izgrađeni otvori za čišćenje čatrnje. Otvori su blago zazidani pa se u svakome trenutku mogu razidati i ponovno sazidati. One čatrnje koje ih nemaju, čiste se kroz otvor na svodu. Čatrnje se povremeno, najčešće kad nestane vode, čiste od mulja i *plavoti*⁸ koje voda naplavi. Ulazi se kroz otvor pomoću ljestava, konopca ili se spušta u kantama. Voda u čatrnjama čisti se i pomoću vapna. Na deset kubika vode uspe se otprilike pola kilograma živoga vapna. Vapno izgrize i pojede svu gamad u vodi. Mulj izbačen iz čatrnje nije plodan i ne služi ničemu.

Otvor, *grlo ili kruna* obično je na sredini čatrnje, a kroz njega se izvlači voda. Promjer otvora najčešće je 45 x 45 cm ili 50 x 50 cm. Grlo je nekih čatrnje od četiri uklesana i u krug ili u kvadrat posložena kamena, imenom *vratnice*.

Vratnice nekih čatrnja imaju i svoj nadozidak, *bucal*⁹. Bucal je obično izgrađivan na čatrnjama uz kuće, i to radi veće sigurnosti djece, a i odraslih. Stare čatrnje načelno imaju kamene bucale od četiri uklesana kamena ili od više sitnoga kamenja uzidanoga u zidiće. Bucali novijega datuma salijevani su od betona. Pri izradi bucala pazilo se na izgled. U lijepo uklesan kamen ukresavale su se razne figure te godine izgradnje. Uz različite geometrijske ornamente, česti su simboli srca te različite bordure. Radi sigurnosti života na otvore starih čatrnja bez bucala stavljalo se granje, drvene trupine ili metalni predmeti pritisnuti većim kamenom. Na bucale se obično stavlja drveni ili metalni poklopac.

Najljepša čatrnja u Donjim Mamićima jest Jakišića čatrnja. Rukodjelo je braće Jakišića, umjetnika klesarstva. Braća Leko – Jakišići svoju su čatrnju ukrasili simbolima što stoljećima krase ledinačke stečke. Sunce i mlad mjesec smiju se s bucala Jakišića čatrnje i pozdravljaju sve žive stvorove žedne života. Ruke braće Jakišića ostale su raspete na križnome

Jakišića čatrnja - Ledinac

⁸ reg. plavot – trunje

⁹ lat. buca/ae f. – otvor; bucale, is – vrč, pokal

putu. Jakišića su slova u kamenu postala živi spomenik kamenim stoljećima ledinačkoga klesarstva.

Uz bok Jakišića čatrnje stoji ljepotica, kamena starica, na putu s južne strane Ercegova tora. Kad se zabijelila u Podledincu, nitko ne zna. Jedino se zna da joj nije poznato ni vrijeme ni graditelji ni vlasnik. Bucal te krasotice čine četiri marno uklesana kamena povezana željeznim baglamama. Na kamenu, sa sjeverne strane bucala, uklesan je nerazgovijetan znak koji podsjeća na grb hercega Stjepana Kosače. Je li to samo san, mašta, želja ili mogućnost? Kako bilo da bilo, jasno je da je u Ercegovu toru, ako je bio tor, bilo žedna blaga i potrebe za dragocjenom kišnicom. U Ercegovu toru nalaze se i ostatci kamenih pastirskih koliba, a u podnožju, na južnoj strani, neistraženi su grobovi.

Svaka starija čatrnja, bilo da je u vrtućama ili na dvorištima, ima posebne nakapne plohe. Ta spremišta nazivana su: *naplitač*, *plitač* ili *uplitač*. Spremište za vodu može biti ukošena zemljana ili kamena ploha te čvrsto nabijena i ugažena ili popločana kamena staza. Nakon pljuska kiša poleti oblikovanim nakapnicama i slije se u uplitač. Prije slijevanja u tajanstvenu polutamu čatrnje voda se razlije blagim udubljenjem, uplitkom. Sitni pijesak, čistač vode, preuzme plavot pa voda uskače u čatrnju čista i spremna za piće.

Tridesetih godina dvadesetoga stoljeća slamne krovove zamijenili su crjepovi, a naplitke, plitke i uplitke *oluci*¹⁰. Kišnica se niz crijep slije u žljebove pa preko sitna sita, uz milozvučno poskakivanje, uskoči u tamno lice čatrnjske vode. Žljebovi puno brže pune čatrnje pa je oskudica vodom smanjena. Čatrnje su se uvijek gradile u *osinju*¹¹ kako bi se za ljetnih žega voda što manje zagrijavala, kako ne bi bila *mlakača*. Svježina vode zadržavala se i sjenom murvinih stabala ili *odrna* vinove loze. Odrne su obično krasili bijeli grozdovi slasnoga stolnog vina imenom *šljiva* ili *kozje sise*. Izbjegavalo se saditi orahe jer žila oraha oštrica je svrdla što probije i ošteti sve zidove.

Voda iz kamenih čatrnja vrlo je ukusna i hladna, osobito ljeti. Najhladnija je voda iz čatrnja koje su građene u stojnim kućama. Nije rijetkost čuti kako je mrzla, odnosno toliko hladna da trnu zubi. Stari, mudri ljudi opominjali su djecu da će im ispucati zubna caklina ako ju piju dok jedu vruću hranu. Oni koji nisu slušali, dozivaju davnine i svojoj djeci dosadno ponavljaju: „Eee, da smo bar poslušali naše stare.“ Oni ponavljaju, mladi ne slušaju, gutaju hladne gazirane sokove, vodu s česama i zaboravljaju na kišnicu. Voda se iz čatrnja *zaća kovom*, *kiblom*¹² ili *kantom*¹³ *zaićkuljom* zapremine od pet do deset litara. Za

¹⁰ tur. oluk – cijev kojom s krova otječe kišnica; žlijeb

¹¹ reg. osinj – sjena

¹² njem. Kübel – kanta, posuda

¹³ njem. Kanne – veća limena ili plastična posuda za vodu

provrисло kove, kible ili kante privezano je uže, konopac ili lanac dug i do deset metara. Voda se izvlačila ručno, potezanjem. Zapremine čatrnja različite su. Najčešće u njih može stati 40 do 80 pa čak i do 180 kubika vode.

Čatrnje su važan sustav za čuvanje svježeg i pitke vode. U slučaju potrebe mogu biti dragocjenije od suhoga zlata. Voda iz čatrnja zanimljiva je i za znanstvene pokuse, to jest za određivanja čistoće atmosfere. Tako je nakon katastrofe u Černobilju uzorcima čatrnjske vode iz Hrvatske dokazano da Hrvatska nije bila onečišćena radioaktivnošću. Čatrnje zbog kulturno-povijesnih razloga i voda iz njih zbog iznimne svježine i kvalitete mogu poslužiti i kao turistička atrakcija.

U nekim zaselcima Donjih Mamića pravljene su javne čatrnje veće zapremine. Kod Kuletine u Višnjici postojala je jedna, a u Podledincu još su žive četiri zajedničke čatrnje. Jedna čatrnja bez bucala nalazi se kod kuća Lokvara gornjih, dvije na put iz Podledinca za Ledinac u Ercegovu toru, i to jedna s kamenim bucalom, a druga bez bucala, te stara čatrnja s betonskim bucalom. Na Ledincu postoje tri zajedničke čatrnje. Jedna se nalazi kod Solomunovih, a druga kod Tičinovih kuća. Ona je kod Tičinovih kuća na cesti pa je 2008. godine zavaljena kamenjem. Kod Doma na Ledincu još uvijek stražari državna čatrnja. Ta je čatrnja imala plitak u krug. Okolo, u krug, na kamenim zidovima sjedilo se i družilo nakon pučkih misa. S tog se kruga ulazilo u brak, *u svit*, u život. Devedesetih godina 20. stoljeća krug se zakrugovao u igralište. Druga državna čatrnja uvukla se u srce Pogane Vlake. I njezin je uplitak obzidan u krug. Nekad bio, danas iz ispucaloga i poskorupanog betona izbija drača i drveće.

Zbog straha da ih čatrnje, kao i lokve, ne dođu života, da se ne *uduše* u njima, djecu se od prvih riječi učilo, odnosno plašilo, da im ne prilaze. Živjele su priče o mračnoj dubini hladne vode i životu strašne babe *kučibabe* koja ima štap dug do neba. Govorilo se da od jutra do sutra baba kučibaba čuči ispod bucala ili ćemera čatrnje i čeka da se primakne neko dijete. Ako se dijete primakne, ona ga brže-bolje zakači svojim strašnim štapom i uvuče u svoje dvore iz kojih mu nikada više ne da otići. Ponekad se pričalo da ta strašna baba kučibaba pojede svako dijete koje se primakne i *nadviri* nad otvor čatrnje. Strah ima oči pa se i odrasli zagledaju u tamno lice čatrnjske vode ne bi li spazili glavu babe kučibabe. I kad kovom dodirnu površinu vode, nisu sigurni jesu li udarili u odsjaj svoje glave ili u lice babe kučibabe.

U Donjim Mamićima svijest o čuvanju vode ostatak je nekadašnjega straha od suše i žeđi. Voda se mora čuvati. Ni cisterne ni crpke za vodu i navodnjavanje nisu istjerale čatrnju iz sela. Ona je i dalje simbol hercegovačkoga krša i muke seljačke.

3. Lokve

Lokve su mala umjetna jezerca, gorske oči krških područja. U lokvama se skupljaju i zadržavaju oborinske vode kiše, leda i snijega. Lokve su u načelu vode stajačice, spremnici što u sušnim razdobljima presušuju. To su najčešće jame iskopane u zemlji na nepropusnim, glinenim tlima. Obično su pravljene u dolinama kako bi se voda nesmetano slijevala u njih.

Šušnjarova lokva u Višnjici

Lokve su različite prema obliku, dubini i površini. Većina ih je okrugla, promjera i preko dvadeset metara, a dubine od deset do petnaest metara. Neke su lokve ograđene kamenjem kako se tlo ne bi urušavalo. Između većega kamenja stavljala se *škalja*¹⁴ kako bi obzida čvršće stajala. Pojedine su lokve podazidane suhozidom te opasane zidom s unutrašnje strane od uklesanoga kamena. Tim lokvama nisu prilazile životinje, a voda se koristila u domaćinstvu. U neke se lokve silazilo stubama što su se spuštale do dna. Lokva u Višnjici zvana Pečina jednim je dijelom obzidana i ima široke stube niz koje se bez problema može sići do dna. Kad je voda padala na dno, govorilo se da još ima za *napiljkat ili upiljkat vode*. Zimi se u nekim lokvama voda zaleđivala pa je led probijan kako

¹⁴ reg. škalja – sitno kamenje

bi se voda izvadila. Uz neke lokve nalazila su se korita iz kojih se napajalo blago. U koritima se ponekad prala roba.

Osim podazidanih, postoje i nepodazidane lokve. Nepodazidane su obično služile za napajanje blaga. Te su lokve građene s blagim nagibom tako da se bez problema prilazi vodi. Životinje su ulazile s jedne, a izlazile na drugu stranu. Kako su često prilazile piti vodu, tako su i ugazile, *utabanale* tlo pa je ono bilo ugaženo, mokro, sklisko i nepropusno.

Obzirom da se lokve pune samo oborinskim vodama, većina ih presuši u sušnom razdoblju godine te nestaje flore i faune u njima. Dok ima vode u lokvama, ima tu i komarca, vretenaca, žaba, guštera, blavora, zmija bjelouška i zelembaća. „Zelembaću, zelembaću, zeleno ti mliko u materē“, još zvone glasovi bosonoge djece. Djeca odrasla, zelembaće zatekla zla kob, zagubili se u vremenu pa samo oni najsnažljiviji i najprkosniji pokatkad zaplaze kamenjarom.

Nakupljanje mulja, urušavanje nepodazidanih lokava i rušenje kamenih zidova dovodi do nestajanja lokava. Nebriga za stara staništa vode osudila je lokve na propast pa danas mnoge, nažalost, žive samo u pričama ljudi. Neke su se izgubile, nestale zauvijek zbog neznanja, dobre namjere i želje da im se ušminka lice. Nakon nepropisne šminke, odnosno nakon što su uredno ostrugane i očišćene od korova, a zbog nedostatka domaćih životinja, njihovih kopita i papaka, lokve su se pretvorile u prazne jame. Izgubile su se same u sebi, u svom mekom licu, i prerasle u ledine na kojima raste i vene samo trava prošarana cvijećem.

U prošlosti su lokve imale presudnu ulogu za život stanovništva. Većina ih je korištena za vodoopskrbu ljudi, to jest za piće, pranje rublja, navodnjavanje ili za napajanje blaga. Lokve su bile opasnost za djecu, ali i radost. U nekim lokvama djeca su naučila i plivati i klizati se. Danas u dvadeset prvom stoljeću lokve nemaju životnu važnost, ali sjećanje i znanje o njima ima kulturno-povijesni značaj.

Prvi zapis o lokvama nalazi se na stupu moabskoga kralja Meše, kralja Kanaana, oko 865. godine prije Krista. Kada su Kananci ratovali s Izraelcima, kralj Meša izdao je važnu naredbu o gradnji lokava, jama za vodu, poučavajući svoje podanike da će u ratu preživjeti i pobijediti oni koji budu imali dostatne količine vode. Puno godina kasnije na sasvim drugom dijelu

Lokva u Višnjici

Lokva Srnača kod Tomića kuća

zemlje žedni su Mamići naučili što znači voda i kako kišnicu sačuvati za sušna razdoblja. Na pogodnim mjestima, obično u dolovima, kopali su lokve. Osim umjetnih lokava koje su iskopali Mamićani, postoje i one koje je stvorio Bog u udubinama s vodoodrživom glinovitom podlogom.

Lokvica – Pogana Vlaka

U Donjim Mamićima još uvijek su vidljive lokve čije se vrijeme postanka ne zna, ali prema mišljenju stanovnika starije su od četiri stotine godina. Danas su u načelu zanemarene i neiskorištene. Svaka lokva ima svoje ime. Lokva Srnača, lokva u Zelenome dolu i Lokvica još dišu u Poganoj Vlaci. Lokva u Borajni kod Bračića kuća skriva vodeno lice u trnju i drači, dok lokve kod Lokvarskih kuća u Podledincu spavaju Trnoružičin san. Šušnjarovom i Višnjičkom lokvom leluja trava i zuje pčele. Najgore su prošle velike lokve kod Tabakovića kuća i ona na križanju putova između Gruda, Širokoga Brijega i Ledinca ispred kuće Pere Vukoje, Ivanova. Njih je pregazila asfaltna ceste pa bez slika žive samo u sjećanjima i riječima Mamićana. Vrijeme je zatrpalo i lokve u Podledincu kod zaselka Lokvari donji i kod Lekinih kuća. Lokva kod Lokvara gornjih djelomično je zatrpana, zarasla je u draču i šibljte ne drži vodu.

Lokva Srnača nalazi se u Poganoj Vlaci kod Tomića kuća. U njoj ima vode i može joj se prići. Djelomično je zarasla u šibljte. Prema mišljenju mještana stara je između tristo do četiri stotine godina. Iz nje se voda koristila u kućanstvu, poljodjelstvu i za napajanje stoke.

Lokvica kod Macanovih kuća u Poganoj Vlaci još drži vodu. Nalazi se na jednoj livadi i potpuno je dostupna. K njoj vodi uski asfaltni put. Podazidana je suhozidom i s istočne strane lokve raste trska, a okružuje je šipak i grabovina.

Lokva u Zelenom dolu kod Macanovih kuća zavukla se u grabovinu i draču na vrh *vrtla* uz kameni zid. Potpuno je obzidana od dna do vrha. U nju usidrena voda sada je samo uzletna staza mladim kukcima i pojilište divljim životinjama. Slučajnoga putnika ili putnika namjernika pozdravit će, uz radosnice žabljega orkestra, stari blavor istegnut na ploči *u prančijoku*¹⁵. Prema kazivanju mještana voda iz lokve u Zelenom dolu koristila se za piće, u poljodjelstvu i za napajanje blaga. Godine je rastegla od brojke trista do četiri stotine.

Lokva kod Bračića kuća nalazi se u šumi uz stari konjski put od Leka prema Borajni. Put je gotovo potpuno zarastao u šikaru i vrlo teško, gotovo nemoguće, ju je pronaći. No, znatiželjniku je, kako reče Ivan Tica Paškić, vodac stari čempres što raste tik uz nju i cilja svojim vrhom iznad gore put neba. Obzidana je od dna do vrha, a uz nju se nalazi još jedan sigurnosni zid s kojega su puna burila uzdignuta na jedno rame ili uprćena na leđa putovala do stojnih kuća. Nema više burila pa lokva ispunjena vodom do samoga vrha mami sunce, mjesec i ptice da se zavuku u njezino bistro, čisto lice.

Lokva u Zelenom dolu – Pogana Vlaka

¹⁵ reg. u prančijoku – u suncu

Lokve, te nekada dragocjene nakupnice vode, iako su izgubile važnost, toliko su upisane u svijest ljudi da žive paralelno s njima. Imena dvaju zaselaka nastala su prema nazivu lokava pa Mamićani još uvijek imaju Lokvare gornje i Lokvare donje. Ako se pak razmišlja o riječi lokva, može se zaključiti da vuče korijen iz latinske riječi za mjesto ili pak iz glagola lokati. Znanje o tome da vodu neke životinje piju, a neke loču, te da voda podloče ono što odluči oslabiti još živi među Mamićanima.

Uz lokve, kao i uz čatrnje, vezane su razne narodne priče u kojima obično djeca crknu kao mlada trava na suncu ako se primaknu blizu ili pak ako se nadvire nad vodu, zakači ih i u smrt odvuče strašna i zla kučibaba. Djecu se plašilo da ne prilaze lokvama, opominjalo ih se da će se, ne budu li oprezni, *udušiti* (utopiti). No, zla kob preskoči i oprez i strah, preskoči i ugrabi svoj danak. Tako je nesreća odnijela i utopila djevojčicu u višnjičkoj lokvi kad je s majkom prala rublje.

Vratimo li ih u povijest, vidjet ćemo koliku su važnost lokve imale za stanovnike Donjih Mamića. Voda iz lokava koristila se za piće te za napajanje stoke. U poljodjelstvu je bila važna za zalijevanje duhana ili povrća. Obzirom da su bile od velike koristi, o njima se vodila briga i pomno ih se održavalo. Nakon što su napravljene čatrnje, a osobito nakon što su domaćinstva dobila vodu iz vodovoda, te nakon zanemarivanja poljodjelstva i stočarstva došlo je do zapuštanja i zaboravljanja lokvi.

Iako više nema potrebe za lokvama, valjalo bi ih održavati radi života u njima i oko njih. Potrudimo li se ne ispustiti ih iz života, one bi nam mogle postati stanište biljnomu i životinjskomu svijetu koji je iznimno važan za kraške ekosustave. Biljni i životinjski svijet u lokvama i oko njih uopće nije istražen. Osim kupine, grabovine, drijenaka i šipka, uz pojedine lokve raste trska što budi misao da bi tu mogla biti i vodena žila, odnosno podzemna voda. A voda i znanje o vodi znači život, jer gdje je vode, tu je i života.

4. Posude za vodu

Voda se iz čatrnja, kamenica i lokava koristila besplatno, a vađena je, skladištena, prenošena i korištena raznovrsnim predmetima. Voda se *zaćala*¹⁶ kantama *zaićkuljama*¹⁷ ili *kiblama*, usipala i nosila u burilima, mjehovima

¹⁶ reg. zaćala – zahvatala

¹⁷ reg. zaićkulja – ona kojom se zahvata voda

(*mišinama*) i lamama *zingačama*¹⁸. *Bukare*¹⁹, *bukarice*, *krigle*²⁰ i čaše pak su posude za piće. Životinje su se napajale iz kanta i korita.

Korito u Gornjoj ogradi uklesao Ivan Tica Paškić

Riječ burilo javlja se u Aziji, u Gruziji, a znači kaca, drvena posuda otvorena s gornje strane, uspravna, šira u dnu nego na vrhu. Burilo je drvena posuda bačvastoga ili valjkastoga oblika opasana metalnim obručima, *zadniveno*²¹ je i stoji uspravno ili *pološke*, to jest položeno, a služilo je za prenošenje i skladištenje većih količina vode. Na gornjoj strani ima rupicu kroz koju se ulijeva voda. Burilo drži oko 15 litara tekućine. Ljudi koji nisu imali tegleću marvu, magarce i konje, nosili su burila na ramenu ili uprćena na leđima. Prtilo se *uprtnicama* koje su se nalazile na burilu ili pak konopcima ili ispletenim užima. Posude za vodu, koje su imale *provrislo*²², nosile su se u rukama ili okačene o *vagire*²³.

Korita su stare posude za napajanje životinja i pranje rublja. Najčešće su dubljena u kamenu. Oblici i veličine korita različite su. Bez obzira na to jesu li

¹⁸ reg. lama zingača – limena posuda; tal. lama – limena posuda, limenka, kanta; njem. Zink – cink; lat. zincum – cinčana

¹⁹ tal. Bucchero, špa. Bucaro, port. bucaro – glinena posuda, vrsta čaše, drvena uobručena ili od keramike, kupa

²⁰ njem. Krügel – vrč ili čaša s ručkom iz kojih se pije pivo (kao mjera pola litra)

²¹ zadniveno – zatvoreno drvenim dnom

²² provrislo – provrijeslo; metalni luk iznad kante

²³ vagir – drveni predmet za nošenje vode koji se nosio oslonjen na vrat, a na krajevima je postojala drvena kukica koja se kačila za provrijeslo.

korita mala, srednja ili velika te okrugla ili četvrtasta, gotovo svako korito ima uklesanu rupu koja služi za odlijevanje vode, odnosno za održavanje čistoće.

Kamena su korita najviše odoljela zubu vremena. Prazna ili puna privlače pogled i minula stoljeća. Rasuta diljem Mamića po ogradama, vrtačama, uz staje i stojne kuće, uz lokve i čatrnje pozivaju u svoja njedra. Zaljubljenici u ruke svojih predaka, u njihovu špicu i dlijeto, izabiru za korita počasna mjesta, uz dvorišne česme i fontane ili ih pak pretvaraju u rajske vrtove iz kojih procvjetava điran²⁴, lavanda, mesliđan²⁵, metvica, momak²⁶, neven, ružmarin i isijava božji dah, život.

Tekst napisala Milka Tica prema kazivanju Ivana Tice Paškića iz Podledinca.

Mr. sc. Milka Tica

²⁴ reg. điran – muškati, pelargonija

²⁵ reg. mesliđan – bosiljak

²⁶ reg. momak – lijepi dečko

CRVENI KRIŽ

SREĆKO MIKULIĆ

Crveni križ Grude u 2008. godini151

CRVENI KRIŽ GRUDE U 2008. GODINI

Humanost, nepristranost, neutralnost, neovisnost, dragovoljnost, jedinstvo i univerzalnost osnovni su principi djelovanja međunarodnoga pokreta Crvenog križa. Svoje ciljeve i zadaće Crveni križ Grude ostvaruje u području zaštite i unapređenja zdravlja, socijalne zaštite, zdravstvenoga i humanitarnoga odgoja i obrazovanja. U situacijama prirodnih i drugih nesreća Crveni križ obavlja posebne zadatke u skladu s važećim zakonskim rješenjima, Sporazumom o suradnji s civilnom zaštitom. U slučaju oružanoga sukoba Crveni križ Grude izvršava sve obveze sukladno Ženevskoj konvenciji i preporukama Međunarodne federacije društava Crvenog križa i Crvenoga polumjeseca.

Crveni križ Grude organizira i provodi akcije dobrovoljnoga darivanja krvi, obuku kandidata za polaganje vozačkoga ispita iz osnova pružanja prve pomoći, programe socijalnoga karaktera, edukaciju iz zdravstvene zaštite, posebice mladih (problemi ovisnosti, borba protiv TBC-a i AIDS-a). Osnovni su ciljevi djelovanja Crvenog križa: unaprjeđenje i propagiranje načela međunarodnoga pokreta Crvenoga križa, podizanje zdravstvene kulture stanovništva, ublažavanje ljudskih patnji, posebice u vrijeme prirodnih katastrofa, propagiranje ideala uzajamnoga poštovanja među ljudima, poticanje i povećanje socijalne sigurnosti stanovništva i druge slične aktivnosti.

Aktivnosti tijekom godine

1. Akcije dobrovoljnoga darivanja krvi

Akcije dobrovoljnoga darivanja krvi svakako su, uz ostale redovite aktivnosti Crvenoga križa Grude, među važnijim pothvatima. Akcije se organiziraju u suradnji s Odjelom za transfuziologiju SKB Mostar. U 2008. godini održana su predavanja srednjoškolicima završnih razreda o važnosti dobrovoljnoga darivanja krvi. Na Radiopostaji Grude emitirana je emisija na ovu temu, u kojoj smo nastojali potaknuti što veći broj građana na dobrovoljno darivanje

krvi. Dobar pokazatelj uspjeha jest porast broja prikupljenih doza krvi u 2008. godini.

U 2008. godini imali smo osam akcija. U poduzeću Violeta održane su dvije akcije u kojima je sudjelovalo 59 osoba, prikupljeno je 35 doza krvi. U Eronetu su održane također dvije akcije prikupljanja kojima je pristupilo 65 osoba, a prikupljeno je 37 doza krvi. Za ova poduzeća akcije su organizirane u njihovim matičnim prostorijama. Za građane i učenike organizirane su dvije akcije u srednjoj školi u Grudama, darivanju krvi pristupilo je 97 učenika, dok je nakon liječničkoga pregleda krv darovalo 70 učenika. U dvije akcije organizirane za građane općine darivanju je pristupilo ukupno 106 građana, a krv je dao 61 građanin. U konačnici bi to izgledalo ovako: darivanju je pristupilo ukupno 327 osoba, a krv su dale 203 osobe. Ovi rezultati svjedoče kako je postotak u odnosu na prethodnu godinu znatno porastao, što smatramo plodom edukacije o potrebi i važnosti dobrovoljnoga darivanja krvi. Imamo najveći broj darovanih doza u odnosu na broj stanovnika u našoj županiji. Tradicionalno županijsko druženje dobrovoljnih darovatelja krvi održano je 2008. godine u Grudama, konkretnije u restoranu Veliki most u Tihaljini. Na tom događaju okupilo se preko 130 darovatelja krvi i gostiju, gdje je još jednom istaknuta važnost darivanja najvećega dara što ga čovjek može darovati čovjeku.

2. Osposobljavanje kandidata za vozače u pružanju prve pomoći

Spomenutu aktivnost Crveni križ Grude provodi u suradnji s Domom zdravlja Grude. U 2008. godini bio je 181 kandidat – vozač koji se osposobljuje za pružanje prve pomoći. Postoje realni planovi proširenja obuke prve pomoći i na civilno stanovništvo, naročito za učenike u školama. Ovo ističemo zato što smatramo izuzetno važnom vještinu, danas u moderna vremena, pravilnoga pružanja prve pomoći. Tijekom 2008. godine Crveni križ Grude imao je 181 kandidata za edukaciju iz poznavanja osnova pružanja prve pomoći.

3. Program kućne njege

Broj donatora u Crvenom križu stalno opada, dok se potrebe za programom kućne njege ne smanjuju. Štoviše, u svjetlu najnovije gospodarske krize sve je više potrebitih i nezbrinutih. Crveni križ općine Grude posjeduje kartoteku socijalno najugroženijih u našoj općini pa nam je to kriterij za raspodjelu hrane i higijenskih potrepština. Crveni križ kao institucija ne može učiniti čuda na ublažavanju socijalne ugroženosti ljudi bez uključivanja cijele naše zajednice.

4. Rad s mladima

U 2008. godini Crveni križ Grude nastavio je uspješan rad s mladima, uglavnom u suradnji s našim školama. U prigodi tjedna Crvenoga križa i tjedna borbe protiv TBC-a, uz pomoć nastavnika u školama, vršili smo prodaju prigodnih markica, tako prikupljena sredstva koristile su škole za svoje socijalne programe. Oko stotinu djece u Osnovnoj školi Grude prošlo je tečaj iz osnova pružanja prve pomoći, koji je vodila dr. Vinka Đevenica. Odabrana ekipa učenika sudjelovala je na županijskome natjecanju iz prve pomoći, gdje su osvojili treće mjesto. Crveni križ Grude aktivno sudjeluje u daljnjem jačanju DOTS strategije (borba protiv TBC-a) u Bosni i Hercegovini.

5. Obilježavanje važnijih datuma

Crveni križ Grude participira u obilježavanju važnijih datuma koji se odnose na rad Crvenoga križa. Tjedan Crvenoga križa od 8. do 15. svibnja obilježen je prigodnim plakatiranjem i prodajom markica. Svjetski dan prve pomoći, 13. rujna, obilježen je u suradnji s Policijskom postajom Grude. Toga dana učenici – volonteri Crvenoga križa zajedno s policijom dijelili su kutije prve pomoći vozačima auta, koji ih nisu imali, ukazujući im tako na važnost preventivnoga djelovanja. Tjedan borbe protiv TBC-a, 14.-21. rujna 2008., obilježili smo predavanjima učenicima u školama o važnosti preventive u borbi protiv tuberkuloze. Svjetski dan borbe protiv AIDS-a, 1. prosinca, obilježen je plakatiranjem škola i ustanova te dijeljenjem promidžbenoga materijala u srednjoj školi. Crveni križ Grude aktivno je sudjelovao u radu Crvenoga križa Zapadnohercegovačke županije i Crvenoga križa Federacije Bosne i Hercegovine.

Srećko Mikulić

UČENIČKI USPJESI

JOSIP TICA

Romanika i gotika157

MAGDALENA GRIZELJ

Usporedi pračovjeka, njegove običaje,
kulturu s modernim čovjekom158

ANDRIJANA MLINAREVIĆ-CVETKOVIĆ

Dobitnici plakete Matice hrvatske Grude na
području likovne umjetnosti.....159

ROMANIKA I GOTIKA

Teško je, općenito govoreći, u umjetnosti napraviti klasifikaciju stilova, odrediti koji je bolji, a koji lošiji. Tako je i s romanikom i gotikom, dvama stilovima koji su u cijeloj Europi bili objeručke prihvaćeni.

Masivnost romaničke crkve i malenost likova u njezinim reljefima, grubost i surovost oštarih zidova i žlijebova gotičke crkve te čarobna nježnost svjetlosti koja obasjava vjernike cijelim spektrom boja s neobičnih vitraja... To je samo mali dio onoga što ova dva stila čini posebnima. Raskoš gotičke i skromnost, bogata skromnost romaničke gradnje čovjeka ostavlja bez daha. Ali, unatoč svoj visini, raskoši i sjaju gotičkih građevina, mene sasvim zaokuplja romanika, i to svojom toplinom i jednostavnošću koju, po meni, nikakva gotička građevina ne može pružiti. Nepobitan je veliki trud koji je uložen u oba stila, osobito u gotiku, ali romaničke građevine, tj. romaničke crkve bliske su malom čovjeku, dok gotiku shvaćam kao težnju nečemu višem, samomu Bogu. To je, mislim, glavni uzrok prihvaćanja „barbarskog stila“, želja da se čovjek izjednači s Bogom.

I sam sam na prvi pogled osjetio veće oduševljenje gotikom, ali detaljnijim promatranjem i boljim razmišljanjem došao sam do zaključka da je meni bliži stil, ipak, romanika.

Josip Tica, 2. a

USPOREDI PRAČOVJEKA, NJEGOVE OBIČAJE I KULTURU S MODERNIM ČOVJEKOM

Gledajući s najjednostavnije strane, razlika između pračovjeka i modernoga čovjeka golema je, jednostavno pračovjek je „zaostao“ za modernim čovjekom. Međutim, kada bismo malo bolje pogledali u kuteve prošlosti i njezin razvoj do danas, bez pračovjeka današnji „moderni čovjek“ i ne bi bio baš tako „moderan“.

Pračovjek se borio na sve načine da preživi i čudeći se „novim silama“ (suncu, kiši). Za modernoga čovjeka to je obična svakodnevica s kojom se stoljećima svakodnevno susretao pa ih ne shvaća tako osobno. Težio je za „malim“ – boljim sutra, a modernoga čovjeka i ono što ima danas ne zadovoljava, teži za još i još...

Kuća, zgrada, stan ili čak neboder za modernog čovjeka je malo i ne doživljava to subjektivno već kao realnost i normalu današnjice, dok je pračovjeku špilja ili bilo kakav kutak, koliba značila mnogo više te život sutra. Pračovjek je pronašao vlastiti način sakupljanja informacija i prenošenja iskustava iz generacije u generaciju. Zahvaljujući tome, današnji moderni čovjek se obogaćuje i stvara te proširuje svoje carstvo. Oruđa, šiljke, strugala i slično dobivao je tehnikom od odbitaka kamenih jezgara, drveta, ulagao je veliki trud i ljubav u svoje stvaralaštvo, a današnji čovjek to prakticira samo kao ukrasne dodatke.

Za modernoga čovjeka današnja vjera samo je još jedan naziv, način predstavljanja, dok se u realnosti i ne ponaša onako kako se predstavlja. Pračovjek svoju vjeru doživljava puno subjektivnije te s čvršćim stavom i načinom shvaćanja. Mnoštvo je razlika između ova dva kontradiktorna pojma, iako ih korijeni vuku na sličnosti, bez jednoga ne bi bilo drugoga i obrnuto. Kao točku na ove usporedbe možemo staviti pračovječju cijenjenost i ljubav prema onom što je sam stvorio i radio u usporedbi s čovjekovim nezadovoljstvom današnjice.

Magdalena Grizelj, 2. b

DOBITNICI PLAKETE MATICE HRVATSKE GRUDE NA PODRUČJU LIKOVNE KULTURE

Na razini srednjih škola nagradu Matice hrvatske dobili su učenici Jure Pešorda, učenik III. razreda gimnazije, i Ivan Matić, učenik II. razreda Građevinske škole iz Gruda. Jure Pešorda smirenim potezom gradi crtež dinamičnoga naboja. Snagu postiže odvajanjem tamnih i svijetlih ploha, samo detalje, kao što je lice, ne odvaja, nego modelira stvarajući određenu dozu senzibiliteta koja se suprotstavlja svojom mekoćom tamnim dijelovima crteža. Za razliku od Jure, Ivan Matić stvara brze kroki-crteže kredom. Linija kreće po papiru gradeći snažnu formu.

Na razini osnovnih škola nagradu je dobio Josip Mijatović, učenik VI. razreda iz Tihaljine. Josipov *Portret* olovkom pokazuje izrazito slobodan duh i energiju. Nježnom linijom postiže zavidnu slobodu izraza. Uz Josipa, nagradu je dobio i Boris Rogić za rad *Jesenje lišće*. To je uzbudljiva stvaralačka avantura gdje lišće gubi svoj uobičajen izgled, dobiva novu dimenziju, likovnu slobodu kojom mladi učenik raspolaže.

Andrijana Mlinarević-Cvetković

SPORT

JOSIP ŠIMIĆ

Liga Hercegovine 2009. – Grude.....163

LIGA HERCEGOVINE 2009. – GRUDE

Liga Hercegovine zamišljena je i pokrenuta prije nekoliko godina kao međuopćinsko natjecanje u najmasovnijem sportu današnjice – malom nogometu. Liga je prvi puta odigrana 2005. godine u Ljubuškom, uz sudjelovanje najboljih ekipa iz 6 općina regije. U sljedeće tri godine liga je odigravana u različitim gradovima zapadne Hercegovine, a natjecanje je iz godine u godinu postajalo sve atraktivnije. Zahvaljujući općoj popularnosti nogometa, velikom i rastućem interesu publike kao i medija za ovo natjecanje te nadasve pogodnom terminu odigravanja, „Liga Hercegovine“ prerasla je u regionalno sportsko natjecanje bez premca, na kojemu sada sudjeluje 8 najboljih malonogometnih ekipa iz svih županija naše regije: Zapadnohercegovačke, Herceg-bosanske i Hercegovačko-neretvanske.

U svim se općinama Hercegovine tijekom ljetnoga razdoblja odigravaju brojni turniri, a po jedna ekipa iz svake općine, koja je ujedno i pobjednik najjačega lokalnog turnira, sudjeluje u završnici natjecanja „Lige Hercegovine“, čiji je ovogodišnji domaćin bila općina Grude.

Prema skromnim procjenama malonogometna prvenstva u općinama s hrvatskom većinom ovoga su ljeta privukla na tribine više od 200.000 gledatelja. Odigrane su stotine utakmica i nastupilo je više od 1500 nogometaša od Tomislavgrada do Stoca. Malonogometna natjecanja, koja su na neki način uvod u glavni turnir – „Ligu Hercegovine“, postala su pravi masovni pokret u svih osam općina što će igrati na završnom turniru.

Na ovogodišnjem natjecanju sudjelovale su općine:

Široki Brijeg – ekipa Kočerina

Posušje – ekipa Rastovače

Čitluk – ekipa Dobro Selo

Mostar – ekipa Jasenice

Ljubuški – ekipa Stubica – Zvirici - Bijača

Grude – ekipa Sovići Donji

Stolac – Aladinići - Crnići

Tomislavgrad – ekipa Kongora

Osam najboljih ekipa, ždrijebom podijeljenih u dvije skupine, odmjerilo je snage kroz međusobne susrete u sustavu lige, nakon čega smo u doigravanju četiriju ekipa dobili pobjednika „Lige Hercegovine“ za 2009. godinu. Prema usvojenom sustavu eliminacijski dio započinje nakon što svaka momčad odigra tri utakmice u svojoj skupini. Prve dvije ekipe u obje skupine napreduju u polufinale u kojemu se sastaju pobjednici skupina i drugoplasirane momčadi druge skupine. Borbe za medalje završavaju utakmicom za treće mjesto koje igraju poraženi polufinalisti te finalom koje je ujedno i posljednja utakmica na turniru. Turnir se u cijelosti održavao na igralištu u Donjim Sovićima u razdoblju od 18.-26. kolovoza, a sve utakmice turnira odigravale su se u večernjim terminima, s tim da su svake večeri na rasporedu bile po tri utakmice.

Koordinacijski odbor „Lige Hercegovine“:

Josip Šimić – predsjednik (Grude)

Mile Prusina – član (Čitluk)

Vjeko Arapović – član (Mostar)

Tihomir Mustapić – član (Posušje)

Josip Bevanda – član (Široki Brijeg)

Nikica Šiljeg – član (Ljubuški)

Zoran Biletić – član (Stolac)

Ilija Bagarić – član (Tomislavgrad).

Organizacijski odbor MZ Sovići Donji:

Ivan Boban

Dražen Vlašić

Mario Prlić

Damir Prlić

Ivica Boban

Željko Vlašić

Dražen Pejić

Josip Šimić.

Natjecateljsko povjerenstvo imalo je osam članova:

Ivica Marić

Nikica Šiljeg

Zoran Biletić

Miro Begić

Ivan Jurilj

Tomo Krsić
Ivan Banović
Vjekoslav Arapović.

1. Pripreme

Međuzupanijsko koordinacijsko tijelo sastavljeno od predstavnika osam općina održalo je više sjednica kako bi se natjecanje što bolje pripremilo, a svoju posljednju sjednicu održalo je 11. kolovoza u Mostaru. Osim što su izvučeni parovi, utvrđena satnica i druge pojedinosti završnoga turnira, na ovome sastanku razgovaralo se i o brojnim problemima, sve s ciljem kako dodatno poboljšati i unaprijediti ovu iznimnu ljetnu manifestaciju.

Ovaj turnir nema stalnoga izvora financiranja, odnosno sve ovisi o dobroj volji entuzijasta koji u početku imaju zadatak zainteresirati sponzore i političare kako bi se turnir mogao pripremiti na razini koju i zaslužuje. Tjednima prije početka turnira MZ Sovići Donji počela je s aktivnostima kako bi se što bolje pripremili. Budući da dotad nismo imali priliku organizirati ovako velik događaj, mnoge stvari rješavale su se u hodu, ali kako se završnica primicala, sve veći broj ljudi uključivao se u organizaciju. U uređivanje igrališta ove godine uloženo je nekoliko tisuća konvertibilnih maraka, što je uglavnom financirano sredstvima Mjesne zajednice i mještana Sovića Donjih. Uređeno je malonogometno igralište oko kojeg je stavljena zaštitna metalna ograda, postavljena je nova rasvjeta, uređeni su tuševi u sklopu osnovne škole, postavljene su montažne tribine za oko 2500 tisuće navijača, u čemu su nam pomogli i Športski savez iz Širokoga Brijega i Posušja. Sve aktivnosti izvedene su uz sudjelovanje velikoga broja volontera – igrača, navijača, mještana i članova Vijeća mjesne zajednice. Objekti koji su se uredili nisu se gradili samo za ovu prigodu, nego će služiti u razne svrhe cijelu godinu, osobito za nastavu tjelesnoga odgoja.

2. Svečano otvaranje turnira

Svečanom otvaranju turnira nazočilo je oko 3.000 ljudi. Turnir je otvoren 18. kolovoza u 20.30 sati pozdravnim govorom načelnika općine – gospodina Viktora Marića, uz nazočnost predsjednika Općinskoga vijeća Grude – gospodina Nikice Tomasa, ministra prosvjete, kulture i športa Zapadnohercegovačke županije – Vjekoslava Čambersa, ministra prostornoga uređenja Zapadnohercegovačke županije – Mate Brzice, gospodina Velimira Pleše, generalnoga konzula RH u BiH, predstavnika drugih općina te gostiju iz kulturnoga, gospodarskoga i institucionalnoga sektora. Fra Željko Grubišić,

župnik župe Gorica - Sovići, blagoslovio je nazočne i pomolio se prije početka turnira. Nakon otvaranja u zabavnom dijelu programa nastupili su HKUD Sovići i grudske mažoretkinje.

Skupine i rezultati:

SKUPINA A

Rezultati:

Dobro Selo – Kongora 4:1

Jasenica – Aladinići/Crnići 4:1

Kongora – Aladinići/Crnići 1:2

Dobro Selo – Jasenica 2:1

Jasenica – Kongora 5:1

Aladinići/Crnići – Dobro Selo 1:7

1. Dobro Selo 3 3 0 0 13:3 **9**

2. Jasenica 3 2 0 1 11:4 **6**

3. Alad./Crnići 3 1 0 2 4:12 **3**

4. Kongora 3 0 0 3 3:11 **0**

SKUPINA B

Rezultati:

Sovići Donji – Rastovača Polje 4:3

Kočerin – Stubica/Zvirići/Bijača 3:3

Rastovača Polje – Stubica/Zvirići/Bijača 2:4

Sovići Donji – Kočerin 2:4

Kočerin – Rastovača Polje 2:0

Stubica/Zvirići/Bijača - Sovići Donji 2:1

1. Stubica/Zvirići/Bijača 3 2 1 0 9:6 **7**

2. Kočerin 3 2 1 0 8:5 **7**

3. Sovići Donji 3 1 0 2 7:9 **3**

4. Rastovača 3 0 0 3 5:9 **0**

Polufinale:

Dobro Selo – Kočerin 3:2

Stubica/Zvirići/Bijača – Jasenica 2:2 (6:5)

Finale

Dobro Selo – Stubica/Zvirići/Bijača 1:4

Priznanje za *fair play* dobila je ekipa Kongore.

Za najboljega vratara turnira proglašen je Lujo Ilić (Stubica/Zvirići/Bijača).

Najbolji strijelac turnira bio je Velimir Raspudić (Dobro Selo).

Najbolji igrač turnira bio je Mate Pehar (Stubica/Zvirići/Bijača).

Najbrojnija i najveselija navijačka skupina bili su navijači Dobroga Sela. Gotovo svi stanovnici bili su u Sovićima tijekom utakmica njihove ekipe.

Navijači Dobroga Sela

Dodatnu draž turniru dala su dva revijalna susreta prije utakmica polufinala, odnosno finala. Publika je u polufinalnoj večeri mogla uživati u susretu između novinara i Ministarstva prosvjete Zapadnohercegovačke županije. Veterani Bekije i Posušja bili su atrakcija finalne večeri pred oko 4.500 tisuća ljudi, u kojoj je momčad Posušja pobijedila Bekiju s 4:3. Utakmicu je sudila mlada sutkinja iz Splita – Antonija Grbavac. Posebno su se majstorskim obranama i potezima istaknuli rođeni Sovićanin Frano Leventić Čaja iz Posušja i na drugoj strani Verner Čuljak Sano.

Veterani Bekije i Posušja

Sovići Donji: Prvaci Gruda 2007./2008./2009.

Trećim uzastopnim osvajanjem malonogometnoga turnira mjesnih zajednica općine Grude Sovići Donji treći su put nastupili na završnome turniru i postali ekipa s najviše nastupa na „Ligi Hercegovine“. Iz Gruda na ovome turniru po jednom su sudjelovali Pocrte (2005. godine) i Drinovci (2006. godine).

Dva puta su na ovome turniru igrali i Grab iz Ljubuškoga te Ljuti Dolac i Turčinovići iz Širokoga Brijega, što dovoljno govori o kvaliteti i masovnosti općinskih malonogometnih turnira.

Ove godine za Soviće Donje igrali su:

Mile Pejić – golman, Ivan Boban Škoro, Jure Bazina, Ivan Pejić Maćinović, Stjepan Boban, Jerko Šimić, Petar Prlić Gumeni, Josip Grubišić, Jozo Spajić, vječni Matko Čuljak Plija, Vedran Vlašić, Mate Šimić, Josip Čuljak, Marko Šimić, Nikola Kozina – igrači te trener-igrač Nikola Šimić.

Voditelj ekipe bio je Josip Šimić.

Možemo slobodno zaključiti kako su ovoga ljeta općina Grude i MZ Sovići

Donji bili malonogometno i sportsko središte Hercegovine, mjesto gdje se, uz nogomet, taktiku, driblinge i golove, moglo više nego ikada i zabaviti, pjevati, družiti i upoznavati. Treba spomenuti da je turnir dijelom bio i humanitarnoga karaktera jer se dio prihoda od turnira uplatio za liječenje Marka Misira, petogodišnjaka oboljelog od cerebralne paralize.

Što se tiče same igre na završnome turniru, sve su ekipe prikazale vrlo dobro poznavanje maloga nogometa, a uspješnije su bile ekipe koje redovitije igraju mali nogomet u sličnim sastavima na raznim turnirima diljem Hercegovine i Dalmacije. Turnir je za 6 dana posjetilo oko 25.000 tisuća ljudi iz cijele Hercegovine i Dalmacije, daleko više nego ijedan prethodni turnir posljednjih godina.

Tijekom trajanja turnira u organizaciju je bilo uključeno 76 ljudi, od čega 35 volontera – mještana Sovića i naše općine. Posebno treba zahvaliti glavnim pokroviteljima turnira: *Večernjem listu*, koji je od samih početaka snažno podržavao ovogodišnju „Ligu Hercegovine“ kao jedan od najvažnijih društvenih i sportskih događaja ovoga ljeta u Hercegovini, općini Grude i načelniku Viktoru Mariću, Ministarstvu prosvjete, kulture i športa, i zlatnim

sponzorima, tvrtkama Violeta i Still koje su najizdašnije u financijskom smislu pomogle ovaj turnir.

Josip Šimić

KRONIKA

MARIO BUŠIĆ

Ljetopis u Matici hrvatskoj Ogranak Grude u 2008. godini.....173

SNJEŽANA KRALJEVIĆ

45. Šimićevi susreti Drinovci - Vinkovci Šimiću178

MARIO BUŠIĆ

Dani Matice hrvatske u Grudama 21.XI.-21.XII.186

LJETOPIS O MATICI HRVATSKOJ - OGRANAK GRUDE U 2008. GODINI

Matica je hrvatska Ogranak Grude i ove godine radila na promidžbi kulture u Grudama kao zalogu budućnosti. Primjer njezine aktivnosti i težnje bijaše i ovo pismo.

Grude, 10. ožujka 2008.

Predmet: Zamolba za dodjelu zemljišta za izgradnju kulturne ustanove Matice hrvatske Grude

Poštovani,

Matica hrvatska Grude dio je najstarije institucije hrvatskoga naroda koja djeluje na području gdje obitavaju Hrvati. Tako je Ogranak Matice hrvatske Grude, u skladu s pravilima središnjice iz Zagreba, obnovio svoj rad u Grudama 2005. godine. Do sada je Matica hrvatska Grude u svoj ljetopis ubilježila preko 70 kulturnih događanja. Posebno smo ponosni što smo u Grudama pokrenuli uljudbeno uzdizanje na svim razinama (organizirali smo predstavljanja knjiga, izložbe slika, javne tribine, poticanja učenika na pisanje pjesama i priča, koncerte, obogaćivanje Šimićevih susreta). Pokrenuli smo i tiskali prvi Godišnjak Matice hrvatske Grude čija je tematika zaokupljena zbivanjima u općini Grude, a i nakladnici smo nekoliko knjiga od kojih ističemo Latinsko-talijansko-hrvatski rječnik fra Ludovika Lalića iz Ružića.

Od početka svoga djelovanja imamo problema zbog nedostatka adekvatna prostora koji je nužan da bi Matica hrvatska u potpunosti odgovorila zadacima što si ih je zacrtala u programu svoga rada. Svjesni smo da općina Grude oskudijeva prostorom koji bi zadovoljio naše djelovanje na kulturnom polju, ali smo isto tako svjesni da je jedan takav prostor itekako potreban našoj sredini što sve više tone u sveopći potop kulturocidnih nasrtaja sa svih strana. U takvu okružju naša se mala sredina tek može snaći. Korablju, koja će sačuvati naš identitet i povijesnu vrijednost, vidimo u kulturnome dobru po kojemu je svaki narod prepoznatljiv. Stoga Vas najiskrenije molimo da nam općina sukladno svojoj mogućnosti dodijeli

zemljište na kojemu će Matica hrvatska Grude početi graditi svoj dom, što će na kraju biti kulturno narodno dobro te služiti na dobrobit svih stanovnika općine Grude. U tome domu Matica hrvatska zamislila je izgraditi jednu galeriju za izložbe, čitaonicu za građane, muzejsku zbirku, knjižnicu Matice hrvatske i ured koji bi omogućavao ovoj ustanovi da u cijelosti funkcionira. S obzirom na važnost ovakve ustanove, lijepo bi bilo da se ona nalazi na mjestu koje bi bilo pristupačno svim uzrastima naše društvene zajednice.

Uvidjeli smo da našoj općini možemo pripomoći pomaknuti stvari na bolje, stoga Vas molimo da pomognemo te zajedničkim snagama izgradimo kulturnu ustanovu na dobrobit sviju nas i našeg društva.

Molimo Vas, dakle, sukladno zaključku sa sjednice Matice hrvatske od 10. ožujka 2008. godine, da Matici hrvatskoj Grude dodijelite zemljište za izgradnju matičine kulturne ustanove.

S poštovanjem,

Predsjednik:

Mr. sc. Mario Bušić

Dostaviti:

Općinskom vijeću općine Grude i predsjedniku OV

Načelniku općine Grude

A/a.

IN MEMORIAM PROF. IVANU ALILOVIĆU

(Ružići, 25. II. 1922. – Mostar, 11. II. 2003.)

U povodu šeste godišnjice smrti velikoga hrvatskog pisca i povjesnika književnosti iz Ružića, prof. Ivana Alilovića koji je bio član Matice hrvatske, vodstvo Matice hrvatske Ogranak Grude u srijedu je, 11. veljače 2009. godine, u 14 sati položilo cvijeće i zapalilo svijeću na njegov grob na Škeljinoj njivi u Ružićima.

Naime, prof. Ivan Alilović rođen je u Ružićima 25. veljače 1922. godine, a umro je u bolnici u Mostaru 11. veljače 2003. Autor je dvanaest knjiga i nekoliko desetaka članaka iz zavičajne (ružićke) i hrvatske kulturne baštine s područja Hercegovine. Bio je također član Matice hrvatske, politički je progonjen i robijao je za Hrvatsku. Napisao je i životopise stradalnika te je bio član još nekolicine kulturnih i političkih udruga. Matica hrvatska Ogranak Grude nastojat će tiskati reprinte Alilovićevih djela.

Članovi Matice hrvatske Grude, HKD Napredak iz Mostara i DHK Herceg-Bosne posjetili grob književnika Ivana Alilovića

U povodu šeste obljetnice smrti velikoga hrvatskog pisca i povjesničara književnosti, koji je rodom iz Ružića, prof. Ivana Alilovića, revnoga člana Matice hrvatske te člana Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne i člana Hrvatskoga kulturnog društva Napredak iz Mostara, vodstvo Matice hrvatske Ogranak Grude na čelu s predsjednikom Mariom Bušićem, predsjednica Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne Marina Kljajo-Radić sa suradnicima, predsjednik HKD Napredak iz Mostara dr. fra Andrija Nikić te u ime općine Grude Srećko Mikulić, uz rodbinu pokojnoga prof. Alilovića, 11. veljače 2009. godine u 12 sati položili su cvijeće i zapalili svijeću, uz prigodnu molitvu i prisjećanje na ovoga hrvatskog velikana, na njegovu grobu na Škeljinoj njivi u Ružićima.

Predsjednik HKD Napredak iz Mostara dr. fra Andrija Nikić u svome je govoru podsjetio kako je Ivan Alilović živio i umro držeći se uspravno, kao pravi Hrvat, katolik i kao velik zavičajni pisac i povjesničar književnosti na kojega Hercegovina, osobito općina Grude, treba biti ponosna. UDBA ga je svojedobno progonila, a bio je neprihvaćen od domaćih komunista. Fra Andrija je zahvalio Ogranku Matice hrvatske Grude na revnosti oko obilježavanja ove obljetnice smrti, a predsjednik grudskoga Ogranka MH mr. sc. Mario Bušić kazao je kako će Matica hrvatska u Grudama nastojati ovaj nadnevak obilježiti i prigodnim kulturnim sadržajem u čast ovoga čovjeka, a na njegov grob postaviti će spomen-ploču u znak zahvalnosti za sve što je učinio za hrvatski narod ovih prostora svojim radom te će učiniti sve kako bi u što skorije vrijeme Alilovićeve veoma zanimljive knjige ponovno ugledale svjetlo dana i došle u ruke čitatelja. Prigodne riječi o pokojnome književniku Aliloviću izrekli su i Marina Kljajo-Radić u ime DHK H-B i fra Bernard Marić kao dugogodišnji prijatelj.

Uskrs s Maticom u Grudama 2008.

U petak, 28. ožujka 2008. u Osnovnoj školi u Drinovcima u 19 sati predstavljena je knjiga pjesama Ivana Grubišića *Molitva pod križem*. Predstavljajući bijahu: prof. Mate Grbavac, prof. dr. sc. fra Andrija Nikić, prof. Krešimir Šego, mr. sc. Mario Bušić i autor. Nastupao je zbor Osnovne glazbene škole Grude

U petak, 18. travnja 2008. u staroj crkvi u Gorici u 20 sati upriličena je večer posvećena hrvatskom uzniku Zvonki Bušiću Taiku – *Je li sokol il' je vihor*. Nastupali su: Meri Cetinić, Tatjana Feher i Klapa Bratovština. Posebna gošća večeri bila je Julie Bušić, Zvonkina supruga.

U nedjelju, 20. travnja 2008. u crkvi u Masnoj Luci (Blidinje) s početkom u 10 sati služena je sveta misa na kojoj je pjevao zbor župe Gorica – Sovići. U 11 sati u Franjevačkoj galeriji u Masnoj Luci otvorena je izložba slika fra Vinka Mikulića Bajevića. Nastupala je Klapa Bratovština.

U četvrtak, 15. svibnja 2008. u grudskoj kinodvorani u 20 sati održana je svečana akademija, odnosno dodjela nagrada učenicima osnovnih i srednje škole s područja općine Grude za najbolje literarne radove. Nastupali su mladi glazbenici općine Grude.

Uskrsna čestitka

Uskrs je došao kao znak života. U tome našem Uskrsu, uz Isusove, vidimo i znakove naših vlastitih patnji i poniženja. Hrvatskomu je narodu Matica hrvatska obojila mnoge uskrsne pisanice pričama znamenitih, vjernih, čestitih, odlučnih i samoprijegornih ljudi našega roda. I ovaj Uskrs 2008. godine u svojoj pisanici nosi obol onoga što smo i sami činili, za što smo se i sami žrtvovali.

Neka je stoga sretan i blagoslovljen Uskrs svim našim članovima, svim obiteljima poginulih i nestalih, svima Vama, poštovani žitelji našega podnebesja.

Matica hrvatska Grude

U petak 25. srpnja 2008. godine ispred osnovne škole u Gorici upriličeno je predstavljanje *Monografije HKUD-a Sloga iz Gorice*, koja je nastala u povodu 85. obljetnice postojanja ovog hvalevrijedna društva. Monografiju su predstavili mr. sc. Tihomir Bušić, dr. med., mr. sc. Mario Bušić, predsjednik Matice hrvatske Ogranak Grude i glavni urednik ove monografije te Veronika Galić, predsjednica HKUD-a „Sloga“ iz Gorice. Uz mnoštvo Goričana i njihovih gostiju, tu je večer također otvorena izložba fotografija ovoga kulturno-umjetničkog društva te su dodijeljene zahvalnice zaslužnima. Program obilježavanja ove obljetnice bio je nastavljen i u subotu 26. srpnja 2008. godine uz nastup folkloraša te zabavom do kasno u noć.

U subotu, 2. kolovoza 2008. u 10 sati u Goricu se nakon dugogodišnje robije (32 godine) u strogim američkim zatvorima vratio hrvatski emigrant Zvonko Bušić Taik. Ovdje donosimo protokol dolaska i dočeka Zvonkina u rodnu Goricu. Protokolom je ravnao predsjednik MH Grude Mario Bušić. Matica hrvatska Grude i minulih je godina zajedno s Bratovštinom sv. Stjepana Prvomučenika Gorica – Sovići organizirala mnoge priredbe koje su bila moralna i duhovna podrška Zvonki Bušiću.

Evo protokola:

1. Zvonko Bušić Taik sa suprugom Julienne oko 10 sati prelazi granični prijelaz Vinjani Donji – Gorica. Na ulasku u Goricu, ispred terminala, dočekuju ga Tatjana Bušić (Grmušina) i Damir Markić obučeni u goričku narodnu nošnju. Oni će Zvonki i Julienne nazdraviti bukljicom. Damir Markić će Julienne darovati cvijeće. (Na tom prvom zaustavljanju na granici bit će netko od rodbine i još nekoliko Goričana te neograničen broj drugih ljudi.)

2. S granice (terminala) Zvonko i Julienne u autu idu do ulaznih vrata u dvorište Osnovne škole u Gorici. Tu Zvonku i Julienne čeka njegova rodbina (Ivać, Gugo, Marija, Zdravka...) i kreću prema bini ispred škole. Goričani čine prolaz od ulaznih vrata do bine slobodnim. Na bini stoje Mario Bušić u ime domaćina, mala Petra Bušić (Tihe Ivaćeva), mladi obučeni u narodne nošnje iz HKUD-a „Sloga“ – Gorica i fratri i časne sestre. Tončo Grubišić sa šampanjcem stoji uz binu. Po dolasku Zvonke i Julienne i njihove rodbine na binu Mario Bušić u ime Goričana i svih prisutnih pozdravlja Zvonku i Julienne Bušić. Potom Anđelka Grizelj (Seka Grmušina) u narodnoj nošnji daruje Zvonki zobnicu čilimaricu u kojoj je boca rakije loze i domaći duhan – škija, a Mario Bušić mu poklanja album fotografija i DVD s Večeri za Zvonku koja je bila u staroj crkvi u Gorici 18. IV. 2008. pod nazivom *Je li sokol il' je vihor*. Za to vrijeme Mario pojašnjava darove. Poslije toga mala Petra Bušić pozdravlja Zvonku i Julienne kratkim tekstom koji je ona sama napisala za ovu prigodu. Iza toga Zvonko se obraća nazočnima. Na kraju, pred sam odlazak Zvonke i njegove obitelji s bine, Ante Grubišić Tončo, Ljubo Grizelj i Mario Bušić otvaraju šampanjac, liju u dvije čaše za Julienne i Zvonku te prisutnima, a nakon nazdravljanja Zvonko se vraća prema autu i odlazi. Do ulaska u auto prati ga rodbina i Goričani kao i pri dolasku iz auta do bine. Na bini je razglas – Ante Pejić Žerić. Policija regulira promet – zadužen Dobroslav Galić Bočo. Svi će sudionici u subotu u 9 sati biti ispred škole u Gorici.

Mario Bušić

45. ŠIMIĆEVI SUSRETI – DRINOVCI 2008.

U petak, 7. studenoga u 17 sati u Srednjoj školi A. B. Šimića – Grude otvoreni su *Šimićevi susreti*. Nastupali su učenici Osnovne glazbene škole, a

zanimljivo je bilo i kazivanje pjesama A. B. Šimića, kao i izložba učeničkih radova – Šimićevi portreti. U ponedjeljak, 10. studenoga u 19 sati u grudskoj kinodvorani predstavljen je *Godišnjak – Susreti 2* Matice hrvatske Ogranak Grude. U glazbenom dijelu programa nastupala je Klapa Bratovština.

U srijedu, 12. studenoga u 17 sati u Franjevačkoj galeriji na Širokome Brijegu upriličena je izložba slika akademskoga slikara Božidara Kopača.

U petak, 14. studenoga u 18 sati u Hrvatskom narodnom kazalištu u Mostaru organizirana je dodjela Nagrade Antun Branko Šimić hrvatskim književnicima Antunu Lučiću i Rajku Glibi.

U nedjelju, 16. studenoga u 11 sati u župnoj crkvi u Drinovcima služena je sveta misa za Antuna Branka i Stanislava Šimića. U 12.15 sati u Osnovnoj školi Antuna Branka i Stanislava Šimića upriličena je izložba akademskoga slikara Marka Šošića i akademskoga grafičara Želimira Fišića. U 12.30 sati u dvorani osnovne škole u Drinovcima održana je svečana akademija u čast A. B. Šimića, a predavači su bili prof. Marko Landeka – o A. B. Šimiću i docentica prof. Ružica Pšihistao – Šimićeva molitva na putu. Poeziju A. B. Šimića kazivala je prof. Snježana Kraljević. Hvalevrijedan bio je i glazbeni program, baš kao i dodjela nagrada za najbolja pjesnička ostvarenja studentima Sveučilišta u Mostaru i učenicima osnovnih i srednjih škola.

Drinovci: Vinkovci Šimiću

Kulturna manifestacija pod nazivom *Šimićeve susreti*, koja se upriličuje od 1964. godine, završila je u nedjelju, 16. studenoga 2008. u Drinovcima, rodnome mjestu Antuna Branka Šimića, hrvatskoga pjesnika, kritičara, esejista, pokretača i urednika triju časopisa. Završnica ovogodišnjih 45. *Šimićevih susreta* pod nazivom *Vinkovci Šimiću* započela je misnim slavljem u župnoj crkvi u Drinovcima koju je predvodio fra Andrija Nikić u koncelecijaciji fra Joze Pejića i fra Vendelina Karačića. Na misi su, uz brojne Drinovčane i goste, sudjelovali i Viktor Marić, načelnik općine Grude, Jozo Marić, profesor na Likovnoj akademiji i Filozofskome fakultetu u Mostaru, doc. dr. Dražen Švagelj, predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Vinkovcima te prof. Marko Landeka, voditelj Arhivskoga sabirnog centra Vinkovci.

U homiliji je fra Andrija Nikić rekao: „A. B. Šimić je u kratkome vremenskom razdoblju učinio mnogo te je iza sebe ostavio jedan duboki trag koji mi ovdje više od nekoliko desetljeća želimo iščitati; želimo se nadahnuti nad tim njegovim porukama i primjerima kako bismo ga slijedili u svome životnom programu.“ Govoreći o evanđelju toga dana, u kojemu je riječ o talentima, propovjednik je rekao: „I mi danas ovdje okupljeni obuzeti smo sigurnošću da je Bog s nama. Bog je uz nas, no ne zaboravimo da isto tako moramo razmišljati o svojim

talentima. Svatko je od nas primio od Boga određeni broj talenata prema svojim sposobnostima. I svako naše zvanje, svaka životna dob i svaki kršćanski posao jest posao Božji. Mi kršćani imamo svoj Božji zakon rada. Krist je kršćane naučio da oni, radeći na zemlji, rade Božji posao. Zemlja je Božja njiva, naše tijelo Božja alatika, naši uspjesi su Božji urod koji će u dvostrukoj mjeri biti naša plaća kod Boga. I zato nam A. B. Šimić danas poručuje kako na svome kraju, ako budeš svoje talente uvećavao, proživljavao, ostvarivao, umjesto u prah, prijeći ćeš u zvijezde.“

Nakon mise u župnome domu svoje su domaćinstvo pokazali župnik fra Stjepan Neimarević i župni vikar fra Stanko Mabić. Potom je u Osnovnoj školi Antuna Branka i Stanislava Šimića u Drinovcima izložbu dvojice Vinkovčana, akademskoga slikara Marka Šošića i akademskoga grafičara Želimira Fišića, otvorio prof. Jozo Marić koji je u toj prigodi rekao: „Organizacijski odbor *Šimićevih susreta 2008.* o 110. obljetnici rođenja A. B. Šimića odlučio je, kako

bi bilo pravedno, u Drinovcima ugostiti Vinkovčane isto onako, otvorena srca, kako su Vinkovci prije 83 godine ugostili, primili i prihvatili A. B. Šimića. Veze između Vinkovaca i Drinovaca, Vinkovaca, Širokoga Brijega i Mostara, Slavonije i Hercegovine duge su i duboke, a možda je jedna od najljepših veza bila upravo veza A. B. Šimića. Taj najveći moderni hrvatski pjesnik imao je jednu životnu etapu u Vinkovcima, odakle je otišao u Zagreb kako bi dostigao vrhove svoga pjesničkog umijeća. Danas iz tih Vinkovaca dolaze nam u

Drinovce oni koji su možda najbolji u likovnoj umjetnosti Vinkovaca. Moramo se podsjetiti da je ovo samo jedna od likovnih manifestacija na ovogodišnjim *Šimićevim susretima*. Do prije nekoliko dana bila je na Širokome Brijegu izložba akademskoga kipara i slikara Vanje Radauša, a sada je izložba Božidara Kopačića. Oni su kao i A. B. Šimić te Marko Šošić i Želimir Fišić, čija će izložba danas biti otvorena, bili učenici Gimnazije u Vinkovcima. Ta je gimnazija u njima probudila talente, nisu ih zakopali, nego su ih bogato jedni dali, drugi daju. Duboko sam uvjeren da će ova dvojica mladih umjetnika, Šošić i Fišić, dati još puno hrvatskoj likovnoj umjetnosti.

Dakle, Šimić je u Vinkovcima doživio jedan svoj uzlet, uspon, ali i mi ovdje u Hercegovini pokušali smo na određen način malo uzvratiti kroz našu Likovnu akademiju. Mi Hercegovci teško u potpunosti možemo zahvaliti za ono što su Slavonija i Vinkovci pružili Hercegovcu. Sjetite se samo 1917. godine i fra Didaka Buntića i tisuća naše djece koja su ostala živa zahvaljujući Srijemu, Vinkovcima i Slavoniji. Mi smo zaista Vinkovce htjeli dovesti ovdje. Vinkovci su se odazvali i tu posebnu zahvalnost dugujemo predsjedniku Ogranka Matice hrvatske u Vinkovcima, doc. dr. Draženu Švaglju. Treba se sjetiti i njegova oca Dionizija Švaglja koji je nas, vinkovačke gimnazijalce, uvijek podsjećao da se ne smiju granice Hrvatske, naše domovine, poistovjećivati s državnim granicama.“

Riječi zahvale uputili su Fišić i Šošić koji je rekao: „Iako nismo Hercegovci, ovdje se osjećamo kao doma od prvoga dana kada smo došli na studij (sredinom devedesetih) na Široki Brijeg. Sada smo i sami profesori i kao polog budućnosti i veze su i sada naši bivši učenici, a sada studenti širokobriješke Likovne akademije, što je zapravo znak da smo mi o toj akademiji jako dobro i pozitivno govorili.“

Izložbu je svojom nazočnošću uvećao mladi književnik Mirko Božić pročitavši nekoliko svojih pjesama.

Potom je u dvorani Osnovne škole Antuna Branka i Stanislava Šimića upriličena svečana akademija u čast A. B. Šimiću. A prof. Landeka rekao je: „A. B. Šimić je 1914. godine napustio mostarsku Gimnaziju i prešao u vinkovačku. Neki kažu zbog toga što nije bilo nastave latinskoga jezika od tadašnjega 5. do 8. razreda, a u vinkovačkoj Gimnaziji djelovao je Vladimir Šimić, njegov bliži rođak koji mu je vjerojatno omogućio boravak u Vinkovcima. U arhivu je sačuvano nešto u urudžbenim zapisnicima, kad Šimić prijavljuje privatne ispite. Međutim, 1914. godine počinje Prvi svjetski rat. On odlazi u rat i ponovno 1917. godine podnosi zahtjev, koji je sačuvan u cijelosti, a pisan je njegovom rukom, da mu se omogući završavanje 5. razreda gimnazije (današnji 1. razred gimnazije). Je li ga završio, ne znam jer dalje nisam mogao pratiti

dokumentaciju, nije sačuvana do kraja., ali on, inače, nije završio cijelu gimnaziju, no najveći dio završio je u Vinkovcima.“

Izabrane Šimićeve pjesme (iz ciklusa *Molitve na putu*) interpretirala je Snježana Kraljević, prof. iz Vinkovca.

Na akademiji je govorio i doc. dr. Švagelj: „Kroz ove 45. susrete Vinkovci su se na jedan način mogli odužiti Šimiću i pokazati da veze Slavonije, odnosno Vinkovaca i Drinovaca ili Slavonije i Hercegovine traju. Predstavili smo se kroz dio likovne umjetnosti, a i kroz dio koji govori o kritičkome osvrtu na Šimićev opus. U likovnome segmentu Vinkovci su se predstavili izložbama Vanje Radauša, Božidara Kopačića i dvojice umjetnika koji su diplomirali na Likovnoj akademiji u Širokome Brijegu, Marka Šošića i Želimira Fišića.“

Program izabranih pjesama A. B. Šimića pod nazivom „*Molitve na putu*“ i interpretaciju priredili su doc. dr. Ružica Pšihistal, potpredsjednica Ogranka Matice hrvatske u Vinkovcima, i doc. dr. Ivica Raguž, predsjednik Udruge katoličkih intelektualaca sa sjedištem u Osijeku. „Njihov zajednički tekst dao je jedno drugo viđenje i osvijetlio Šimićevo djelo s aspekta filozofsko-teološkoga zadirujući u one sfere transcendentalnoga koje su nam uvijek tajne, nedokučive i kroz Šimićevu liriku približene“, rekao je doc. dr. Švagelj.

Tijekom akademije Viktor Marić, načelnik općine Grude, i prof. Mladen Leko, predsjednik Prosudbenoga suda, uručili su učenicima osnovnih i srednjih škola te studentici Sveučilišta u Mostaru nagrade za najbolje pjesničke radove.

Nagrađene učenice osnovne škole su: Lea Ravlić (Mostar), Marija Ćurić (Prisoje) i Ana Paradžik (Sovići). U kategoriji srednjih škola nagrade su primili: Boris Filipić (Mostar), Katarina Grubeša (Gornji Vakuf – Uskoplje) i Marina Radoš (Tomislavgrad), a u kategoriji studenata Martina Jurković, studentica Filozofskoga fakultet Sveučilišta u Mostaru.

O uručanju nagrada doc. dr. Švagelj rekao je: „Ovo što sam danas vidio, doživio i čuo govori o tome da se ovdje i dalje njeguje i kultura i književnost, posebice na radost mladima. Ove pjesme koje su danas izrekli budući mladi pjesnici ili pjesnikinje iz osnovne, srednje škole i studenti govore o tome da s njima rade vrhunski pedagozi i da ta sol, koju čini kultura u nekome društvu, bez ikakva problema ovdje živi i ovdje će i ostati. Kroz djelo ovih mladih budućih umjetnika (nadam se da će netko od njih izabrati taj poziv) ustvari potvrđujemo da taj nepresušni izvor, poseban doseg koji je postigao u svome kratkom životu A. B. Šimić, boravi i traje u ovome kraju. Raduje me da se to prepoznaje i mladim ljudima daje mogućnost predstaviti svoje radove te ih se na određen način nagradi i potiče njegovati hrvatski jezik jer je on bio i ostao jedan od simbola održanja i očuvanja hrvatskoga naroda.“

Svoj prinos na akademiji dalo je i nekoliko hrvatskih književnika interpretirajući svoje pjesme: Iva Nuić, Ivan Grubišić, Marina Kljajo-Radić, Fabijan Lovrić (koji je pročitao i pjesme odsutnoga Rajka Glibe), Josip Palada i Antun Lučić.

Glazbeni dio programa izveli su učenici osnovnih škola u Drinovicima i Tihaljini pod vodstvom prof. Katarine Beljo te Osnovne glazbene škole pod vodstvom prof. Katarine Katura.

Na kraju akademije prigodnim riječima zahvale obratio se načelnik općine Grude Viktor Marić koji je i zatvorio *45. Šimićeve susrete* pod nazivom *Vinkovci Šimiću*. Voditeljica izložbe i akademije bila je Sanja Juranić.

Šimićeve susreti bili su prigoda da Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima daruje 140-ak knjiga Matici hrvatskoj u Grudama i župnomu uredu u Drinovicima. Komplet knjiga darovao je Filozofski fakulteta u Osijeku. Matica hrvatska Grude svojim je izdanjima također darovala Vinkovčane.

Među domaćinima u Drinovicima bili su i Srećko Mikulić, pomoćnik načelnika za društvene djelatnosti, te mr. Andrijana Mlinarević Cvetkovića i mr. Mario Bušić, predsjednik Matice hrvatske Grude koji je rekao: „Mogu kazati da smo zahvalni Vinkovčanima na ovome danu, na *45. Šimićevim susretima*, jer su Vinkovčani doista na osobito lijep način uzvratili ovo što je Šimić njima podario svojim boravkom u Vinkovcima. Svečanom akademijom završili smo *45. Šimićeve susrete* o obljetnici 110. godine Šimićeva rođenja. U Drinovicima je kroz 45 godina uvijek bilo doista svečano. Prvi *Šimićeve susreti* održani su 1964. godine, a ove godine željeli smo na poseban način obilježiti 110. obljetnicu pa smo 5. i 6. rujna u organizaciji Matice hrvatske Grude organizirali Međunarodni znanstveni skup o hrvatskom književniku A. B. Šimiću na kojemu su nastupila trideset i tri znanstvenika iz osam europskih zemalja.

Preporučio bih Hrvatima u Bosni i Hercegovini da ne zaborave pod mnogim pritiscima sa svih strana svoj jezik, svoju književnost, svoje velikane, poput književnika A. B. Šimića kojega i najveći znanstvenici, što smo ih ove godine ugostili u Drinovicima, svrstavaju ne samo u rang jednoga od najvećih pjesnika hrvatskoga jezičnog područja već je zapravo on i europski pjesnik, jedan od začetnika slobodnoga stiha u pjesništvu. Želio bih da se naši mladi vođeni primjerom takvih velikih osoba kao što je A. B. Šimić pokušaju izgraditi u osobe koje će odgovoriti ovom nemilosrdnom vremenu u kojemu danas živimo.“

Snježana Kraljević

3. DANI MATICE HRVATSKE U GRUDAMA

21. XI. – 21. XII.

U petak, 21. studenoga 2008. u kinodvorani u Grudama u 19 sati bila je promocija dokumentarnoga filma Radoslava Bošnjaka *Kršćanin uzmiče, a Sotona riče*.

U petak, 28. studenoga 2008. u 19 sati u grudskoj kinodvorani predstavljana je knjiga prof. Srećka Župića iz Imotskog *Dobro ti veče, grade Dubrovniče*. Knjigu su predstavljali Mario Bušić, Josip Jović i Srećko Župić. (Sudjelovala je i Osnovna glazbena škola Grude.)

U četvrtak, 4. studenoga 2008. u Hrvatskom domu „Herceg Stjepan Kosača“ u Mostaru u 19 sati predstavljena je knjiga *Tvoja krv i moja* autorice Julienne Eden Bušić. (Sudjeluju Julienne Bušić, Zvonko Bušić Taik, fra Ante Marić, Tatjana Feher te Petra Bušić.)

Stara crkva sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici u petak, 5. studenoga 2008. u 18 sati bila je mjesto gdje je upriličena večer Zvonka Bušića Taika *Ovo je moj dan*, kao i predstavljanje knjige Zvonkine supruge Julienne Eden Bušić *Tvoja krv i moja*. (Sudjelovali su Zvonko Bušić, Julienne Bušić, fra Ante Marić, Stewart Schultz na glasoviru, glumica Tatjana Feher i Klapa Bratovština.)

U 19,30 sati u sklopu Hrvatske franjevačke arheološke zbirke u staroj kapeli u Gorici otvorena je izložba fotografija *Imotske vile – miljenice voda i gora* Foto kluba Imota. (Sudjeluje Klapa *Neviste* iz Imotskog.) O izložbi je govorila prof.

Suzana Budimir.

U 20 sati organizirana je *Proslava 9. obljetnice Bratovštine sv. Stjepana Gorica – Sovići*.

U četvrtak, 11. studenoga 2008. u kinodvorani u Grudama u 18 sati bilo je predstavljanje života i djela ddr. fra Bazilija Pandžića i

knjige *Hercegovački franjevci - sedam stoljeća s narodom* u povodu fra Bazilijeve 90. rođendana. Knjigu su predstavili fra Ante Marić, dr. fra Ivan Sesar i Mario Bušić. Poseban gost večeri bio je ddr. fra Bazilije Pandžić. (Sudjelovao je i Ivan Galić na glasoviru i Klapa Bratovština.)

U petak, 12. studenoga 2008. u tihaljinskoj osnovnoj školi u 17 sati otvorena je izložba slika učenika likovne sekcije Osnovne škole A. B. i Stanislava Šimića iz Drinovaca i Tihaljine te Srednje škole A. B. Šimića iz Gruda pod vodstvom

prof. mr. Andrijane Mlinarević-Cvetković. (Sudjelovali su učenici Osnovne glazbene škole Grude.)

U 18 sati u crkvi sv. Ilije u Tihaljini upriličen je *Božićni koncert klapa*. (Sudjelovale su klape *Bura* iz Rodoča, *Neviste* iz Imotskoga, *Dobrkovići* iz Dobrkovića, *Lira* iz Trebižata, *Trebižat* iz Trebižata, *Delminium* iz Tomislavgrada te *Bratovština* iz Gorice i Sovića.)

U petak, 19. studenoga 2008. u dvorani Osnovne škole A. B. i Stanislava Šimića u Drinovicima u 18 sati bilo je predstavljanje knjige pjesama Ive Nuić *Cvita cvit*. Knjigu su predstavili Marina Kljajo-Radić, Mladen Leko i Iva Nuić. (Sudjelovao je Ivan Galić na glasoviru.)

U 19 sati u crkvi sv. Mihovila u Drinovicima organiziran je *Božićni koncert* župnih zborova i drugih glazbenih organizacija s područja općine Grude.

U nedjelju, 21. studenoga 2008. u 18 sati u staroj crkvi u Gorici bio je *Božićni koncert* župnoga zbora „Sv. Stjepan“ Gorica – Sovići i Klope Bratovština Gorica – Sovići.

Sretan 90. rodendan, fra Bazilije!

U mjesecu siječnju, nadnevka 30., godine Gospodnje 2008. hercegovački franjevac i povjesničar fra Bazilije (Stjepan) Pandžić proslavio je svoj 90. rodendan. Rođen je 30. siječnja 1918. godine u Drinovicima. Gimnaziju je pohađao i završio na Širokome Brijegu, a filozofsko-teološki studij u Mostaru te u Rimu. Nakon svećeničkoga zaređenja godine 1942. odlazi u Rim gdje je na povijesnom odsjeku papinskoga sveučilišta *Antonianum* obranio svoj prvi doktorat iz povijesnih znanosti. Nakon toga na državnome Sveučilištu *La Sapienza* u Rimu studirao je orijentalistiku (jezike: arapski, perzijski i turski). Taj studij isto tako završava doktoratom. Istovremeno je završio i studij u Vatikanskoj školi za diplomatiku i paleografiju i dobio titulu paleografa i arhivara ili na latinskome jeziku *paleographus et archivarius*. Fra Bazilijeva je želja bila da pođe u Carigrad istraživati povijesne izvore Osmanlijskoga Carstva kako bi time pridonio istraživanju povijesti Bosne i Hercegovine. Međutim, 1947. godine postao je generalni arhivar i analist Reda manje braće u Rimu te je na toj dužnosti ostao do 1985. godine. Pred početak Domovinskoga rata fra Bazilije se iz Rima preselio u Mostar. Tijekom rata u Mostaru je bilo teško. Srbi su svakodnevnim granatiranjem, kako grada tako i samostana, zapalili crkvu sv. Petra i Pavla, a franjevački samostan je zadobio velika oštećenja tim stalnim bombardiranjima. Fra Bazilije se tada odselio u Zagreb i nastavio je svoj znanstveni rad pišući i tiskajući svoje radove i knjige u franjevačkome samostanu u Dubravi. Božjom voljom, fra Bazilije je još uvijek dobra zdravlja. Novim se tehnologijama nevjerojatno dobro služi pa je posljednjih godina objavio nekoliko opsežnih svezaka povijesnih rasprava i zbirki dokumenata te knjiga.

U arhivu Reda manje braće u Rimu dugo je vremena fra Bazilije radio na sređivanju dokumenata, neke je i objavljivao. Tako je nastavio djelo poznatoga fratra Irca Luke Waddinga (1588.-1657.), koji je u 17. stoljeću

radio velebnu zbirku *Annales Minorum*, te objavio sabrana djela nekolicine učitelja franjevačkoga reda. Fra Bazilije Pandžić toj je zbirci dodao dva sveska enciklopedijskoga formata *Annales Minorum* 31 i 32 na oko 2000 stranica. Kao arhivar sudjelovao je na raznim kongresima po svijetu. Fra Bazilije je objavio različite rasprave i neobjavljene dokumente veoma vrijedne za istraživanje povijesnih znanosti. Godine 1967. Vatikanski tajni arhiv tiskao mu je udžbenik za crkvene arhivare koji je danas dostupan i na internetu.

Iako je svoj radni vijek proveo u Rimu, imajući u vidu da fra Bazilije godinama nije mogao doći u domovinu, on je veliki dio svoje radne energije posvetio istraživanju izvora važnih za hrvatsku povijest, koja su bila sačuvana u vatikanskim arhivima, a koje je fra Bazilije pronašao i objelodanio. Njegovo kritičko izdanje dokumenata o mučeništvu Nikole Tavelića (tzv. povijesnu poziciju) objavila je Kongregacija obreda 1961. godine pa je ta odobrena rasprava bila i osnova da je papa Pavao VI. fra Nikolu Tavelića, kao prvoga Hrvata, 1970. proglasio svetim. Slične povijesne pozicije fra Bazilije je, kao vanjski suradnik Kongregacije, objavio o Beatrice de Silva i o Liberatu Weissu. Njegove sabrane povijesne rasprave o Bosni Srebrenoj objavljene su u Kölnu 1995. godine: *Bosna Argentina. Studien zur Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien und der Herzegovina*, a monografija *Hercegovački franjevci - sedam stoljeća s narodom* tiskana je 2001. godine u Mostaru. Dva sveska povijesnih izvora iz niza *Acta Franciscana Herzegovinae* objavljena su mu 2003. godine. To su tek neki naslovi povjesničara ddr. fra Bazilija Pandžića. Ovaj neumorni čovjek,

dobar fratar i veliki znanstvenik objavio je 20 monografija i nekoliko stotina rasprava i članaka, većinom na latinskome i hrvatskome jeziku. Objavljivao je također na talijanskome, španjolskome, njemačkome i engleskome jeziku. Ufamo se u dragoga Boga da će ga još poživjeti pa da nam još štogod objavi. Nadamo se također da će fra Bazilije imati nekoga tko će ovaj njegov vrlo važan posao nastaviti, nekoga tko će u Vječnome Gradu nastaviti istraživati, vjerujemo, još mnogobrojne neistražene dokumente koji govore o povijesti naših hrvatskih krajeva i ljudi.

Fra Bazilije Pandžić bijaše živim svjedokom mnogih događaja iz naše povijesti, kako iz Drugoga svjetskog rata i poraća tako i iz Domovinskoga rata. Živio je u onim teškim vremenima kad su partizani poubijali većinu njegove subraće u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji. Vjerojatno bi i sam fra Bazilije tako završio da nije otišao u Rim. Ali je i na svoj način propatio i proživio, kao i mnogi njegovi suvremenici u to doba, svoj križ. No, ipak, zahvaljujući njegovoj suradnji sa svojim subratom, također velikim hrvatskim povjesničarom iz Hercegovine, dr. fra Dominikom Mandićem, središnjom upravom franjevačkoga reda u Rimu, franjevcima u Franjevačkoj kustodiji u Americi, mnogim biskupima i svećenicima te Bratovštinom svetoga Jeronima u Rimu, pomogao je svakomu tko mu se obratio za pomoć, onoliko koliko je mogao. U emigraciji je zajedno sa svojom braćom franjevcima dr. fra Dionizijem Lasićem i fra Lucijanom Kordićem osnovao i pokrenuo nakladu *Ziral* (*Zajednica izdanja Ranjeni Labud*, Zürich – Rim – Chicago), koja je u inozemstvu objavila 70-ak knjiških svezaka. Do dandanas *Ziral* je nastavio taj rad, sada pak u Mostaru pod imenom FramZiral, objavljujući mnoga važna djela.

Na završetku ovoga malog čestitarskog priloga ljudima koji ne poznaju fra Bazilija Pandžića ovim tekstom želimo ga predstaviti, odnosno da bolje upoznaju ovoga velikog čovjeka uma, a tako jednostavne i dobre duše. Želimo mu zahvaliti za sve što je učinio za hrvatsku znanost, za sve što je pridonio kao naš rođeni Drinovčanin, Gruđanin, za razvoj europske, svjetske crkvene povijesne znanosti. Čestitamo Ti rođendan, dragi fra Bazilije, ovaj jubilarni 90. sa željom da se za 10 godina opet nađemo na proslavi tvoga rođendana, a za dalje ćemo vidjeti.

S dubokim naklonom i poštovanjem!

Mario Bušić

